

Magyar Sion

ÚJ FOLYAM XVIII. (LX.)
2024/2.

EGYHÁZI TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

*„Inter persecutiones mundi et consolationes Dei
peregrinando procurrit ecclesia.”*

(Szent Ágoston, De civitate Dei I. 18,51)

FŐVÉDNÖK

Erdő Péter bíboros, prímás, érsek

FELELŐS SZERKESZTŐ

Frankó Tamás, az Esztergomi Hittudományi Főiskola rektora

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

Ádám Miklós, az Esztergomi Hittudományi Főiskola tanára

Beke Margit, ny. levéltár-igazgató

Czékli Béla, a Főszékesegyházi Könyvtár ny. igazgatója

Fejérdy András, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem docense, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettese, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottságának elnöke

Jozef Hal'ko püspök, a Komenský Egyetem (Univerzita Komenského) docense

Hegedűs András, a Primási Levéltár igazgatója, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottságának társelnöke

Käfer István, a Gál Ferenc Hittudományi Főiskola Hungaroszlavakológiai Kutatócsoportjának vezetője, a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány kuratóriumának elnöke

Kontsek Ildikó, a Keresztény Múzeum igazgatója

Major Balázs, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézetének vezetője

Mészáros Andor, az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense, a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány ügyvezetője

Molnár Antal, az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének igazgatója

Németh László Imre, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye papja

Szalai Katalin, az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár és az Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtárának igazgatója

Szelestei Nagy László, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem professzora

Lektorált folyóirat. Megjelenik évente kétszer.

A kéziratok benyújtásának módjáról, a lektorálási folyamatról, az előfizetésről bővebb információ: <http://www.szentadalbert.hu/magyarsion/>

ISSN 1337-2491

Esztergom – Budapest

2024

A Szent Adalbert Rendezvényközpont megbízásából kiadja
a Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója
1053 Budapest, Veres Pálné utca 24.
szentistvantarsulat.hu

Felelős kiadó: Farkas Olivér igazgató

Käfer István emlékére

2024. augusztus 5-én, életének kilencvenedik évében elhunyt Käfer István, a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány kuratóriumának elnöke, a *Magyar Sion* folyóirat szerkesztőbizottságának tagja, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem nyugalmazott intézet- és tanszékvezető tanára, a magyar–szlovák együttélés művelődés- és irodalomtörténetének neves kutatója.

Budapesten született 1935. június 3-án, de gyermekkorra meghatározó részét Érsekújvárott töltötte, ahol a háború után megélt a Csehszlovákiában kezdődő magyarellenes intézkedéseket, de iskolaköteles kisdiakként a szlovák nyelv alapjait is elsajátította. Nemsokára hazaköltöztek Budapestre, ahol a budapesti egyetem bölcsészkarára, magyar–latin szakra felvételizett. A felvételi bizottság azonban – mindannyiunk szerencséjére – inkább a magyar–szlovák szakra tanácsolta.

A diploma megszerzése után a budapesti szlovák nemzetiségi gimnáziumban volt nevelőtanár, majd a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karán magyar nyelvi lektor. Ez élete meghatározó időszaka volt, nemcsak szlovák nyelvtudását tökéletesítette itt, hanem számos szlovák katolikus értelmiséggel és egyházi személyiséggel is ismeretséget, esetenként életre szóló barátságot kötött. Szemináriumaira, nyelvóráira több későbbi kollégája, pályatársa is járt. Ezek a kapcsolatok egész életében meghatározóak maradtak számára.

Hazatérése után az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárában és a Bölcsészettudományi Kar Szlovák Tanszékén tevékenykedett. Ebben az időben született két meghatározó, mai napig sokat használt munkája: 1977-ben *Az Egyetemi Nyomda négyszáz éve [1577–1977]* című műve, valamint 1985-ben *A szlovák és a cseh irodalom magyar bibliográfiája*, amit sokan egyszerűen a „Käferként” emlegetnek. Ebben az időben már aktívan foglalkozott magyar–szlovák irodalmi, művelődéstörténeti kutatásokkal. Különösen a kora újkor érdekelte, de otthonosan mozgott a 19. századi és a kortárs irodalomban is. Ennek eredményeiről és az általa vallott felfogásról tanúskodik *A miénk és az övék. Írások a magyar–szlovák szellemi kölcsönösségről* című könyve. Az Országos Széchényi Könyvtár munkatársaként bekapcsolódott a Régi Magyarország Nyomtatványok munkálataiba is.

A rendszerváltás Käfer István életében is fontos változásokat eredményezett. Ismervén szakmai érdeklődését és munkásságát Gál Ferenc rektor

a Pázmány Péter Katolikus Egyetem alapításakor felkérte a Szlovák Tanszék megindítására, a bölcsészkar egyik alapító tanszékeként. Az egyetem fejlesztésével nemsokára új tanszékek alapítására is lehetőség nyílt,

a Szlovák Tanszék a Cseh és Lengyel Tanszékekkel kiegészülve Szlavisztika – Közép-Európa Intézetté fejlődhetett, amelynek Käfer István nyugdíjazásáig meghatározó vezetője volt. Az időközben sajnos megszűnt tudományos műhelyben színvonalas, nemzetközileg elismert oktatási, kutatási programot, kiváló oktatói gárdát szervezett.

Aligha volt a magyar–szlovák megbékélésnek elkötelezettebb és fáradhatatlanabb híve Käfer Istvánnál. Ahogy 2005-ben megjelent tanulmánykötetének címe is kérte: *Dona nobis pacem*, hiszen meggyőződése volt, hogy a két nép közötti feszültségek, feldolgozatlan történelmi traumák, gyakran a politika által is táplált tévhitek és előítéletek meghaladását a tudományos megközelítés mellett az elkötelezett keresztényi szemlélet is segíti, sem az ádáz ellenségeskedés, sem a megalkuvás nem visz közelebb minket egymáshoz. Jelenlegi tapasztalatainkat, történelmi sebeinket nem szabad visszavetítenünk a múltba. A régi szlovák irodalmi alkotások, kurucnóták, népdalok elemzése közben rávilágított arra, hogy a szlovákság története, kultúrája, fájdalmai és sikerei mennyire szorosan összeforrtak a magyarságával. Együtt szenvedték végig a török hódítás időszakát, szlovák és magyar versek egyaránt siratták az elveszett Budát, buzdítottak a törökök elleni küzdelemre, szlovák és magyar lelkészek ugyanúgy élték meg a „protestánsok gyászévtizedét”, szlovák és magyar katonák együtt harcoltak Rákóczi zászlói alatt és negyvennyolcas honvédként Magyarországot szabadságáért.

Velünk, magyarokkal elfogadtatta, hogy Magyarország nemcsak a miénk volt, a szlovákok felé pedig azt közvetítette, hogy nem egy ezer éven át elnyomott nép, hanem a magyarokhoz és a többi itt élő néphez hasonlóan a közös Uhorsko, Magyarhon fiai. Nem is szerette a magyar–szlovák kapcsolatok emlegetését, hiszen meggyőződése volt, hogy egy hazában élve közös alakítói voltunk, közös örökösei vagyunk a rendkívül gazdag magyarhoni kultúrának, és ez mai viszonyainkat is meghatározza.

Saját tudományterületét hungaroszlovakológiának nevezte, amit sokan egyszerűen csak käferológiaiaként emlegettek. Alapvető elve volt, hogy a régi szlovák irodalom vizsgálata kizárólag eredeti, magyarországi „hungarus” környezetében lehetséges. A két nemzet közötti igazi hídverőként indította meg, sok értékes tudományos munkát közreadva, a Szlavisztika – Közép-Európa Intézet Pons Strigoniensis című könyvsorozatát a Katolikus Egyház magyarországi központját, Esztergomot tekintve a magyar–szlovák megbékélés legfontosabb szimbolikus helyének. Nyelvtudása és személyes kapcsolatai révén mindvégig fontos szerepet játszott a magyar–szlovák egyhá-

zi kapcsolatok ápolásában és fejlesztésében. Tevékenységének ezen részére mindig is méltán lehetett büszke, hiszen komoly eredményeket sikerült elérnie. Ezek közül a legfontosabb a két püspöki konferencia 2006-os esztergomi közös „Megbocsátunk és bocsánatot kérünk” nyilatkozata volt. Nagy lelkesedéssel kapcsolódott be a főegyházmegye tudományos folyóirata, a magyar, angol és szlovák tartalomjegyzékkel megjelenő *Magyar Sion* új folyamának megindításába is, amely rendszeresen közölte írásait, Hungaroszlavakológiai Figyelő címmel. Az utóbbi másfél évtizedben pedig az Erdő Péter bíboros által alapított, esztergomi székhelyű Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány kuratóriumi elnökeként tevékenykedett, amely fontos tudományos és ismeretterjesztő rendezvényeket szervezett, és közép-európai tudományos kérdéseket feldolgozó könyvsorozatot indított.

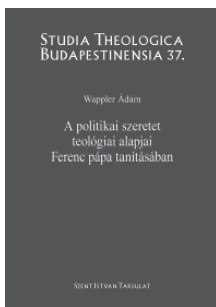
Jelentős szerepet játszott a nemzetközi tudományos és egyetemközi kapcsolatok ápolásában is. Különösen a Nagyszombati Egyetem állt közel a szívéhez. Egy ideig a Szlovák Akkreditációs Bizottság tagja is volt. Munkásságát több hazai és szlovákiai díjjal, kitüntetéssel is elismerték. 1992-ben Comenius-emlékérmet, 1993-ban Björnson-díjat, 2003-ban Fraknoi Vilmos-díjat, 2004-ben Pázmány Péter-díjat vehetett át. 2013-ban a két ország külügyminisztériuma Jósomszédságért és Egyetértésért díjat adományozott az általa vezetett Szent Adalbert Alapítványnak. 2021-ben pedig a Magyar Érdemrend tisztikeresztjével tüntették ki.

Az utóbbi években leginkább Bartók Béla szlovák vonatkozású műveivel foglalkozott. Magas kora és gyengülő egészsége ellenére még számos terve volt. Egykori tanítványaival, akik sok helyen most is elevenen tartják Käfer tanár úr szellemiségét, továbbra is jó emberi és szakmai kapcsolatban maradt, és mindig lehetett fordulni hozzá tanácsért, szigorú filológiai és lektori véleményért, amikben mindig elengedhetetlennek tartotta a megalapozott tudományos szemléletet, de a kölcsönös tiszteletet és a szeretetteljes, ugyanakkor nem megalkuvó hozzáállást is. Kedvessége, embersége, humora és finom toleranciája mellett határozottan képviselt elvei, tudományos felkészültsége mindenütt elismerést váltott ki. Mindannyiunknak nagyon fog hiányozni. Nyugodjék békében!

Mészáros Andor

Wappler Ádám

A POLITIKAI SZERETET TEOLÓGIAI ALAPJAI FERENC PÁPA TANÍTÁSÁBAN

A szerző írása annak a világos felszólításnak a meghallása, elfogadása és válasza kíván lenni, amit Ferenc pápa a testvériségről és a társadalmi barátságról szóló enciklikájában fogalmazott meg: „Ismételten kérlek benneteket a politika átértékelésére”. A kötet ennek jegyében a „politikai szeretet” egy lehetséges megközelítési módja, valamint harmonizálása Ferenc pápa egyháztani koncepciójával és pasztorális programjával.

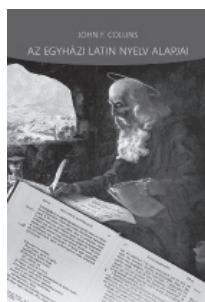
252 oldal, puhafedeles. Ára: 2500 Ft

John F. Collins

AZ EGYHÁZI LATIN NYELV ALAPJAI

A kötet elsősorban a Vulgata, Szent Ambrus, Ágoston, Tamás stb. latinsága alapján tanítja a latint. A leckék felépítése a nyelvtani alapok megtanításával kezdődik, ezt követi a szöszedet és azok egyes magyarázata, végül feladatok és gyakorlatok. A 21. leckétől már összefüggő rövid olvasmányokkal, így például újszövetségi szövegekkel is találkozhatunk. A könyv második részében található további olvasmányok pedig a megtanult tudás elmélyítésére szolgálnak.

544 oldal, puhafedeles. Ára: 5500 Ft

Pavlovits Tamás

BLAISE PASCAL

A kötet, amelyet a kiadó Pascal születésének 400. évfordulójához kapcsolódóan megjelentetett kötetben közérthető nyelven megismerkedhetünk Pascal matematikai felfedezéseivel, a számológép feltalálásának és előállításának nehézségeivel, fizikai kísérleteivel, a janzenista vallási mozgalomban betöltött szerepével, teológiai írásai mélységével, a *Vidéki levelek* és a *Gondolatok* gazdag szellemi világával.

292 oldal, puhafedeles. Ára: 5500 Ft

RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda
1364 Budapest, Pf. 277. • TELEFON: 318-6957
szitkonyvek.hu

◆◆◆ ERDŐ PÉTER

A megváltás katolikus értelmezéséről*

Időszerűnek látszik elgondolkodnunk a megváltás katolikus értelmezéséről, hiszen nemrégiben tetszetős és félrevezető állítások fogalmazódtak meg olyan műsorokban, amelyek még katolikus médiumokban is elhangzottak.

Mindenekelőtt három könyvre szeretném felhívni a figyelmet, amelyek mindenkit kellően tájékoztatnak a témáról. Az első és legközismertebb Benedek pápának *A Názáreti Jézus* című könyve. A magyar kiadás második kötetében megtaláljuk a megváltásról szóló igazság vonzóan megírt összefoglalását.¹ A másik fontos könyvünk a Müller-féle katolikus dogmatika, amely 2007-ben jelent meg magyar nyelven. Ebben ugyancsak megtaláljuk kicsit részletesebben kifejtve a témát.² A legteljesebb, korszerű összefoglalást, amely a források logikáját is fölvezet, Leo Scheffczyk és Anton Ziegenaus szerzőpáros nyolckötetes dogmatikájának negyedik kötetében találjuk meg, amely a krisztológiát és a szotériológiát, tehát a megváltást tartalmazza.³ Az erről szóló rész ott nem túl hosszú, de az a harminc oldal tudományos szinten is megbízható tájékoztatást ad. Nem egyszerűen forrásokat sorol fel, hanem strukturáltan mutatja be, hogy miért meggyőző ez a tanúságtétel.

A következőkben közelebről is megvizsgáljuk a megváltást érintő, közel-múltban elhangzott téves állításokat, és bemutatjuk a Katolikus Egyház erre vonatkozó tanítását.

A KATOLIKUS TEOLÓGIAI GONDOLKODÁS MÓDSZERE

Az elhangzott problémás állítások lényege az volt, hogy Jézus kereszthalála nem volt bűnért való engesztelő áldozat, az ő vére nem törölt el semmit. Ilyen

* Elhangzott Budapesten, az Országos Lelkipásztori Intézetben, a Karizmatikus Iroda által szervezett, a megváltásról szóló tanulmányi napon, 2024. február 3-án. Szerkesztett változat.

¹ XVI. BENEDEK, *A Názáreti Jézus II* (Budapest, Szent István Társulat, 2011) 173–181.

² MÜLLER, Gerhard Ludwig, *Katolikus dogmatika* (Budapest, Kairosz, 2007) 362–369. Vö. Uő, *Szotériológia*, in *A katolikus dogmatika lexikona* (szerk. Wolfgang Beinert; Budapest, Vigília, 2004) 578–582.

³ SCHEFFCZYK, Leo – ZIEGENAUS, Anton, *Katholische Dogmatik IV: Jesus Christus. Die Fülle des Heils, Christologie und Erlösungslehre* (Aachen, MM Verlag, 2000) 292–321.

engesztelésre ugyanis az akkori előadó szerint nem is volt szükség, mert a bűn nem is okozott kozmikus törést Isten és ember kapcsolatában. Szerinte Isten sohasem kért ilyen áldozatot, sőt saját kezdeményezésére már rég megbocsátott mindent. Továbbá a szeretet Istene, az Atya nem is kért volna ilyen áldozatot Fiától, mert akkor vérszomjas és perverz lett volna. Ezután az illető előadó a bűn természetéről is nyilatkozott. Szerinte a bűn csak „egy pszichológiai elakadás”, amennyiben nem hisszük el, hogy Isten feltétel nélkül szeret minket.

Mielőtt az egyes állítások cáfolatára rátérnénk, fontos tisztáznunk, hogy gondolatmenetünk a katolikus teológia alapján áll, annak válaszát keresi az említett témákra. Tehát mindenekelőtt reflektálnunk kell a katolikus teológiai gondolkodás módszerére. A katolikus keresztények magukat kezdettől fogva a Názáreti Jézus tanítványainak vallják. Őt fogadják el Messiásnak, vagyis Krisztusnak. Az ő tanítása és megnyilatkozásai alapján értékelik magának Jézusnak a tetteit és életművét. Hittel vallják, hogy benne elérkezett a kinyilatkoztatás teljessége.

Idézem Szent Pált: „Csodálkozom, hogy attól, aki meghívott titeket Krisztus kegyelmére, ilyen hamar átpártoltatok egy más evangéliumhoz, jóllehet nincs más; legföljebb néhány ember akad, aki megzavar titeket, és igyekszik elferdíteni Krisztus evangéliumát. De ha akár mi, akár egy mennyei angyal más evangéliumot hirdetne nektek, mint amit mi hirdettünk: átkozott legyen! Amint már kijelentettük, most újra megismételjük: Ha valaki más evangéliumot hirdetne nektek, mint amit tőlünk hallottatok: átkozott legyen!” (Gal 1,6–9)

Szent Pál Jézus Krisztus evangéliumát véglegesnek és teljesnek vallja, nem pedig valamiféle vitaindítónak vagy olyasminek, ami később újra és újra átalakításra szorul az egyes korok vágyai és igényei szerint.

A katolikus teológiai gondolkodás tehát Krisztus tanítását és művét tekinti a kinyilatkoztatás teljességének. Ennek a kinyilatkoztatásnak a megismeréséhez és megértéséhez a Szentírás és a szenthagyomány az alap. Az Egyház Tanítóhivatala mindezt tekintéllyel magyarázza, de nem változtathatja meg. Éppen a katolikus és ortodox egyházak hagyományfelfogása óv meg bennünket a Biblia értelmezésének téves irányzataitól. Ezek egyike a fundamentalizmus, amely az egész Bibliát szó szerint kívánja értelmezni, és abban bíz, hogy a Szentlélek közvetlenül mindent megmond bármely olvasónak. A másik téves értelmezés a liberális magyarázat. Eszerint nem is a bibliai szöveg tartalma a mérvadó, hanem azzal összefüggésben mai korunk szá-

mára bármilyen elméletet vagy ötletet kitalálhatunk. Ám így a Biblia csak szimbolikus hivatkozási alappá válik.⁴

A katolikus magyarázat azonban hagyományelvű. Ez munkát jelent. Arra kötelez, hogy a korai Egyház hitének emlékeit, az egyházatyák⁵ írásait, az egyházfegyelmi dokumentumokat, a zsinatok és pápák megnyilatkozásait tisztelettel tanulmányozzuk és folyamatos egységként szemléljük. Krisztus ugyanis nem hagyja el tanítványainak közösségét, az Egyházat a világ végezetéig, ahogyan a nagy missziós parancsban olvassuk (vö. Mt 28,20).

Tehát nem az a kérdés, hogy mai felfogásunk szerint milyenek kell lennie Istennek, vagy hogyan kell cselekednie az Atyának. Ezt nem mi fogjuk meghatározni. A helyzet éppen ennek fordítottja! A Szentírásból és a szenthagyományból kell kiolvasnunk, hogy milyen a Mindenható, és hogyan működik az emberiség történetében. Ezt pedig imádatlall kell tenni, azzal a lelkülettel, ahogyan Mózes megoldotta sarusíját az égő csipkebokor előtt.

KRISZTUS KERESZTHALÁLA ENGESZTELŐ ÁLDOZAT BŰNEINKÉRT

Ilyen katolikus módszerrel szemlélve hitünk tartalmát egyértelmű, hogy a Szentírás bőségesen tanúgot tesz arról, hogy Isten engesztelésül küldte el Fiát a világba a mi bűneinkért (1Jn 4,10). Az Atya a Fiút a világ üdvözítőjeként⁶ küldte el (1Jn 4,14). „Ő azért jelent meg, hogy elvegye a bűnöket” (1Jn 3,5). Ugyanezt erősíti meg az egyházi Tanítóhivatal összefoglaló dokumentuma, *A Katolikus Egyház Katekizmusa*.⁷

Szent Pál teológiai pontossággal fogalmazza meg a Római levélben: „Ahogy egy embernek engedetlensége miatt bűnössé váltak sokan, úgy válnak egynek engedelmissége miatt sokan igazzá” (Róm 5,19). Az „áteredő bűn” kifejezés ugyan nem szerepel Szentírásban, de annak valósága végig jelen van benne. Tehát az áteredő büntől megszabadító engedelmisség rejlik

⁴ Krisztus megváltói művének liberális teológiai értelmezéséhez lásd pl.: MÜLLER, *Szótériológia* 580.

⁵ Krisztus megváltó művéről már a legrégebb egyházatyák kifejezetten szólnak, pl.: CLEMENS VII,4, magyarul: *Apostoli atyák* (Ókori Keresztény Írók I) (szerk. Vanyó László – Perendy László; Budapest, Szent István Társulat, 2018) 113 (ford. Ladocsi Gáspár): „Szegezzük figyelmünket Krisztus vérére, ismerjük fel, mennyire értékes az Istennek, a mi Atyánknak, hogy azt a mi üdvösségünkért ontotta, és ezzel az egész világ számára meghozta a megtérés kegyelmét.”

⁶ Az üdvösségről mint az ember végső céljáról lásd pl.: ERDŐ Péter, „*Salus animarum: suprema lex*”. *A lelkek üdvösségére való utalások szerepe a Katolikus Egyház hatályos törvénykönyveiben*, in Uő, *Az élő Egyház joga. Tanulmányok a hatályos kánonjog köréből* (Budapest, Szent István Társulat, 2006) 73–85.

⁷ *A Katolikus Egyház Katekizmusa. A latin mintakiadás fordítása* (Szent István Kézikönyvek 6) (Budapest, Szent István Társulat, 2002; a továbbiakban: KEK) 457. pont.

Krisztus kereszthalálában. Nem a fizikai szenvedés nagysága, hanem a teljes engedelmesség az, ami ennek az áldozatnak a központi ténye. Az Olajfák hegyén Jézus így imádkozik az Atyához: „Ne az én akaratom legyen, hanem a tiéd” (Mt 26,39). Ez pedig az engedelmséget fejezi ki. Jézus engesztelésül adott életével beteljesítette Izajás próféta jövendölését a szenvedő szolgáról (KEK 615; Iz 53,10–12). Nagyon fontos figyelemmel tanulmányozni Izajás könyve 53. fejezetének 10–12. versét, ahol ez részletesen megtalálható. Ez a rész ugyanis meghatározta a kortársak gondolkodását, sőt minden bizonnyal magának Jézusnak az önértelmezését is, vagyis azt, ahogyan ő a saját messiási szerepét felfogta. Ő ugyanis nem vállalta el, hogy háborúban győztes, szabadító király legyen, tehát a Dávid fia szerepnek ezt a harcos vonatkozását nem fogadta el, a szenvedő szolga alakját viszont a saját életével azonosította. Jézus kereszthalálának engesztelő áldozat jellege kitűnik, mégpedig nagyon erősen kitűnik az utolsó vacsora jelenetéből is, ahol Krisztus testét és vérének említi (vö. Mt 26,26.28). Ezt ismétli az Egyház az eucharisztia liturgiájában. „Ez az én vérem, mely értetek és sokakért kiontatik a bűnök bocsánatára.” A bűnök bocsánatára! Még ezt is ismétli az Egyház minden szentmisében. Ugyanígy, amikor áldoztatás előtt felemeljük a szentostyát, azt mondjuk: „Íme, az Isten Báránya, íme, aki elveszi a világ bűneit.” Ennek a központi igazságnak a megvallása egész liturgiánkat betölti. Egyébként gyóntatáskor is mi, papok mindig elmondjuk, hogy „Isten, a mi irgalmas Atyánk, aki Szent Fiának kereszthalála és feltámadása által kiengesztelte önmagával a világot.” Tehát Krisztus halála és feltámadása által engesztelte ki – valljuk a mai napig a gyónás feloldozásának szövegében.

Ezért az Egyház önértelmezésével és hagyományával szögesen ellenkezik annak tagadása, hogy Krisztus kereszthalálának áldozati jellege van. Olyannyira, hogy bizonyos szentelések, bizonyos egyházi tisztségek elfoglalása előtt a hitvalláshoz a 20. században hozzátartozott annak megvallását, hogy elfogadjuk a szentmisének – és így Krisztus kereszthalálának – az áldozati jellegét. Így olvassuk: „Aztán fogta a kelyhet, hálát adott, és ezekkel a szavakkal nyújtotta nekik: »Igyatok ebből mindnyájan, mert ez az én vérem, a szövetség, amelyet sokakért kiontanak a bűnök bocsánatára«” (Mt 26,27–28). Tehát maga Jézus e felejthetetlen szavakban bűnök bocsánatáról beszél és szövetségről. Egy másik változatban az alapítási szavaknak ez áll: Ez az új szövetség az én véremben (vö. Lk 22,20; 1Kor 11,25). A bibliai történetben minden alkalom, amikor az Úr szövetséget köt, áldozattal jár. Az áldozat megpecsételi a szövetséget. Úgyhogy ahányszor csak a Krisztusban elérkezett új szövetségről beszélünk, mindig azt valljuk meg, hogy Krisztus kereszthalálának áldozati jellege van. Hangsúlyoznunk kell, hogy maga Jézus is így értelmezi a saját halálát, nemcsak a tanítványok közössége,

hanem ő maga. Természetesen nem önmagában a fizikai szenvedés az áldozat lényege, hanem a teljes engedelmesség. A Trentói Zsinat azt tanítja,⁸ de nem ez a zsinat ennek a gondolatnak az első forrása, mert az ősforrás maga Krisztus és az evangélium, hogy Jézus helyrehozta vétkeinket és elégtételt adott az Atyának bűneinkért (KEK 615). Nyilván az elégtétel teóriának vagy teológiai kifejtésnek a szakirodalomban megjelenő bírálati bizonyos középkori elméletekre vonatkoznak inkább, azoknak is a szóhasználatára, de ezek egyáltalán nem érintik ennek a teológiai titoknak a lényegét. Nem valami középkori spekulációról van szó, hanem őseredeti igazságról, ami Jézus személyes tudatában is ott élt. Ha ezt tisztáztuk, akkor utána a kérdés már nem úgy hangzik, hogy hogyan értelmezzük Jézus művét, vagy mit gondoljunk róla, hanem úgy szól, hogy elfogadjuk-e, vagy sem.

Ahogy *A Katolikus Egyház Katekizmusának* 616. pontja tanítja: „A mindvégig való szeretet (vö. Jn 13,1) Krisztus áldozatát megváltó, helyreállító, engesztelő és elégtételt nyújtó áldozattá tette.” Továbbra is a források világában járunk. Szent Pál egyértelműen fogalmaz: „Krisztus meghalt a mi bűneinkért az Írások szerint” (1Kor 15,13). Miért az Írások szerint? Mert ő ebben az ószövetségi jövendölés beteljesedését látja, éppen Izajás Isten szolgájáról szóló jövendölésével kapcsolatban. Krisztus eljött, hogy „életét adja megváltásul sokakért” (Mt 20,28; vö. KEK 622). És ez nem csupán a jánosi iratokban, vagy a Zsidó levélben, hanem már a szinoptikusoknál olvasható. Hogy Jézus küldetése és szenvedése a bűnök kiengesztelésére szolgál,⁹ ezt már maga Krisztus és tanítványainak első nemzedéke tudatosan vallotta Izajás próféta jövendölése alapján (Iz 53,10–11).

Az Újszövetség minden könyve sugalmazott, számunkra mindegyik a hitbéli ismeret forrását jelenti. De ha valaki irodalomtörténeti módszerrel, akár kronológiailag, akár műfaji szempontból különbséget akar tenni köztük, állunk elébe. Hiszen nem csupán egyik vagy másik rétegben, nem csupán egyik vagy másik műfajban, hanem mindenütt jelen van ez a gondolat.¹⁰ Na-

⁸ TRENTÓI ZSINAT, *Decretum de iustificatione* (1547. jan. 13.) 7. k., in *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai* (szerk. Heinrich Denzinger – Peter Hünermann, ford. Fila Béla – Jug László – Romhányi Beatrix – Sarbak Gábor; Bátonyterenye – Budapest, Örökmécs – Szent István Társulat, 2004) 1529. pont.

⁹ A Trentói Zsinat nem hozott új döntést ezen a téren. Az azt követő teológia a megváltásnak főként az emberen belüli hatását, a bűntől való megtisztulást hangsúlyozta, ezért a szerzők a megváltást inkább a kegyelemtan, mint a krisztológia összefüggésében tárgyalták; vö. WILLEMS, Bonifac A. – WEIER, Reinhold, *Soteriologie. Von der Reformation bis zur Gegenwart* (Handbuch der Dogmengeschichte III/2c) (Freiburg – Basel – Wien, Herder, 1972) 36.

¹⁰ Vö. STUDER, Basil – DALEY, Brian, *Soteriologie. In der Schrift und Patristik* (Handbuch der Dogmengeschichte III/2a) (Freiburg – Basel – Wien, Herder, 1978) 1–54; GNILKA, Joachim, *Erlösung II: Biblisch-theologisch*, in *Lexikon für Theologie und Kirche* (szerk. Walter Kasper et al.; Freiburg – Basel – Wien, Herder, 2006) III, 800–805.

gyon bőségesen kifejti a János-evangélium – például a főpapi imában – és a jánosi levelek. Azt gondolnánk, hogy már az 1. század végén meg kellett ezt fogalmazni. De megtalálható a gondolat a szinoptikusoknál is. Például, ha Mk 10,45-öt vagy Mt 26,28-at nézzük, ott mindenképpen a „sokakért” és „a bűnök bocsánatára” megtalálható. Tehát a gondolat őseredeti. Azután a Szent Pál-i szövegeket sem véletlenül idézzük, hiszen azok többnyire, a korai páli levelek mindenképpen előbb íródtak, mint mondjuk a Márk-evangélium, amit ma a biblikusok a legrégebbi evangéliumnak tekintenek. A Római levél 8,32-ben azt találjuk: „Ha Isten velünk, ki ellenünk? Ő tulajdon Fiát sem kímélte, hanem odaadta mindnyájunkért.” Egy másik ősi Szent Pál-i említés a Római levél 5. fejezetének 6–11. versében található. Ez klasszikus szöveg és nagyon-nagyon régi. Krisztus kereszthalála után húsz-egynéhány évvel, ki ne emlékezett volna még magára az eseményre? Azt halljuk: „Krisztus által a hit segítségével utunk nyílt a kegyelemhez, amelyben élünk, és dicsekszünk is Isten fiai dicsőségének reménységével. De nemcsak ezzel, hanem szenvedéseinkkel is dicsekszünk, mert tudjuk, hogy a szenvedésből türelem sarjad, a türelemből kipróbált erény, a kipróbált erényből remény, a remény pedig nem csal meg, mert Isten szeretete kiáradt szívünkbe a ránk árasztott Szentlélek által. Krisztus ugyanis akkor, amikor még erőtlenek voltunk, a meghatározott időben meghalt a gonoszokért, pedig az igazért is alig hal meg valaki, legfeljebb a jótevőért adja életét az ember. Isten azonban azzal bizonyítja irántunk való szeretetét, hogy amikor még bűnösök voltunk, Krisztus meghalt értünk. Most tehát amikor már megigazultunk vérében, sokkal inkább megment minket a büntetéstől” (Róm 5,2–9).

Ennél határozottabb és teljesebb értelmezése Krisztus áldozatának nem is szükséges, de a Szent Pál-i korpusz bővelkedik hasonló értelmű kijelentésekben. Az 1. Korintusi levélben azt olvassuk, hogy „húsvéti bárányunkat, Krisztust feláldozták” (1Kor 5,7) – itt a húsvéti bárány mint áldozat szerepel. Ugyanez a levél több helyen is nagy váltságdíjról beszél (1Kor 6,20; 7,23). Sorolhatnánk még az ilyen értelmű kijelentéseket (vö. pl. 1Tessz 5,10; Gal 1,4). De a Zsidókhöz írt levél, amit manapság nem Szent Pálnak tulajdonítanak, szintén hatalmas tanúság emellett a megváltó áldozat jelleg mellett, hiszen Krisztus papságát éppen arra alapítja, hogy ő nem borjak és bakok vérével, hanem a saját vérével lépett be a szentélybe és örök megváltást szerzett (vö. Zsid 9,12). Tehát mit cselekszik? Megváltást,¹¹ szabadulást szerez nekünk, mert bűnért való áldozatul saját magát ajánlja fel. Krisztus főpapi

¹¹ A megváltás (redemptio) fogalmának értelmezéséhez a latin teológiában lásd pl.: SOLANO, Jesus, *De Verbo incarnato*, in PATRES SOCIETATIS IESU FACULTATUM THEOLOGICARUM IN HISPANIA PROFESSORES, *Sacrae Theologiae Summa III* (Biblioteca de Autores Cristianos 62) (Madrid, Editorial Católica, 1956³) 304–314, n. 725–752.

jellegét a Zsidókhöz írt levél részletesen bizonyítja. Azt nem kell mondanom, hogy a szinoptikusok keretében Lukácsnál és az Apostolok Cselekedeteiben is megjelenik ugyanez a gondolat éppen úgy, mint a Corpus Paulinum késői leveleiben, tehát a pasztorális levelekben. Itt a Timóteusnak írt két levélre gondolok. De a katolikus levelekben is ugyanezt találjuk (vö. 1Pt 1,3–4.19). A 2. Péter-levelet ma az Újszövetségnek viszonylag késői könyvei közé sorolják, de ez egyben azt jelenti, hogy a legkorábbtól a legkésőbbi iratig az Újszövetség szent könyvei gyakorlatilag mindnyájan tanúságot tesznek emellett (vö. 2Pt 1,1; 1,11; 3,18). Ez nem lehet középkori vagy késő ókori filozófiai spekuláció eredménye, hanem egyértelműen visszamegy magának Jézusnak az önértelmezésére. Ez pedig már átvezet következő témánkra: mitől is váltott meg minket Krisztus? Mitől szabadított meg? Nem attól, amitől sokan a kortársak közül várták volna, a Római Birodalomtól, az idegen uralomtól, hanem a bűntől.

A BŰN VALÓSÁGA

Noha ma egyes körökben talán nem divat róla beszélni, a bűn gondolata az egész Bibliában központi téma. Arra a kérdésre, hogy mi az oka a földi életben tapasztalható nyomorúságnak, bajnak, már az Ószövetség azt válaszolja, hogy a bűn, és a teremtés-elbeszélés keretében elmondja az ősbűn történetét, de később is újra és újra, akár Izrael sorsával kapcsolatban is, mindig először elbeszéli a nép bűneit, majd utána mintegy büntetésként felsorolja a történelmi csapásokat.

A bűn misztériuma nem összefüggés nélkül áll az emberiség történetében. Bármilyen gnózisra hajló spekuláció mondhatja, hogy csak „elakadások” vannak, bűnök nincsenek, de ez már maga is, pusztán filozófiai síkon, az emberi szabadság tagadását jelenti.

Mert az ember a Biblia szerint Isten képmására alkotott, vagyis tudatos és szabad lény. Vannak olyan tetteink, amelyek nem történnek velünk csupán, hanem cselekvő főszereplőjük vagyunk. Azt pedig, hogy az ember képes erkölcsileg jót vagy rosszat választani, azon az alapon mondhatjuk, hogy tudatával képes megragadni Isten parancsait, az erkölcsi törvényt, akár a természetből kiolvasva, de az emberi törvényeket is. Ezen alapul a világi társadalmakban is a büntetőjog egész rendszere és a felelősségre vonás indoklása. Ha nem volna emberi szabadság, akkor miért vonom felelősségre a bűnözőt? Ha még erre nézve sincs egyetértés egy társadalomban, akkor eluralkodik az anarchia és a gyilkos ösztönök tobzódása.

A bűn tehát nem pusztán történés, mint mondjuk a betegség, hanem szabad és felelős emberi cselekedet, amellyel szembefordulunk Isten akaratával. Vagyis a bűn Isten és ember viszonyának erőterében helyezkedik el. Kant az emberben rejlő erkölcsi érzéket egyenesen istenbizonyítéknak tekintette.

Ha minden bűn eleve meg lenne bocsátva, akkor Jézus a Miatyánkban, melyből személyes hangja hallatszik, nem rendelte volna, hogy azt kérjük az Atyától: „Bocsásd meg vétkeinket.” Természetesen az imának ez a mondata szó szerint azt jelenti: Engedd el adósságainkat. A bűn adósságnak nevezése Jézus korában ismert volt, ő maga pedig megrázó erővel szól erről abban a példabeszédében, amelyben két adóst említ: az egyik tízezer talentummal, a másik száz dénárral tartozott (vö. Mt 18,24).

Azt pedig, hogy a bűn megbocsátása előfeltételként bánatot és megtérést kíván, vagyis annak elhatározását, hogy szakítunk a bűnnel, Jézus maga hangsúlyozza már igehirdetése kezdetén, ahogyan a Márk-evangéliumban olvassuk (Mk 1,15). Ott is az áll, hogy „tartsatok bűnbánatot, [...] térjétek meg.” Ez pedig fordulatot jelent az ember életében, a rossz útról át kell térnie a jó útra.

Összefoglalva tehát Jézus kereszthalálának megváltó áldozat jellege nem késői spekulációk terméke, hanem őseredeti valóság, magának Jézusnak, tanítványainak és minden idők katolikus Egyházának ez volt a meggyőződése. Újabb teológusok hangsúlyozni szokták, hogy a megváltás műve nem szakítható el a megtestesülés titkától,¹² ám ez nem jelenti azt, hogy Krisztus kereszthalála és feltámadása a megváltás szempontjából ne volna szükséges.¹³ Szent II. János Pál pápa pedig egyfelől összekapcsolja a megváltást a megtestesüléssel,¹⁴ másfelől a középpontba állítja a keresztes és a feltámadás jelentőségét.¹⁵ Hogy ennek mi az oka, mik az összefüggései Isten tervében, ez misztérium, de nem is lehet más, mert Isten gondolatai nem a mi gondolataink (vö. Iz 55,8–9), az ő tervei mérhetetlenül felülmúlják az ember kategóriáit.

Ha mi akarnánk meghatározni, hogy ő mit gondolhat, akarhat vagy tehet, akkor gyökerestől elszakadnánk a zsidóság és a kereszténység alapvető vallási meggyőződésétől, amely szerint Isten mindenható, örökkévaló, személyes és végtelenül felülmúlja az embert.

¹² Pl. RAHNER, Karl, *Erlösung*, in *Sacramentum Mundi. Theologisches Lexikon für die Praxis I* (Freiburg – Basel – Wien, Herder, 1968) 1159–1176.

¹³ Vö. uo. 1164.

¹⁴ Vö. pl. II. JÁNOS PÁL, *Redemptor hominis* enciklika (1979. márc. 4.) nr. 1–2, magyarul (ford. Diós István): <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=206#RH22> (2024.09.17.).

¹⁵ Uo. nr. 10b: „[...] a kereszten történt Megváltás örökre visszaadta az embernek a méltóságát. [...] Ezért történt a Megváltás a Húsvét misztériumában, mely a kereszten és a halálán át vezet a föltámadáshoz.” Lásd még: uo. nr. 11: „[...] az üdvösség és a kegyelem a kereszthez kötődik”.

A Szentírás és a szenthagyomány a tanítómesterünk, nem az emberi spekuláció. Pusztán emberi értelmünk rányílik ugyan a végtelenre, vágyunk ugyan szívünk mélyén az Istenre, de saját erőnkől nem tudjuk sem felfedezni, sem megérteni létének gazdagságát. Létének tényét esetleg a teremtett világ alapján természetes ésszel is felismerhetjük, ahogyan Szent Pál nyomán az I. Vatikáni Zsinat tanítja,¹⁶ de létének gazdagságát megérteni csak az ő kinyilatkoztatásából lehet. Ő az, aki szól hozzánk, ő az, aki kinyilatkoztatja nekünk mindazt, amit boldogságunk érdekében közölni akar velünk.

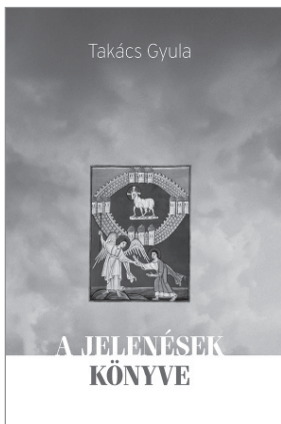
Ha pedig hitünk kinyilatkoztatáson alapul, akkor az az igazi kérdés, hogy hitbeli meggyőződésünk visszavezethető-e az eredethez, Krisztushoz és az apostolokhoz, mert ez az igazság ismertetőjegye.

¹⁶ I. Vatikáni Zsinat, *Dei Filius* konstitúció (1870. ápr. 24.) cap. 2, in *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai* 3004. pont; vö. Róm 1,20.

Takács Gyula

A JELENÉSEK KÖNYVE

Jézus Krisztus apokalipszise ez a mű, Jézus Krisztus önmagát tárja föl benne. A szent könyvek között talán egyetlen könyv sem annyira az Egyház, mint ez a mű. Jézus ezért az Egyházért jött el a világba: ezt az Egyházat megtalálni és őt hazavinni, megóvni őt és megőrizni, hogy teljes legyen az Ő öröme, és az Ő öröme legyen az Egyházé.

Erről szól tehát ez a könyv. Amikor végigolvasva e könyvben írottakat és megőrizve e prófécia szavait föltekintünk az olvasásból: az Egyház ott áll előttünk – és él. Az Egyház tekintete néz reánk ebből a könyvből, és azt mondja: Nézzétek az én szépségemet! És még azt mondja: Nézzetek Őré! Emeljétek fel tekinteteket, és lássátok meg a Szeretetet, az én Jegyesemet! És akkor mondja mind, aki hallja: „Jöjj el! Marana tha! Jöjj el, Uram, Jézus!”

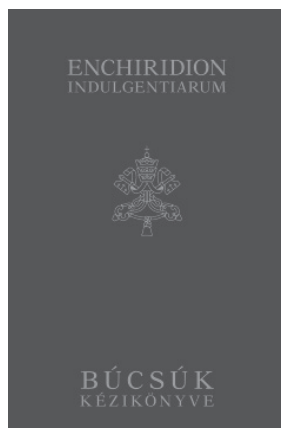
580 oldal, keménytablás. Ára: 4800 Ft

BÚCSÚK KÉZIKÖNYVE

A most megjelent kötet tartalmazza mindazokat a tudnivalókat, amelyeket a teológiában kidolgoztak a búcsúkra vonatkozóan. Így mindazok, akik a búcsúkkal kapcsolatban bizonytalanságban vannak, elolvashatják a szabályokat és a búcsúnyerés feltételeit. Az átdolgozott kiadás kibővíti a búcsúnyerés alkalmait, valamint tartalmaz egyéb búcsúengedélyeket, amelyek imához és egyéb vallási cselekedet-höz tartoznak, így mindenki, aki megfelelő lélekkel végzi ezeket a cselekedeteket, búcsút nyerhet. Nemcsak a latin Egyház hagyományából merít imádságokat, hanem a bizánci, az örmény, a káld, a kopt és az etióp hagyományból is.

156 oldal, aranyozott műbőr kötésben.

Ára: 4500 Ft

RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda
1364 Budapest, Pf. 277. • TELEFON: 318-6957
szitkonyvek.hu

◆◆◆ CHVÁLA MÁRTON TIBOR

A Filioque-vita hagyományos apológiája

Az ökumenikus párbeszédet megelőző egyháztörténeti érvek áttekintése

BEVEZETÉS

„Mikor a Szentháromságról tárgyalunk, óvatosan és szerényen kell szólnunk; mert sehol sem veszedelmesebb a tévedés, sehol sem fáradságosabb a kutatás, sehol sem gyümölcsösebb a megtalálás” (*De Trinitate* I. 3.) – idézi Szent Ágostont Schütz Antal kiváló dogmatikájában.¹ Éppen ezért a téma történeti tárgyalása mellett el kell merülni az egyház tanításában is, amely kapcsán az idén 750 éve elhunyt Aquinói Szent Tamás gondolatait mint amolyan zsinórmértéket alkalmaznám. Ez alapvetően anakronisztikus lenne, ám Tamás nem mint a Filioque-vita résztvevője jelenik meg a tanulmányban, hanem mint a téma szempontjából is releváns szakirodalom szerzője. Fontos még előljáróban kiemelni, hogy nem célom a teljes vita körüljárása, mindössze a kelet és nyugat között zajló vita elmérgesedését mutatnám be, majd ezt követően a vita eredőit, azt az ókori és koraközépkori folyamatot, amely elvezetett a szakadásig. Mindezt pedig a hagyományos narratíva alapján tenném meg, amely – a II. Vatikáni Zsinatot megelőzően – nem szentelt kiemelt figyelmet az ökumenikus párbeszédnek, így az egyháztörténeti munkák is csak a tisztán katolikus álláspontot tükrözték, nem kívánván olyan szerepet is ellátni, mint a felekezetek közötti megbékélés előmozdítása, az „egyfelől-másfelől” retorika és az alapvetően diplomatikus hangvétel.

Kezdeként két fontos katolikus tételt idéznék: az egyik hittétel (*de fide*), a másik biztos tétel (*theologice certum*).² A hittétel:

¹ SCHÜTZ Antal, *Dogmatika I* (Budapest, Szent István Társulat, 1937) 387.

² A katolikus tanítás a hitjelzéseket és megbélyegzéseket igen széles skálán differenciálja, amely a „*de fide*” tételtől a „*haeresis*”-ig (a *de fide* tétel tagadásáig) tart. A *de fide* tétel megkérdőjelezhetetlen, kötelezően hiendő bizonyosság, azaz dogma. Az „*ad fidem spectans, theologice certum*” azaz „a hithez közel álló tétel, teológiailag biztos vélemény” olyan tantétel, amely a kinyilatkoztatott, valamint természetes igazságból származó következtetés teológiailag elismert, biztos formája. A hitjelzéseket és megbélyegzéseket lásd bővebben: Hitjelzések és megbélyegzések (*Notae et censurae ecclesiasticae*), <http://www.depositum.hu/dogma.html#hitjelzes> (2024.02.09.).

Istenben két bennmaradó, örök és szubstanciás eredés van: egy, amellyel a második isteni személy úgy származik az elsőtől, mint fiú az atyától, mely ezért születés, nemződés (generatio) nevet visel, és egy, mellyel a Szentlélek származik az Atyától és a Fiútól, mint egy elvtől, melyet lehelésnek (spiratio) nevezünk.³

A biztos tétel: „A Fiú az Atyának értelméből születik, és a Szentlélek az Atyának és Fiúnak szeretetéből származik; tehát az első szentháromsági eredés, a nemződés isteni értelmi tevékenység, a második szentháromsági eredés, a lehelődés pedig isteni akarati tevékenység.”⁴

Mind a kettőben kitűnik, hogy a származás az, amely alapján a személyek megkülönböztetést nyernek. Ahhoz, hogy a téma bemutatásában továbbhaladjunk, sok premisszát kell elfogadnunk – hiszen kifejtésükre itt nincs lehetőség –, amelyek az évszázadok során bizonyossággá váltak. Ilyen az, hogy a Szentháromságban egy Istenről beszélünk, de három személyről; hogy a Szentháromság akkor értelmezhető, ha a három személy viszonya az „isten-séghez” csak értékileg különbözik, nem pedig valósan (virtualiter, non realiter); emellett szükséges, hogy a személyek is különbözzenek egymástól valósággal (realiter metaphysice); illetve, hogy a személyek között fennállnak vonatkozások, például az eredés (az Atyától ered a Fiú és a Szentlélek is). Az idézet kapcsán kihangsúlyozott eredés olyan folyamat, amely egy kiindulópontból halad egy végpontba. Isten esetében szükséges, hogy az eredés immanens legyen, ugyanis, ha a kezdő- vagy a végpont önmagán kívül állna, akkor az már nem Isten lenne.

Szent Tamás ezen az eredési kérdésen indult el: „Szükségképpen azt kell vallanunk, hogy a Szentlélek a Fiútól van. Ha ugyanis nem lenne tőle, semmiképpen sem lehetne tőle személy szerint megkülönböztetni.”⁵ Tamás kifejti annak lehetetlenségét, hogy az isteni személyek léttartalmukban különbözzenek, hiszen akkor nem lennének egylényegűek. Vagyis az isteni személyek csakis vonatkozásban különbözhetnek – e vonatkozásokat szintén kifejtette már korábban (STh I, q XXVIII) –, amihez pedig szembenálló vonatkozások szükségesek. Az Atyának két vonatkozása van: a Fiú és a Szentlélek. Ha a Fiú és a Szentlélek nem áll vonatkozásban egymással, akkor az azt jelentené, hogy nem két különböző, hanem egy azonos személyről beszélünk, és így az Atyának sem lehetne két vonatkozása. Tehát szükségszerűen szembenálló vonatkozásokkal kell rendelkeznie a Fiúnak és a Szentléleknek: vagy a Fiú ered a Szentlélektől, vagy pedig a Szentlélek a Fiútól. Az előbbi lehetőséget Tamás elintézi annyival, hogy ezt nem mondja senki. Schütz ezt annyiban

³ SCHÜTZ 408.

⁴ SCHÜTZ 413.

⁵ AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologiae* [a továbbiakban: STh] I, q XXXVI, a II, responsa.

bővíti, hogy a Szentírás a „Fiú lelkét” gyakran említi, megfordítva, a „Lélek fiát” azonban egyszer sem.⁶ Ugyanígy Tamás felveti a dolgok rendjét is: egyből több dolog csak akkor ered köztük fennálló rend nélkül, ha közöttük materiális különbség van (példaként a késkészítőt és késeit hozza), ugyanakkor ez az egy Istenben lehetetlen lenne, így szükségszerűen valamiféle rendnek kell fennállnia a két személy között is. Viszont, ahogy említettük, más rend nem jelölhető meg, mint az eredésük rendje. Azt is kiemeli Tamás, hogy a „görögök” elfogadják, hogy a Szentlélek a Fiú lelke, illetve hogy a Lélek a Fiú által van, tőle származik, azonban hogy tőle ered, azt már nem. Ezt az Angyali Doktor nem is tudja mire vélni, azt írja: ezt vagy a vakmerőség, vagy a tudatlanság mondatja velük, hiszen a „származás” egyetemes kifejezés, amely magában foglalja az eredést is.⁷

A KELET ÉS NYUGAT KÖZTI VITA KIROBBANÁSA ÉS FELLÁNGOLÁSAI 1054-IG

A Filioque-vita apropója az, hogy ez a szó bekerült a Credóba, amit a keletiek nehezményeztek, sőt a nicea-konstantinápolyi hitvallás meghamisításával vádolták a nyugatiakat. Ennek a „módosításnak” a megjelenése a liturgiához köthető: Timóteus pátriárka 517-ben bevezette, hogy a Credo is szerepeljen a szentmisében. Ez nyugaton az 589-es III. Toledói Zsinaton lett rögzítve, ekkor már a „Filioque” kiegészítéssel.⁸ „Éppen úgy a Szentlélekről is vallanunk kell és hirdetnünk, hogy az Atyától és a Fiútól származik, és az Atyával és a Fiúval egyszubsztanciájú [...]”⁹ A kettős származás hangsúlyozása az ariánus barbárok miatt vált szükségessé nyugaton.¹⁰ Ezt később több toledói zsinat is megerősítette: a IV. (633): „a Szentlélekről valljuk, hogy se nem teremtett, se nem született, hanem az Atyától és a Fiútól származik”;¹¹ a VI. (638): az előző gondolatot kiegészíti az „és mindkettejük Lelke; és szubsztanciálisan egyek, mivel az egy is mindkettőtől származik”¹² mondattal. Jóval terjedősebb a XI. Toledói Zsinat (675) vonatkozó szövege:

⁶ SCHÜTZ 410.

⁷ STh I, q XXXVI, a II, responsa.

⁸ SZÁNTÓ Konrád, *A katolikus egyház története I* (Budapest, Ecclesia, 1983) 216.

⁹ III. TOLEDÓI ZSINAT, *Reccaredus király hitvallása* (589. máj. 8.), in *Az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásai* (szerk. Fila Béla – Jug László, Kisternye – Budapest, Örökmécs, 1997) 134 (470. pont).

¹⁰ ERDŐ János, *A dogmatikus kereszténység tanítása a Szentlélekről*, in *Keresztény Magvető* (1998) 3–4/213.

¹¹ IV. TOLEDÓI ZSINAT, *Hitvallás* (633. dec. 5.), in *Az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásai* 139 (485. pont).

¹² VI. TOLEDÓI ZSINAT, *Hitvallás* (638. jan. 9.), in *Az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásai* 141 (490. pont).

Mert nem az Atyától származik át a Fiúra, sem pedig a Fiútól származik a teremtés megszentelésére, hanem mind a kettőtől egyszerre származik, mivel úgy ismerjük el, mint mind a kettőnek együtt a szeretetét és szentségét. Ez a Szentlélek tehát mind a kettőtől küldetik, mint ahogyan hisszük a Fiú küldetését az Atyától, de ezért nem tartjuk kisebbnek az Atyánál, sem a Fiúnál, olyan értelemben, ahogyan az emberi test fölvétele miatt a Fiú kisebbnek jelenti ki magát az Atyánál és a Szentléleknél.¹³

A XVI. Toledói Zsinat (693) megint csak röviden fogalmaz: „A Szentlélek pedig az Atyától és a Fiútól bármilyen kezdet nélkül származik.”¹⁴

Ugyanakkor van még egy szintén Toledóhoz köthető hitvallás, amely korábbi, mint az 589-es, és tartalmazza a Szentlélek Fiútól való származását, ám a szakirodalom mégis a III. Toledói Zsinatot szokta említeni a „Filioque” betoldás kezdőpontjának.¹⁵ Ez vagy az I. Toledói Zsinaton (400/405?) született, vagy pedig 447-ben. „Hisszük, hogy van Vigasztaló Szentlélek is, aki maga sem nem az Atya, sem a Fiú, hanem az Atyától és a Fiútól származik. Tehát az Atya nem született, a Fiú született, a Vigasztaló nem született, hanem az Atyától és a Fiútól származó.”¹⁶

Ezzel az újítással a keletiek először Jeruzsálemben találkoztak, és emiatt a Szent Szabbasz-kolostor egyik szerzetese eretnekséggel vádolta a jeruzsálemi frank szerzeteseket, akik a „Filioque” beillesztésével énekelték a Credót. Ez az eset egészen a pápáig, III. Leóig (795–816) jutott, akinél a frank szerzetesek arra hivatkoztak, hogy a frank királyi palotában is így éneklük a Credót. Ez ügyben a 809-es Aacheni Zsinat fordult a pápához, hogy tegye az egész egyház számára kötelezővé a „Filioque” beillesztést. Bár a pápa maga is vallotta ezt a teológiai tételt, mégsem kívánta megváltoztatni a Credo hagyományos szövegét.¹⁷

A vita elmérgesedése Phótiosz pátriákához (858–867) köthető.¹⁸ A keleti egyház szentéletű egyháztanítóként tiszteli, ugyanakkor hozzá köthető Kelet és Nyugat ellentétének kiélezése, a nyugatitól különálló keleti egyház gondolata, valamint a „nyugatiak eretnekségének” máig használt „propagandisztikus” vádpontjai. Emellett a mérhetetlen becsvágy és a bizánci politikára

¹³ XI. TOLEDÓI ZSINAT, *Hitvallás* (675. nov. 7.), in *Az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásai* 150 (527. pont).

¹⁴ XVI. TOLEDÓI ZSINAT, *Hitvallás* (693. máj. 2.), in *Az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásai* 165 (568. pont).

¹⁵ ERDŐ 213; SZÁNTÓ, *A katolikus egyház...* 216; ANDRÁS Szabolcs, *A Filioque mint a teológia és politika konfrontációja. Megoldási kísérletek az ökumené szolgálatában* (Kolozsvár, Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2020) 59.

¹⁶ I. TOLEDÓI ZSINAT, *Hitvallás* (400), in *Az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásai* 57 (188. pont).

¹⁷ SZÁNTÓ, *A katolikus egyház...* 334.

¹⁸ A szakadás különböző személyes és politikai okait jól bemutatja: FARKAS Zoltán, *Az 1054-es egyházszakadás bizánci háttere*, in *Vigília* (2000) 11/814–823.

jellemző intrikák is jellemzik életét és munkásságát.¹⁹ Phótiosz testőrtisztból vált pátriákává az említett politikai csatározások közepette. A Theodóra császárné, valamint fia és annak nagybátyja, Bardasz között dúló hatalmi harc Ignatiosz pátriája (847–858 és 867–877) elűzéséhez vezetett, ugyanis nem járult hozzá, hogy az anyakirálynőt kolostorba zárják, illetve Bardasz cézárt nem áldoztatta meg 858 vízkeresztjén, mivel az bűnös viszonyt folytatott menyével. Az ő helyébe lépett Phótiosz, aki bár kifejezetten művelt volt és az egyházjoghoz is értett, világi ember volt, így öt nap leforgása alatt adták föl neki az összes egyházi rendet. Mint ellenpátriárka rögtön összehívott egy zsinatot, amelyen kiátkozta Ignatioszt, valamint levelet is írt a pápának, melyben kérte, hogy ismerje el kinevezését. I. Miklós pápa (858–867) azonban követeket küldött, hogy azok vizsgálják ki az esetet. A követeknek nem volt döntési jogkörük, mindössze információt kellett volna gyűjteniük, amit a pápa elé tárhatnak. Ugyanakkor a legátusok a 861-es Konstantinápolyi Zsinaton elismerték Phótioszt pátriának a pápa nevében. Ám I. Miklós később mérlegelve a helyzetet 863-ban kimondta Phótiosz letételét, minden intézkedését érvénytelenítette, és Ignatioszt ismerte el pátriának. A pápa levelében még a nyugati joghatóság bolgárokra való kiterjesztését is szorgalmazta, valamint a bizánci ritust is elvetette, egyedül a római liturgiát tartotta érvényesnek. Ez vezetett az első komolyabb szakadáshoz, ugyanis 867-ben Phótiosz egy zsinaton kimondta I. Miklós eretnokségét és kiközösítését.²⁰

Témánk szempontjából ennek a kiközösítésnek az elvi alapjai a fontosak, melyeket Phótiosz egy 866-os körlevelében fogalmazott meg. Ebben eretnokséggé túlozta a nyugati és keleti egyház közötti különbségeket – bár tudjuk, hogy az alapprobléma nem tanításbeli, hanem joghatósági volt – mint a papi nőtlenség, a böjti napok, a liturgia és természetesen a „Filioque” Credóba illesztése. Itt amellett, hogy a Credo törvénytelen és hagyományellenes megmásításának titulálta a kifejezés beillesztését, teológiai síkon is érvelt ellene: véleménye szerint ez a kitétel Istenben két eredetet feltételez az Atya és a Fiú révén, ami veszélyezteti a Szentháromság egységét, valamint alárendeli a Szentleket a Fiúnak.²¹ Utóbbi felvetés egy már többször megcáfolt és elítélt eretnek tannal kívánja azonosá tenni a Filioque-tant (szubordinacionizmus), amelyet majd a következő fejezetben ismertetek.

A Phótiosz-féle szakadás leküzdése után a körlevélben megfogalmazott hittani különbségek sokkal nagyobb figyelmet kaptak. Ezek után már nemcsak a joghatósági viták, hanem ezek az eltérések is nehezítették a Kelet és

¹⁹ GÁLOS László, *Az egyház és a barbár népek* (A keresztény egyház története III) (Budapest, Pázmány Péter Irodalmi Társaság, 1938) 231.

²⁰ SZÁNTÓ, *A katolikus egyház...* 300–302; GÁLOS 231–234.

²¹ GÁLOS 234; ERDŐ 214.

Nyugat közötti közeledést. A Filioque kapcsán újabb, a vizályt még jobban elmélyítő összeütközés IV. Szergiusz (1009–1012) alatt történt: a pápa bevette a Filioque szót a Credóba abban a levelében, melyben a pátriárkáknak jelenti be trónra lépését. Erre válaszul a keletiek törölték a pápa nevének említését a szentmiséből.²² Szergiusz utóda, VIII. Benedek (1012–1024) II. Henrik császár kérésére elrendelte, hogy frank és német szokás szerint ezután a római miséken is énekeljék a Credóban a „Filioque”-t. Eddig ugyanis csak a csendes Credóban mondta a pap, a kórus viszont a hagyományos nicea-konstantinápolyi formában énekelte a hitvallást.²³

Ugyancsak nem segített a helyzeten Leo ohridi érsek *A frankok összes püspökeihez és magához az igen tisztelt pápához* című körlevele. Ebben a latin egyházat félzsidónak és félpogánynak titulálja, mivel böjtölnek nagyböjt szombatjain, valamint fojtott állatot és vért esznek. Erre IX. Leó pápa (1049–1054) államtitkára, Humbertus de Silva Candida bíboros válaszolt *Dialógus* című írásában, melyben amellet, hogy elhárította a vádakát, ő maga is eretnekként bélyegezte meg a keletieket, egyrészt a papi házasság miatt (nikolaiták), másrészt a Filioque tagadása miatt²⁴ (makedonianizmus – ezt az eretnekséget is a következő fejezetben mutatom be). IX. Leó pedig, akitől Petrosz antiochiai pátriárka (1052–1056) hitvallást kért, 1053-ban *Congratulamur vehementer* kezdetű levelében így írt: „Hiszem azt is, hogy a Szentlélek teljes és tökéletes és igaz Isten, aki az Atyától és a Fiútól származik, egyenlő, egylényegű, egyképpen mindenható és egyképen örök minden tekintetben az Atyával és a Fiúval; ő szólt a próféták által.”²⁵

A „Filioque” végérvényesen az 1439-es Firenzei Zsinaton került be a Credóba, miután több kiemelkedő zsinaton – pl. az 1215-ös IV. Lateráni, valamint az 1274-es II. Lyoni Zsinaton – is megerősítést nyert.²⁶

A SZENTHÁROMSÁGGAL KAPCSOLATOS FŐBB ERETNEKSÉGEK

Minden eretnekség egyoldalúság: egy magában igaz mozzanatnak túlzása; a katolikus igazság az antagonista mozzanatok egyensúlya. Ebben az értelemben a Szentháromság titkára nézve közvetlenül kétfajta eretnekség lehetséges; olyan, mely az isteni egységet annyira hangsúlyozza,

²² SZÁNTÓ Konrád, *A keresztény középkor története* ([Budapest], [Hittudományi Akadémia], 1975) 42.

²³ FÉLEGYHÁZY József, *A középkor egyháza* (A keresztény egyház története IV) (Budapest, Pázmány Péter Irodalmi Társaság, 1939) 24.

²⁴ SZÁNTÓ, *A keresztény középkor...* 43.

²⁵ IX. LEÓ, *Congratulamur vehementer* levél (1053. ápr. 13.), in *Az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásai* 194 (680–686. pont).

²⁶ ERDŐ 214.

hogy a háromság tagadására jut: monarchizmus illetőleg unitrinitarizmus; másik, mely a személyek hármasságát az egység rovására emeli ki, és szétbontja Isten egységét: triteizmus. Ezt a logikai egymásutánt nagyjából födi a Szentháromság-ellenes eretnekségek történeti egymásutánja.²⁷

– állapítja meg lényeglátóan Schütz Antal.

Mindezt a felvetést kiegészíti később azzal a gondolattal, hogy a nagy egyházatyák, valamint azok az apológéták, akik az eretnek túlzásokkal szemben léptek fel – noha tisztában voltak a tanítással, és állításaik tartalmilag is rendben voltak – gondolataik megfogalmazásában ők is túlzásokba estek tekintve, hogy az eretnek túlzással szemben kellett védekezni. Ezek a már említett jól differenciált tanítóhivatali megbélyegzések két újabb kategóriába sorolhatóak: a *sententia piarum aurium offensiva* („jámbor füleket sértő nézet”, amely a rosszul megválasztott kifejezések miatt lehet sérelmes), valamint a *sententia male sonans* („rosszul hangzó tétel”, amelynek tartalma alapvetően helyes, kifejtése, fogalomhasználata azonban félreérthetővé, tévedés- és eretnekgyanúsá teszi).²⁸ Jól látható tehát, hogy a tanítóhivatal nem kiált egyből „haeresis”-t, hanem a tévedések súlyát, formáját jól elkülöníti egymástól, és ezzel rámutat a tévedés apropójára, jobban elősegítve a korrekciót. Bár a műveket alapvetően mindkét megbélyegzés a megfogalmazás, és nem a tétel helyes/helytelen volta miatt ítéli el, a probléma inkább az utóbbi kategóriával (*sententia male sonans*) jellemezhető, ahogy az Schütz Antal leírásából kiviláglik:

Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a Szentháromság titkának gazdag tartalmánál fogva korlátolt elménk nem tud oly álláspontra helyezkedni, mely a titkok összes mozzanatait kellően és arányosan méltatja: Ha a személyekből indulunk ki (görögök), triteizmus felé sodródhatunk; ha az isteni valóságból (Szent Ágoston), szabellianizmus veszedelme fenyeget.²⁹

Tehát fontos kiemelni, hogy míg keleten a személyek megkülönböztetése volt fontos, addig nyugaton a személyek egységét igyekeztek kihangsúlyozni.³⁰

Bár mi most csak a „Filioque” kérdéssel foglalkozunk, szükséges röviden megemlíteni a fontosabb Szentháromsággal kapcsolatos eretnekségeket, hiszen a Szentlélek származását boncolgató megfogalmazásokat is gyakran

²⁷ SCHÜTZ 390.

²⁸ Hitjelzések és megbélyegzések (*Notae et censurae ecclesiasticae*), <http://www.depositum.hu/dogma.html#hitjelzes> (2024.02.09.).

²⁹ SCHÜTZ 404.

³⁰ ERDŐ 213.

illették eretnokség vádjával (amint már láthattuk az előző fejezetben). Az első komolyabb Szentlélek elleni eretnokség a „monarchianizmus”. Ennek két nagyobb ága van: az első az úgynevezett „adopcianus monarchianizmus”, amely 190 körül jelent meg, és azt tanította, hogy Krisztus egy jámbor ember volt, akire megkeresztelkedésekor rászállt egy isteni erő, és ezzel az Isten fiává fogadta (adoptálta) őt, ám ez az erő közvetlenül halála előtt elhagyta. A tételt kitaláló Theodoszt I. Viktor pápa (189–199) közösi tette ki (ő volt az első, akit az apostoli hitvallás alapján állók közül exkommunikáltak). Később ez az eretnokség tovább finomodott Szamoszatai Paulosz antiochiai püspök (260–271?) nyomán, aki már sokkal szerveesebben kapcsolta Krisztust az isteni lényeghez: megjelenik a nemzés. Azonban nála a Logosz az, ami az Atyától származik, és ez a Logosz munkált Krisztusban, aki méltó volt az isteni fogadott fiúságra. Őt ugyancsak elítélték 269-ben, bár három zsinat is kellett hozzá.³¹

A nézet másik ága a „modális monarchianizmus”, közismertebb nevén „szabellianizmus”. Szabelliosznál (200 k.) már Krisztus is isteni lényeggel rendelkezik, sőt, ez a lényeg azonos az Atyával. Ám odáig megy, hogy szerinte az Atya és a Fiú ugyanannak az Istennek különböző megnyilvánulásai: az Atya a Fiúval azonos. Isten világfölötti magányában Atya, külső megnyilatkozásában Fiú. Az Atya önmagának Fia, így Krisztusként a kereszten is az Atya szenvedett. Így azonban – az egyébként is téves nézetek mellett – a Szentléleknek már nem maradt hely. Ezt finomították tovább az ázsiai szabellianusok, hogy helyet szorítsanak a Szentléleknek. Később az ő működésük kapcsán kapta a nevét az irányzat (modális monarchianizmus), ugyanis náluk a három személy az általuk feltételezett egy személyű Isten három különböző lét- és működési módját (modus – modalizmus) jelentette: az Atya mint ószövetségi törvényhozó és teremtő, a Fiú mint megváltó, a Szentlélek pedig megszentelő.³² Ez az időben következő egymásutániság teszi lehetővé, hogy az egy személy három különböző formában jelenhetett meg.

A következő fontos eretnokség a szubordinacionizmus, amely már nem tagadja a három személyt, ellenben tagadja az egylényegűséget, mivel egymás alá rendeli őket (szubordináció).³³ Mint a monarchianizmus, ez is egy gyűjtőfogalom, több irányzat közös megnevezése. Leghíresebb képviselője Areiosz (Áriusz; 260 k.–336), akit nem kell különösebben bemutatnunk. Az ő eretnokségében a Fiú teremtényi voltát, vagyis az Atyával való egylényegűségének tagadását szokás hangsúlyozni, ugyanakkor ez a Szentlélekkel kapcsolatban is torz megállapításokhoz vezet. Noha a Niceai Zsinat elítélte az

³¹ SCHÜTZ 390.

³² ERDŐ 211; SCHÜTZ 391.

³³ Uo.

arianizmust, a Szentlélekkel nem igen foglalkozott, egyszerűen csak megval-
lotta, hogy van Szentlélek.³⁴ Azonban mivel a Szentlélek nem nyert bővebb
kifejtést Niceában, valamint a Fiúról szóló viták lehetőségét a zsinati határo-
zat nagyrészt elvágta, így a vita áttevődött a Szentlélek személyére.

Ez tulajdonképpen az arianizmus átvedlését jelentette a Szentlélek istensé-
gének tagadásává, bár a Fiú istenségének tagadásával ezt mindig is magában
hordozta. Ennek legjelentősebb képviselője Makedoniosz konstantinápolyi
püspök (342–346; 351–360) volt, aki szerint a Szentlélek a Fiú legkiválóbb
teremténye. Ez a – „szemiarianizmus”-nak is nevezett irányzat (hiszen a
Fiú istenségét már elfogadják) – leghíresebb képviselője után a „makedo-
nianizmus” elnevezést kapta. Ez az eretnokség is gyorsan cáfolatot nyert: a
362-ben és 363-ban tartott Alexandriai Zsinat vetette el, majd 380-ban Szent
Damáz pápa (366–384) foglalt ellene állást, végül a 381-es Konstantinápolyi
Zsinaton ítélték el végleg, ahol a hitvallásban megerősítést nyert a Szentlélek
istensége. Ugyanakkor mivel a Lélek isteni mivolta volt az eretnokség cél-
keresztjében, csak ezt a témát járták körül, vagyis a származás kérdése nem
került bele a Credóba.³⁵ Azt láthattuk már, hogy a keletiek mindig a Credóra,
valamint annak meghamisítására hivatkoznak a Filioque-vita kapcsán, amit
a nyugatiak az előbb említett jelenséggel igyekeznek cáfolni, vagyis azzal,
hogy a zsinat csak arra reflektált, amit az eretnokség állított. Hogy a zsinati
atyák valóban vallották-e a Szentlélek Fiútól való származását is, ahhoz meg
kell vizsgálni, miként vélekedtek a kérdésről a korabeli kiemelkedő egyház-
atyák, akik alapján befolyásolták a teológiai fejlődést és a zsinatot.

EGYHÁZATYÁK A SZENTLÉLEK FIÚTÓL VALÓ SZÁRMAZÁSÁRÓL

Alapvetően jól rámutat a helyzetre – mármint arra, hogy miért csak a Szent-
lélek istensége lett megerősítve, és a személye egyéb vonatkozásaival nem
foglalkoztak – Nazianszoszi Gregoriosz (Nazianzi Szent Gergely, 329–390):

Az ószövetség világosan nyilatkoztatta ki az Atyát, homályosan a Fiút.
Az újszövetség föltárta a Fiút és jelezte a Lélek istenségét. Ma a köz-
tünk élő Szentlélek világosabban jelenti ki magát. Veszedelmes lett
volna ugyanis akkor, mikor az Atya istensége még nem volt egészen
elismerve, nyilván hirdetni a Fiút, és míg a Fiú istensége nem volt elis-
merve, úgyszólván ráadásaként ránk erőltetni a Szentlelket. Félni lehetett

³⁴ ERDŐ 211.

³⁵ LOSCHERT Kázmér, *Az egyházatyák kora* (A keresztény egyház története II) (Budapest, Páz-
mány Péter Irodalmi Társaság, 1937) 97; ALTDORFER Károly, *A keresztény ókor története* (h.n.,
k.n., 1975) 83; ERDŐ 212.

ugyanis, hogy mint akik sok étellel megterhelik a gyomrokat, vagy akik gyöngye szemmel néznek a napba, a hívek így még azt is elvesztik, ami nem haladja meg erőiket. Hanem igenis úgy volt rendjén, hogy adagolva, vagy mint Dávid mondja fölmenetekkel, dicsőségről dicsőségre hágyva ragyogjon föl delelőre a Szentháromság dicsősége.³⁶

Vagyis amíg nem volt tisztázva az Atya és a Fiú személye a teológiában, amíg felmerültek olyan eretnekségek, amelyek az ő személyük meghatározásával sem voltak kibékülve, addig nem lett volna értelme belekezdeni a Szentlélek személyének vizsgálatába.

Ugyanakkor Makedoniosz fellépésére válaszul Szent Athanasziosz (Atanáz, 295/296–373) harmadik száműzetése alatt négy levelet is megfogalmazott, melyben a katolikus tanítás Szentlélekre vonatkozó minden biztos alapját (Szentírás és Szenthagyomány) összegyűjtötte.³⁷ Athanasziosz világosan kifejtette, hogy a Szentlélek a Fiútól is származik, de mivel 373-ban elhunyt, nézeteit már nem tárhatta a Konstantinápolyi Zsinat elé. „Amije van a Léleknek, a Logosztól van; Krisztus a Szentlélek kútfeje”³⁸ – jelenti ki. Ugyanakkor nézete hagyományozódott, és nemcsak kortársai munkásságában jelent meg – amelyet ismertetni fogok –, hanem „hitvallási hagyományként” is. Ez nagyban összefügg Damáz pápa munkásságával, hiszen ő maga is „atanázi alapokon” írt levelet a keleti püspököknek a 378-as Antiochiai Zsinat alkalmából.³⁹ Ugyanígy a „Damáz hite” (Fides Damasi) néven elhíresült kánonformula is ehhez köthető: a hagyomány Damáz pápának tulajdonítja a szöveget, ugyanakkor az valójában az 5. század vége felé – nagyjából egy évszázaddal a szent pápa halála után – keletkezhetett Dél-Galliában. Ennek szövege így hangzik: „A Szentlélek pedig se nem született, se nem születetlen, nem teremtény és nem alkotott, hanem az Atyától és a Fiútól származik, az Atyával és a Fiúval együtt örök és azonosan egyenlő, és velük együtt működik, mivel írva van [...]”⁴⁰

Ehhez hasonló az Athanaszioszhoz kötött, ugyanakkor jóval halála után keletkezett (arles-i provincia, 5. század) hitvallás, amely szinte teljes egészében fedi a szent egyházatya teológiai felfogását, sőt olyan tekintélyre tett szert, amely az apostoli és niceai Credóval vetekedett, és liturgikus használatban is volt. Ennek a vonatkozó szövege az alábbi:

Az Atya senkitől sem lett, sem nem teremtődött, sem nem született. A Fiú egyedül az Atyától való, nem lett, sem nem teremtődött, hanem szü-

³⁶ SCHÜTZ 408.

³⁷ LOSCHERT 97.

³⁸ SCHÜTZ 411.

³⁹ ERDŐ 212.

⁴⁰ *Fides Damasi*, in *Az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásai* 28 (71. pont).

letett. A szentlélek az Atyától és a Fiútól való, nem lett, sem nem teremtődött, sem nem született, hanem származik. [...] És ebben a Háromságban nincs előbb vagy utóbb, nincs nagyobb vagy kisebb, hanem mind a három személy egyképpen örökkévaló és egyenlő.⁴¹

Ezt az Athanasziosznak tulajdonított hitvallást emeli ki Szent Tamás is már idézett okfejtésében, természetesen ő még Athanaszioszt említi, mit sem tudva a hitvallás későbbi keletkezéséről.⁴² Fontos kiemelni a hitvallás második felét, amely biztosítja a szubordinacionizmus elkerülését. Ezt az eretnekvádat láthattuk például a Phótiósz-féle „vádiratban” is.

Mint említettem, Athanasziosz mellett több nagy egyházatya is hasonló véleményen állt. Tekintve, hogy az ő vonatkozó munkásságuk részletes bemutatása szétfeszítené a tanulmány kereteit, mindössze egy rövid felsorolást adok. Ilyen nyugaton: Ágoston, Jeromos, Ambrus; keleten: Nüsszai Gregoriosz, Epiphániosz, Didümosz és Baszileiosz.⁴³

Van azonban még a 4. századnál is korábbi példa, nyugatról és keletről egyaránt. Megjelenik a Fiútól való származás Tertullianusnál (160k.–225k.): „Nem máshonnan van a Lélek, mint az Atyától a Fiú által” (*Praxeas ellen* 4.),⁴⁴ valamint Római Hippolütosz (170k.–235) ellenpápa *Apostoli hagyomány* című művének 4. századi egyiptomi átdolgozásában *Hippolütosz kánonjai* néven: „Hiszel-e a vigasztaló Szentlélekben, aki az Atyától és a Fiútól származik?”⁴⁵ Az előbb idézett szerzők kétségkívül „kompromittáltak” magukat teológiailag, ugyanakkor rájuk is igaz Athanasziosz azon gondolata, melyet Órigenésszel kapcsolatban fogalmazott meg: „Jól különbséget kell tenni aközött, amit a hagyomány egyszerű tanújaként állított, és amit szentháromsági személyekről, vonatkozásairól bölcselkedve tanított; tanú minőségében helyesen szólott; mint bölcselő hittudós nem egyszer elvetette a sulykot.”⁴⁶ Adott esetben az eretnekeknek is lehetnek igaz megállapításai.

Érdeemes most feleleveníteni Schütz Antal eretnekségről és korabeli apológiákról szóló megjegyzését, mely szerint a megfogalmazás sokszor elfedheti a valós tartalom igazságát.⁴⁷ Ezt szemléltetheti a keleti és nyugati atyák azon gondolatainak szembeállításai is, amelyekben mind a két fél elismeri a Szentlélek Fiútól való származását. Amire még röviden reflektálnék,

⁴¹ *Pseudo-Athanasius-féle hitvallás („Quicumque”)*, in *Az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásai* 30 (75. pont).

⁴² STh I, q XXXVI, a II, responsa.

⁴³ ERDŐ 213. Leginkább Ágostonra fókuszálva, de többük vonatkozó gondolatait is röviden bemutatja András Szabolcs monográfiája, lásd: ANDRÁS 59–69.

⁴⁴ SCHÜTZ 411.

⁴⁵ *Hippolytus kánonjai*, in *Az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásai* 27 (64. pont).

⁴⁶ SCHÜTZ 404.

⁴⁷ Vö. SCHÜTZ 390.

az a latin és görög „Filioque” tan hamis megkülönböztetése. Tény, hogy a latinokra jellemzőbb volt a „mellérendelő” forma (az Atyától és a Fiútól), miközben a görögöknél „alárendelő” formula jelent meg (az Atyából a Fiú által). Teológiailag mind a kettő helyes, mindössze a hangsúly, a kifejezés sejtet mást: a latin forma az Atyának és a Fiúnak a Szentlélek lehelésében betöltött egyenlő rangját, szerepét hangsúlyozza; míg a görög az eredési egymásutániségot hivatott kifejezni. Ugyanakkor ez utóbbi Damaszkuszi Szent Jánosnál (645–749/754) már-már átcsapott a „Filioque” tagadásába, mondván a Szentháromságban a Fiú nem kútforrás, csak az Atya, mivel a Fiú nem elv nélküli elv.⁴⁸ Ez utóbbi ellenvéleményre kitért Szent Tamás is, ugyanakkor Damaszkuszi János védelmében tesz egy olyan megjegyzést, hogy bár János nem vallotta a Lélek Fiútól való származását, ugyanakkor nem is tagadta.⁴⁹ Ugyanígy az alárendelő kifejezőmód sokkal inkább magában hordozhatja a szubordinacionizmust, vagyis éppen azt az eretnekséget, amellyel Phótiosz a latinokat vádolta.

Schütz azt is kiemeli, hogy ez hamis különbségtétel a latinok és görögök között, ugyanis a latinoknál is előfordult az alárendelő forma, és a görögöknél is a mellérendelő. Számunkra ez utóbbi a fontos, hiszen Phótiosz a „görög hagyományokra” hivatkozott a Filioquéval szemben, miközben olyan nagy görög atyák használták a latin mellérendelő formulát, mint Didümosz, Alexandriai Szent Kírilloosz, valamint Epiphániosz. Ezt a jelenséget Schütz egy idevágó Herman Schell-idézettel jellemzi, amely egyúttal témánk zárásául is szolgál:

A görög atyák alapján könnyebb volna bizonyítani, hogy a Szentlélek egyedül a Fiútól származik, mint azt, hogy egyedül az Atyától. Soha eretnekség ennyire meg nem tagadta tulajdon múltjának hitét, a Szentírás tanítását és a dogma belső tartalmát, mint Photius, aki nem állotta a szakadást belevinni az Istenségbe, hogy megindokolja azt a skizmát, melyet az Egyházban támasztott.⁵⁰

⁴⁸ SCHÜTZ 411.

⁴⁹ STh I, q XXXVI, a II, resp 3.

⁵⁰ SCHÜTZ 411–412.

◆◆◆ KNAPP ÉVA

Ünnepi beszédek Szent István királyról a nagyszombati Ósrégi Szemináriumban*

Mivel székvárosa a török hódoltság területén volt, Oláh Miklós esztergomi érsek a Trienti Zsinat 1563. június 15-i határozatára hivatkozva Nagyszombatban hozta létre az Esztergomi Egyházmegye papnevelő intézetét, az úgynevezett Ósrégi Szemináriumot (Seminarium Antiquissimum) Szűz Mária titulussal. Az alapító okirat 1566. május 19-én kelt. A Magyar Királyság e papnevelő központjának működése az újabb kutatások tükrében – hullámvölgyekkel ugyan – folyamatosnak tekinthető, feltételezett újraszervezése 1590-ben Cheródy Márk szentgyörgymezei prépostnak köszönhető.¹ A Seminarium Antiquissimumot néhány évtizeddel később, 1630-ban Pázmány Péter alakította át, aki Szent István első magyar királyról Stephaneumnak nevezte el az intézményt.²

A Stephaneumban mindenekelőtt bölcseleti és teológiai tudományokat oktattak. Évenkénti fő ünnepét augusztus 20-án, Szent István napján tartották. Működése 1777-ig zavartalan volt, a nagyszombati egyetem Budára költözése után azonban már csak az alsóbb éves kispapok maradtak Nagyszombatban. Az itteni papnevelést néhány évvel később II. József – az általános (összevont) papneveldek létesítését szorgalmazva – Pozsonyba telepítette át. A nagyszombati papnevelés 1802-ben indulhatott újra. A Szent István királyról nevezett Érseki Ósrégi Papnevelő Intézet hallgatóinak névanyaga – relatív teljességgel – több kiadványban is nyomon követhető.³ Az intézmény kivéte-

* A szerző korábbi, nem azonos tartalmú cikke a témában: KNAPP ÉVA, *Neoconcionatorok 18. századi panegyricusai a nagyszombati Stephaneumban*, in *Antikvitás & Reneszánsz* (2024) 1/119–128 (szerk.).

¹ FAZEKAS István, *Oláh Miklós, az Ósrégi Szeminárium alapítója*, in *Magyar Sion* (2017) 215–228.

² Teljes neve: Szent István Királyról és a Boldogságos Szűzről Nevezett Érseki Ósrégi Papnevelő Intézet. Vö. BALANYI György, *Pázmány Péter és a papnevelés*, in *Theologia* (1937) 31–39, 108–120.

³ Vö. NÉMETHY, Ludovicus, *Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque annum MDCCCXCIV* (Strigonii, G. Buzárovits, 1894); KÁDÁR Zsófia – KISS Beáta – PÓKA Ágnes, *A Nagyszombati Egyetem Teológiai Karának hallgatósága 1635–1773* (Budapest, ELTE Levéltár – PPK Hittudományi Kar, 2011).

les jelentőségét méltatva az Ősrégi Szeminárium alapításának 450. évfordulóján ünnepi konferenciát rendeztek az Esztergomi Hittudományi Főiskolán (2016. április 27.), majd történetének különféle részleteivel az elmúlt években hiánypótló módon többen foglalkoztak.⁴ Az újabb kutatások ellenére azonban még ma is érvényes a megállapítás, mely szerint „[...] a nagyszombati szemináriumok [...] forrásai nincsenek kiaknázva, sokszor még a dokumentumok létezése is ismeretlen a szakirodalomban [...]”.⁵

A történettudomány érdeklődésére számot tartó nagyszombati szemináriumi forrásokon kívül a vonatkozó irodalomtörténeti dokumentumok szintén elkerülték a kutatás figyelmét. Ilyen kutatatlan témának számít a Stephaneum évenkénti augusztus 20-i ünnepén elhangzott latin nyelvű Szent István-beszédek együttese, melyek közül – a jelenlegi ismeretek szerint – huszonhét 1716–1782 között Nagyszombatban önálló kiadványként nyomtatásban is megjelent.⁶ E prédikációkból Némethy Lajos bibliográfiájában nyolc található meg,⁷ ez a szám kevesebb, mint egyharmada a ma ismert prédikációknak. Bevezetőjében Némethy a nagyszombati Ősrégi szemináriumi beszédek közül mindössze egy 1771-ben (nr. 159) elhangzott prédikációt emelt ki, megjegyezve, hogy a nyomtatvány az előzőkén „Szent István egyik régi és műbecsű képének rézmetszetét adja”.⁸ Gockler Imre szerint a 18. században különféle helyszíneken elhangzott Szent Istvánról szóló ünnepi szónoklatok száma „mintegy ötvenre tehető”.⁹ Csapodi Csaba egyetlen, a Stephaneum titulusának ünnepén elhangzott beszédre hivatkozva jellemezte a Szent István-i hittérítés idején élt pogány magyarságot.¹⁰

Az elmúlt években a magyar kutatók közül többen mértékadó módon foglalkoztak a Szent László-prédikációkhoz¹¹ hasonlóan a különféle korszakok-

⁴ Így pl. MOLNÁR Antal, *Az Ősrégi Szeminárium 17. századi növendékei és mindennapjaik két ismeretlen számadáskönyv tükrében*, in *Magyar Sion* (2017) 229–257; MECHLER Katalin, *Az Esztergomi Szemináriumi Levéltár rendezéséről*, in *Magyar Sion* (2019) 115–132.

⁵ MOLNÁR 244.

⁶ A beszédeket A prédikációk bibliográfiai számbavétele című Függelék tartalmazza.

⁷ NÉMETHY Lajos, *A Szent István első és apostoli királyról mondott dicsbeszédek irodalma* (Budapest, Rudnyánszky, 1881) 49–50, nr. 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159.

⁸ Uo. XIV, 8. jegyzet. A Szent István király tengerparton térdelve felajánlja az országot Szűz Máriának témájú rézmetszetet több nagyszombati beszédhez is hozzáillesztették, a jelenlegi ismeretek szerint első megjelenése 1748. A rézmetszet mintájaként szolgáló kép ma ismeretlen helyen lappang.

⁹ GOCKLER Imre, *Szent István király a magyar irodalomban* (Pécs, Egyetemi, 1936) 31.

¹⁰ CSAPODI Csaba, *Kinek tartották Szent Istvánt a 18. században?*, in *Regnum* (1936) 346–355, itt: 351.

¹¹ Így pl. MADAS Edit, *Sermones de Sancto Ladislao. Középkori prédikációk Szent László királyról* (Debrecen, Egyetemi, 2004); SZELESTEI NAGY László, *17. századi orációk és prédikációk Szent László királyról*, in *Napút* (2017) 108–120; FARKAS Zsuzsanna Krisztina, *A bécsi egyetem Szent László-orációi a 17. században*, in *Gerundium* (2018) 11–38.

ban elhangzott, kéziratban fennmaradt, illetve nyomtatásban megjelent Szent István-prédikációkkal,¹² ugyanakkor ezekben még utalásként sem található hivatkozás a 18. századi nagyszombati Stephaneumban elhangzott latin nyelvű beszédekre.

A 21. század első két évtizedében az osztrák és a szlovák neolatin kutatások figyelme kiterjedt a nagyszombati egyetemi nyomdában megjelent panegyricusokra is.¹³ Mivel a Stephaneum működéséhez kötődő Szent István-prédikációk kivétel nélkül latin nyelvű dicsőítő beszédek, ezekre röviden kitért Erika Juríková, belehelyezve őket az általa összesen 150–200 tételre becslt, de módszeresen számba nem vett nagyszombati panegyricusok körébe.¹⁴ Juríková forrásbibliográfiájában utalásszerűen mindössze egyetlen, 1768-ban a Stephaneumban elhangzott és nyomtatásban megjelent Szent István-beszéd adatait közölte.¹⁵

A Stephaneum főünnepén elmondott szövegegyüttes feltáratlanságához minden valószínűség szerint hozzájárul az a körülmény is, hogy a beszédek nem gyakorlott, neves, jelentős irodalmi minőségben alkotó, kutatót életművű prédikátorok, hanem az egyházi szónoklat elméletét és gyakorlatát magasabb szinten éppen elsajátító kispapok mondták. Irodalomtörténeti szempontból ez a kutatatlan forráscsoport megkerülhetetlennek tűnik fel elsősorban azért, mert az irodalomelméleti tudás szintjének és az egyházi beszédtanulás folyamatának egy sajátos gyakorlati vetületét, mérföldkővét rögzíti. A beszédek különleges helyet foglalnak el az elméleti tudás egykorú kötelező gyakorlati repetíciója, az iskolás beszédmondás és a templomi szószékről nyilvánosan elhangzott ünnepi szónoklatok között. Míg az utóbbiakat folyamatosan vizsgálják, a nagyszombati clerus junior augusztus 20-i Szent István-beszédeinek összegyűjtése és elemzése elmaradt.

A dolgozat az eddig nem vizsgált, a Stephaneum főünnepén elhangzott, önálló prédikációkként kinyomtatott, latin nyelvű, 18. századi Szent István-beszédeket mutatja be, különös tekintettel arra, hogy ezek a szónoklatok folyamatosan hozzájárultak a kultusz ápolásához és fenntartásához, valamint a Magyar Királyság identitástudatának erősítéséhez.

¹² Így pl. BITSKEY István, *A vértanú és a király – a Szent István-prédikációk változatai*, in *Uő, Hitvita, história, szellemi örökség. Tanulmányok a kora újkori magyarországi művelődésről* (Budapest – Eger, Kossuth – Eszterházy Károly Egyetem, 2021) 127–139.

¹³ Így pl. KLECKER, Elisabeth, *Neulateinische Habsburg-Panegyrik in Drucken der Jesuitenuniversität Tyrnau*, in *Kniha. Zborník o problémoch a dejinách knížnej kultúry* (2001) 95–109; JURÍKOVÁ, Erika, *Columba laureata. Panegyrické tlače z produkcie trnavskej univerzitnej tlačiarne* (Trnava – Kraków, Filozofická fakulta – Spolok Słowaków w Pol'sku, 2014); Uő, Erika, *Habsburger in den lateinischen poetischen Panegyriken, herausgegeben im 17. und 18. Jahrhundert in Tyrnau (Tyrnavia/Trnava)*, in *Graecolatina et Orientalia* (2016) 113–132.

¹⁴ JURÍKOVÁ, *Columba...* 34.

¹⁵ Josephus Kluch beszéde. JURÍKOVÁ, *Columba...* 177.

A FORRÁSANYAG BEMUTATÁSA

A jelenleg ismert huszónhét Stephaneumhoz kapcsolódó Szent István-szónoklat mindegyike Nagyszombatban látott napvilágot, 1716–1771 között az Akadémiai Nyomdában, majd 1776–1777-ben „Typis Tyrnaviensibus”, 1778–1782 között „Typis Regiae Universitatis Budensis” impresszummal.¹⁶ Formátumuk kivétel nélkül negyedré, terjedelmük hat és tizenkét levél között változik, leggyakoribb a nyolc levél. A változó terjedelmek és a megjelenési évek között összefüggés nem fedezhető fel.

A jelenleg ismert legkorábbi (1716), egyben az egyetlen tizenkét leveles nyomtatvány további sajátossága, hogy ajánlással kezdődik, melynek címzettje a kispap szerző patrónusa, Návay János, ekkor szegedi plébános. Több dedikációval ellátott önálló Szent István-beszéd jelenleg nem ismert, valószínűleg azért, mert kiadásukhoz a későbbiekben már nem volt szükség mecénásra, a Stephaneum és/vagy az esztergomi érsekség fizette a megjelentetés költségeit. A ma ismert első beszéd az alapítás 150. évfordulóján hangzott el. A Stephaneum fennállásának 165. és 175. évfordulójáról (1731, 1741) szintén ismert prédikáció. A jubileumi 200. évfordulóra és azután megjelent kiadványok címlapján – az előzőektől eltérően – rendszerint utalás történt a szeminárium alapítási évétől eltelt időre, így 1766-ban, 1768-ban, 1770-ben, 1779-ben, 1780-ben, 1781-ben és 1782-ben.

A címlapok további érdekessége, hogy a rajtuk megjelenő szöveg jobbra terjedelmes, és a kor divatjának megfelelően általában teljesen kitölti a rendelkezésre álló papírméretet. A rendszeresen közölt informatív adatok sorrendje évtizedeken át szinte változatlanul tekinthető: cím, műfaj, időpont, alkalom/helyszín, intézmény előljárója, a szónoklatot mondó. A címen, a beszéd műfaján és az ünnepi alkalom megnevezésén kívül gyakran közöl adatokat a Stephaneum aktuális előljárójáról és címeiről, valamint a beszédet mondó személyről és előmeneteléről.

1716–1733 között a beszédek elhangzásának helyszíne jól követhető a címlapokról: 1716-ban „in aedibus suis”, 1725-ben „suae in Urbe Tyrnaviensi Domi”, 1729-ben, 1730-ban, 1731-ben, 1733-ban és 1748-ban „in antiquissimo seminario” prédikáltak a kispapok. Ettől eltért 1723-as év, amikor – meg nem nevezett okból – a Szent Miklós-bazilikában („in cathedrali divi Nicolai Basilica Tyrnaviensi”) hangzott el a szónoklat. A későbbi években a változatlan helyszín megnevezéséről áttevődött a hangsúly az évenként visszatérő alkalom jelzésére, a szeminárium névadójának ünneplésére. Utóbbi körülírás intimitását fokozta, amikor a szeminárium lakóit Szent István családjaként

¹⁶ A beszédekre történő hivatkozás formája a továbbiakban a prédikáció Függelékben közölt száma és előtte az 'F' betű.

(familia) említették meg (így például 1766, 1770). A Stephaneum épületén belül a beszédek elhangzásának konkrét helyszínére nem található utalás, ez minden bizonnyal a szeminárium kápolnája vagy díszterme lehetett.

Az orator neve minden esetben címlapra került, eleinte rendszerint tanulmányi előmenetele feltüntetésével. Rendhagyó módon két további esetben akkor is, amikor nem valószínű, hogy a megnevezett személy szónokolt vagy mondta el a kinyomtatott beszédet. Így 1765-ben a prédikáció magántulajdonban őrzött egyetlen példányára egykorúan a „Haec oratio est P. Ignatij Fejérvári” bejegyzés került, az 1770-ben elmondott szónoklatot pedig Szinnyei József és a retrospektív magyar nemzeti bibliográfia egyaránt Szerdahely György Alajos szerzőségével tartja számon,¹⁷ jóllehet a címlapon Tornallyai Gedeon neve olvasható. Ezek az adatok mindenekelőtt arra irányítják rá a figyelmet, hogy a szónoklatok kinyomtatása bizonyára megelőzte az augusztus 20-i ünneplést.

A tanulmányokban történő előrehaladás nem befolyásolta a Szent István-napi ünnepi beszédet mondó személy kiválasztását. A szónokok közül mindössze egyetlen személy, Rummer György tartott két Szent István-napi beszédet, 1723-ban első éves teológusként, majd 1725-ben harmadéves teológusként. A rá esett kétszeri választás háttere ismeretlen, az ok valószínűleg abban kereshető, hogy ő volt a Stephaneumnak juttatott Koháry (II.) István költő és országbíró-féle adomány első kedvezményezettje. Az 1725-ben elmondott második Rummer-beszédben Szent István személye és emlékezete a szónoklat kiindulópontjául szolgált, maga a tartalom a „Szent István-i ház”-at (Stephaneum) és annak működését anyagilag jelentősen támogató személyeket, valamint jótéteményeiket dicsérte.¹⁸

IRODALOMELMÉLETI VONATKOZÁSOK

Az antik görög panegyris közismerten ünnepi összejövetelt jelent, elsősorban vallási jelleggel, s az ezeken elhangzott beszédek a panegyricusok. A panegyricus kifejezés közönség előtt tartott magasztaló beszédet jelöl, mely lé-

¹⁷ <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/s-A6233/szerdahelyi-gyorgy-alajos-ADBDA/> (2023.11.25); PETRIK III, 532.

¹⁸ A szónoklatban a Stephaneumot anyagilag támogató felsorolt személyek, családok: a Nagyszombatban tanult költő, Koháry (II.) István; a Széchényi, Dolni, Bublovics- Pelez és Graczol/Gachol családok, továbbá Olaszi Pál (esztergomi kanonok 1710-től), Spáczay Pál (1678–1751, 1709-től esztergomi kanonok), Illyés János (az esztergomi káptalan tagja 1714–1724 között, 1725-ben a Stephaneum prefektusa), F3, B_{2r}–C_{1v}. A Stephaneum fennállásának 200. évfordulóján elhangzott laudáció az 1725. évihez hasonlóan az intézmény történetét és jövevőit vette sorra, melyhez a keretet Szent István biztosította az ország keresztény hitre térítésével, F16.

nyegét tekintve retorikai-poétikai tudás birtokában megszerkesztett alkalmi beszéd, esetleg vers vagy versezet, legfőbb kívánalma a dicséret, dicsőítés. Ismeretes, hogy e műfaj a kései római császárkorban élte fénykorát.¹⁹

A panegyricusok a szemléltető beszédhez (genus demonstrativum/laudativum) tartoznak, elsajátításuk a 16–18. században olyan iskolai tananyag volt, amely antik retorikai mintákat (elsősorban Cicero és Quintilianus nyomán) követett,²⁰ és ennek során – többek között – toposzkészletét is oktatták.²¹ Ugyanakkor Bitskey István két Pázmány Péter Szent István-prédikációja kapcsán felhívta a figyelmet arra, hogy a szentek ünnepeire készült szónoklatok egy része deliberativum jellegűnek tekintendő, ha azok erkölcsi tanítást közvetítenek vagy intelmeket fejtenek ki egy-egy szent életpéldájának felidézésével.²² A Stephaneum ünnepi Szent István-beszédei között egyaránt találhatóak mindkét említett genusba tartozó szónoklatok, illetve azok ötvözetei. Nehézséget jelent a neoconcionator²³-szónoklatok irodalomelméleti hátterének bizonytalansága.²⁴

A nagyszombati Szent István-beszédek a nyomtatványok következetes szóhasználata szerint dictiók, dictio panegyricák és oratio panegyricák, melyek célzata nem csupán az ünneplés, hanem kifejezetten tanító jellegűek is. Seminaristák (kispapok, neoconcionatorok) mondták őket prédikációs igénnyel, de szentírási jellege nélkül. Tartalmuk – különös tekintettel a bevezető részek önreflexióira – kizárni látszik, hogy ezeket tanáraik írták volna. Grammatikai szempontból ezeket a beszédeket a figyelem felkeltését és fenntartását célzó költői kérdések, felkiáltások, óhajok, képes kifejezések és megszólítások uralják.²⁵

¹⁹ Vö. MAUSE, Michael, *Panegyrik*, in *Historisches Wörterbuch der Rhetorik 6* (Hrsg. Gert Ueding; Tübingen, Max Niemeyer, 2003) 495–512.

²⁰ POEL, M[arc] van der, *Laudatio, III. Renaissance bis 18. Jh.*, in *Historisches Wörterbuch der Rhetorik 5* (Hrsg. Gert Ueding; Tübingen, Max Niemeyer, 2001) 63–71; MATUSCHEK, S[tefan], *Lobrede*, uo. 390–398.

²¹ Vö. pl. a folyamatosan kutatott Habsburg panegyrika példáját: RÖMER, Franz – KLECKER, Elisabeth, *Poetische Habsburg-Panegyrik in lateinischer Sprache*, in *Biblos* (1994) 183–198.

²² BITSKEY 131.

²³ Hitszónoktanuló.

²⁴ Vö. SZELESTEI N. László, *Oráció Szent Lászlóról az 1634. évi bécsi Szent László-napi ünnepségen*, in *Zrínyi Miklós és a magyarországi barokk költészet* (szerk. Bene Sándor – Pintér Márta Zsuzsanna; Eger, Liceum, 2021) 205–221, itt: 206–208.

²⁵ Így például a narratio kezdetén több felkiáltás (pl. „Bonum mane Hungaria!”, „Felix Patria!”) után nyolc azonos költői kérdés („Quis Sol?”) és ezekre adott eltérő válaszok (pl. „Stephanus gemma Regum Hungariae”) következnek, majd újabb kérdések („Cur hucusque silui?”; „Quid enim Stephanus nisi Laureatus?”), F1, A_{2r}–A_{4r}. A felkiáltásokat a szónoklatokban folyamatosan használják, 1754-ben például maga az ország „Fortunatissima Hungaria!”, mert Szent István ereje mint erény nyilvánult meg benne, F11, 5.

Egy laudáció megszerkesztése csak részben jelentett retorikai kihívást. Kötelezettségvállalást is jelentett a beszédben kijelölt téma bemutatására és az iránta való tisztelet elmélyítésére. Utóbbi alapjául mindenekelőtt tárgyi, történeti tudás szolgált, amit szintén el kellett sajátítani ahhoz, hogy a beszéd a dicséreten kívül tanítást is közvetíthessen, és így, mindennek révén szoros kapcsolat jött létre a *genus didascalium* elvárásaival.²⁶ A dicsérő beszéd eszköztárához ugyanakkor hozzátartozott az elhallgatás, a nagyítás és a túlzás megfelelő kezelése is, azaz bizonyos tekintetben szavakkal formába öntött „látványosság”-ként valósult meg. A toposzkészlet határa kellő mértékben tág volt, adottságok, tulajdonságok, tettek, elvont gondolati tartalmak egyaránt alakították. Az elvárások és az évenként megújuló megbízatás nagy fokú, összetett odafigyelést kívánt a nagyszombati kispapok részéről, akik fő ünnepükön reprezentációs céllal, mintegy már hivatalból (*ex officio*), egyházi személyként beszéltek.

A felkészülést a tanult retorikai-poétikai tudás repetíciója mellett átdolgozott, folyamatosan bővített, újabb kiadásokban megjelent elméleti tankönyvek biztosították. Ilyen volt mindenekelőtt Cypriano Soarez kibővített és átdolgozott retorikája (Nagyszombat, 1709, 1728), melynek 18. századi kiadásaiban – további segédletként – az előszóban megtalálható a közkezen forgó, ajánlott retorikák felsorolása.²⁷ A magasabb szintű elméleti eligazodást segítette az Európa-szerte kedvelt tankönyv, Gabriel Le Jay *Bibliotheca rhetorum*ának magyarországi megjelenése (Claudiopoli, Typ. S. J., 1751) is. Le Jay a Cicerótól merített példák direkt használatának mérséklésével a ciceroniánus beszéd visszafogottabb változatát ajánlotta.²⁸ Az egyházi beszédtechnika mértéktartóbb, bár továbbra is ciceroniánus elsajátítását szolgálta²⁹ Kaprinai Istvánnak a barokk és a francia klasszicizmus együttes hatását bemutató kétkötetes retorikatankönyve (1758, 1763), különös tekintettel a *stylus argutus*ra.³⁰ A stephaneumbeli Szent István-laudációk ismeretében ezek a nyomtatványok nem hiányoztak a nagyszombati kispapok és tanáraik által használt tankönyvek közül.

²⁶ Vö. ZIMMERMANN, Alexandra, *Von der Kunst des Lobens. Eine Analyse der Textsorte Laudatio* (München, Ludicium, 1993).

²⁷ Az 1739–1798 között megjelent tíz magyarországi kiadása: Nagyszombat, 1739, 1744, 1763; Kassa, 1752, 1779; Buda, 1780, 1792 (két kiadás), 1798 (két kiadás).

²⁸ Vö. BÁN Imre, *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században* (Budapest, Akadémiai, 1971) 79–83.

²⁹ Különös tekintettel az érzelmekeltésre és a beszéd kidolgozására, BÁN 90–92.

³⁰ KAPRINAI ISTVÁN, *Institutio eloquentiae sacrae generatim I–II* (Cassovia, Typis Universit. Casov. Soc. Jesu, 1758, 1763).

A NAGYSZOMBATI SZENT ISTVÁN-PANEGYRICUSOK RETORIKAI SAJÁTÓSÁGAI

A Stephaneum évenkénti névünnepeén elhangzott beszédek összetartozását egyaránt biztosítja a visszatérő alkalom, az intézmény szokásai, a kispapok által folyamatosan elsajátított elméleti tudás és a hivatásra felkészülés során megismert, mértékadó prédikációkból származtatható tájékozottság. A huszonzét nyomtatott laudáció retorikai tudatossággal felépített tiszteleti-bemutató beszéd. A kiválasztott szónoknak egy ilyen lehetőség megtiszteltetésnek számított, ezért szöhetette beszéde elejére például Mathias Chmel 1729-ben azt a mondatkezdést, mely szerint „Incredibile est, quomodo perhorrescam [...]”.³¹

A beszédek felépítésekor a legtöbb szónok Szent István heroizáló megjelenítéséhez a korszak általánosan elfogadott fejedelmi jellemzőinek számbavételével, a vonatkozó negatív attribútumok (például fényűzés, gőg, pazarlás) elutasításával jutott el. A pozitív sajátosságok (például erkölcsös, igazságos) kiemelése segítette az Isten akaratát követő király képének idealizált bemutatását. Mindehhez alapvető forrásként folyamatosan használták a vonatkozó legendákból, krónikákból és történeti munkákból származó ismeretanyagot,³² melyek tartalmi részleteire – közismertségük miatt – ez a dolgozat nem tér ki. A tanult és begyakorolt retorikai fogások között gyakran megtalálhatók az allegorizálás egyszerűbb (például érényekre³³ vagy múzsákra³⁴ építő) és összetettebb (például a névetimológiára,³⁵ a Szent Jobbra vagy a Szent Koronára alapozott) formái. A szónokok parabolákkal, hasonlatokkal tettek kísérletet a toposzhasználat hatásos kiegészítésére, valamint körültekintően igyekeztek kiemelni a folyamatosan alkalmazott, esetenként többszörösen beágyazott metaforákat.

A rhetorica ecclesiastica korban szokásos eszköztárából a neoconcionatoroknál megfigyelhető a törekvés a percontatiók (kérdés, költői kérdések),

³¹ „Hihetetlen, mennyire megrendült vagyok [...]”: F4, A_{1v}.

³² Vö. pl. *Árpádkori legendák és intelmek* (ford. Kurcz Ágnes, kiad. Érszegi Géza; Budapest, Szépirodalmi, 1983); THURÓCZY János, *Chronica Hungarorum* (Budapest, Helikon, 1991); BONFINI, Antonio, *A magyar történelem tizedei (Rerum Ungaricarum decades)* (ford. Kulcsár Péter; Budapest, Osiris – Balassi, 2019).

³³ Az érényeket vagy egyetlen érényt bemutató beszéd esetén nem ritka, hogy annak kifejtésekor sor kerül a többi virtusra is. Így például, 1729-ben Chmel Mátyás Szent István békevágyó és -szerető érényének részletezése előtt kitérésként elmagyarázza, hogy a világban a pozitív érények mennyire különbözhetnek egymástól, mondván más Aesculapius érénye és a mitológiai alakok érényei, valamint mások „Magyarország Atlasz”-ának [Szent István] és Herkulesnek a virtusai, F4, A_{2r}.

³⁴ Miskovics József 1731-ben Euterpé (lira, „vidámító”) és Melpomené (gyászének, tragédia) kettőre építi fel a menny és a föld közötti szokatlan vitaközlést (perlekedés – lis), melynek során Szent István háborúi végeztével beköszöntött a béke és az egyetértés, F6.

³⁵ Sztephanosz/koszorú, korona a Stephanus név magyarázatára.

tropusok, mondások³⁶ és közmondások (proverbia)³⁷ folyamatos használatára. A laudatív beszédmód alkalmat teremtett a szónoklat felszerelésére – többek között – az animatio, superlativus, translatio, epiphonema, dubitatio, gradatio, amplificatio metódusaival.

Áttérve a közös szerkezeti sajátosságok bemutatására, a szónokok kivétel nélkül a hallgatóság megszólításával indították a beszédeket,³⁸ és néhány tényt közöltek részben az eseményhez történő viszonyulásukról (megtiszteltetés), részben a leendő beszédről. A század első felében megjelent laudációkban itt kapott helyet a szónoki szerénység kifejeződése (méltatlanság érzete). Fandly János például 1741-ben a következő költői kérdéssel vezette be beszédét: „Et vero quis est, qui parem laudibus Ejus texat orationem? cujus immortalia decora omnium Gentium linguis [...]” ünneplik?³⁹ Ezek a megnyilvánulások az 1740-es évek második felétől megrikkultak.

A szónoklat kezdő részéhez (principium) szorosan csatlakozik az argumentum, a tárgy és a tartalom előzetes bemutatása, amit átszó és kiegészít a captatio benevolentiae (a hallgatóság jóindulatának megnyerése) valamely formája.

A narratióban a legkülönbözőbb beszédtechnikai megoldások vehetők számba, ezek közül a leggyakoribbak az elbeszélte témához tartozó személyek, tulajdonságok, tettek és elvont gondolati tartalmak hasonlóságokkal⁴⁰ és párhuzamos példázattal/példázatokkal⁴¹ történő megközelítése, a tárgytól látszólag távolra mutató, ismétlődő kitérések és visszatérések a témához,⁴² direkt áttérés a tények közvetlen bemutatására és ezt a ráhangolást követően

³⁶ 1730-ban például Déri Ferenc a „Ferro pariuntur Regna, Pietate nutriuntur” mondással szólította meg közönségét. Később erre visszautalva Szent István tetteihez hasonló antik és bibliai párhuzamokat idéz fel (Numa Pompilius, Priamus, Nagy Sándor, illetve Judit, Makkabeusok stb.), F5, A_{2r}–B_{2r}.

³⁷ Így például a „post nubile puriore serenitatem micare inviderit” mondással vezeti át a neoconcionator a hallgatót a principium részről a narratióba, F1, A_{1v}.

³⁸ Esetenként rendhagyó módon a megszólítás keretében sajátos módon kér a neoconcionator figyelmet: „Prohibite risum AA”: F2, A_{2r}.

³⁹ „És valóban, ki az, aki az ő dicséretére méltó beszédet készíthet? akinek halhatatlan ékességét minden szavakkal [...]” ünneplik?: F8, A_{2r}.

⁴⁰ Így vált például az egyik szónoklatban a Numa Pompiliust tanácsokkal ellátó Aegeria a Szent Istvánt patronáló Szűz Mária párhuzamává, F5, B_{2r-v}.

⁴¹ Ilyen például, amikor a szónok Szent Istvánról mint Magyarország első igaz ősatyjáról (Verus Hungariae protoparens) beszél, és először párhuzamba állítja Aeneasszal (F2, A_{2v}), majd a pater patriae kitüntető címet elnyert Trajanusszal, Fabius Maximusszal és Ciceróval (F2, B_{2r}–B_{2v}).

⁴² A bővített narratio keretében például a neoconcionator Szent István első mártírról szólva visszatérni látszik Szent István királyra a „Non discedit mea ab argumento amplius oratio” (beszédem nem tér el a tárgytól), mégis tovább beszél Szent István első mártírról, majd újabb kitérésorozattal Szent István király elődeinek sorát mutatja be, így Numa Pompiliust, a spártai Xanthiposzt, II. Agészilaosz spártai királyt, Miltiadészt és Nagy Sándor apját, Macedóniai Fülöpöt, F1, A_{4r}–B_{1v}.

a főtéma részletező kifejtése,⁴³ majd az állítások különféle érvekkel történő bizonyítása. Az elmondottak megerősítésére szolgáló direkt hivatkozások jobbára tekintélyi jellegűek, ugyanakkor az 1730 előttről ismert szónoklatokban ilyen említések nem találhatók. Például Déri Ferenc 1730. évi hivatkozásai egymás után a következők: utalás Cicero *Hortensius*ára, Biblia (Jer 51,53; Jer 51,12; Jud 5; 1Mak 11), Szent István *Intelmek* (Decr. I, cap. 1. §3; Decr. I, cap. 3), Vergilius *Aeneis* (II, 616). Ezek után Déri hivatkozás nélkül csaknem pontosan idéz Ovidius *Tristiájából* („Bellatrix Diva ferebat opem” [azaz itt Szűz Mária] – helyesen: „bellatrix illi diva ferebat opem”, *Tristia* I, V,76 [itt Pallas Athéné]).⁴⁴ További példa Nedeczky Ferenc, aki 1748-ban a kor jezsuita történészeinek munkáira, így Szentiványi Márton *Miscellaneáira* és Timon Sámuel *Purpura Hungaricájára* (helyesen *Purpura Pannonica*) hivatkozik.⁴⁵ Az egyik beszédben Szent István *Intelmeiből* (*Libellus de institutione morum sive Admonitio spiritualis*) csaknem szó szerinti idézet található.⁴⁶

Az utalások közül nem hiányoznak a magyar történelmi események és a magyarságra, eredetére vonatkozó tézisek sem, például Déri Ferenc Attila hun birodalmát forrásutalás nélkül a magyar előtörténet részének nevezi, és kifejti, hogy a hazát megszerző hét vezér hun volt, s leszármazottaik is azok.⁴⁷ A hun–magyar azonosság másutt is elfogadott, közismertnek tekintett nézet, 1759-ben Szily János ennek alapján állította ellentétpárba Attilát mint „orbis terror”-t és Szent Istvánt mint „orbis delicum”-ot.⁴⁸

A befejezés (peroratio) két gyakran megfigyelhető retorikai megoldása a már elmondottak összegzése, majd egy hatásos gondolattal történő befejezés, illetve a tételesen elmondottak meghaladása egy újabb, korábban még fel nem használt, megfellebbezhetetlen és vitathatatlan záró ideával.

⁴³ 1729-ben Szent István békevágyáról szól a beszéd, melyet a szónok folyamatosan az antikvitásból vett mitológiai és történelmi mozzanatokkal elegyít, F4, A_{3v}–B_{2v}.

⁴⁴ F5, A_{3v}–B_{2r}.

⁴⁵ F10, B_{4v}–C_{2v}. 1754-ben Aradi János Szent István zarándokház-alapításai kapcsán egyaránt hivatkozik Inchofer Menyhért *Annales ecclesiastici Regni Hungariae*-jére („in annal. Eccl. Hung. ad Ann. Christi 1007”, és ezek sorsa kapcsán a jóslatra, mely ezekre is érvényes („Nunc seges est, ubi Troja fuit” formában), ami Ovidius *Heroides*ének ismeretét (ott: „iam seges est ubi Troia fuit”: Epistula I,53) bizonyítja. Ugyanitt Szent István állhatatosságának (constantia) bemutatásához egy Horatius-idézet tartozik („Justum et tenacem propositi Virum, non civium ardor pravae jumentum [...]”: HORATIUS, „Lib. 3. Carm.” – azaz *Carmina* 3,3,1–8) F11, 13–14.

⁴⁶ „Regni essent propugnatores, defensores imbecillium, expugnatores adversariorum, augmentares Monarchiarum” (helyesen: „Illi enim sunt regni propugnaculum, defensores imbecillium, expugnatores adversariorum augmentares marciarum”: IV. De honore Principum et militum), F22, A_{4r}. Az *Intelmekre* másutt is előfordulnak utalások és hivatkozások, de a szó szerinti idézés nagyon ritka.

⁴⁷ Antik párhuzamként itt a harcoss Attila előképe Romulus, Szent Istváné a békésen építkező Numa Pompilius, F5, A_{3r}–A_{3v}.

⁴⁸ F12, A_{4v}.

A laudációk felépítése a fentiek tükrében alapvetően a jezsuiták által használt és oktatott elvekhez kapcsolódik, mindenekelőtt a tankönyvek által elvárásként javasolt Cicero-követés,⁴⁹ terjengős mondatok, a gondolatok „szertartásos” kiegyensúlyozása, túlzásba vitt szóbőség (loquacitas) és halmazás jellemzi. Az oratorok a korábban bevált, hatásos eszköztárból főként a *delectatio* kellékeivel élnek: különféle alakzatokkal, jól hangzó szójátékokkal telítik mondanivalójukat. A legtöbbször nagyításokkal, túlzásokkal élnek, és nem hiányzik az érzelmi felindultság, zaklatottság retorizált (esetenként túlretorizált) beépítése a mondanivalóba. Alkalmadtán szándékosan és tudatosan hangsúlyozzák a tanulmányaikból merített ösztönzést.⁵⁰ Röviden összefoglalva, a neoconcionatorok bonyolult, hosszú mondatokkal, többnyire keresett módon törekedtek előjáróikat, tanáraikat és művelt közönségüket szórakoztatni, meggyőzni őket saját tudásukról – így emelve az intézmény és az ünnep fényét.

Az 1740-es évek kezdetéig – különösen a beszédek elején a kötelezőnek érzett, megkívánt és körültekintően előadott szerénység keretei között⁵¹ – gyakori a direkt hivatkozás Ciceróra. A kispapok legtöbbször Cicerótól való beszédművészeti távolságukat emlegetik fel,⁵² s így egyúttal megnevezik és dicsérik a követett cicerói mintát. 1741-ben Fandly János első éves teológushallgató például egy közkedvelt, de nem hivatkozott cicerói kezdőmondat parafrázisával kezdte beszédét: „Quod erat optandum maxime AA., et quod unum ad gloriam, laudemque Domus hujus augendam pertinebat plurimum [...]”⁵³ Ez a hangsúlyozottan iskolás metodus háttérbe szorulni látszik az 1740-es évek második felétől, s a folyamattal párhuzamosan a beszédek bonyolult nyelvezete lassan egyszerűsödik.

Legtöbbször Szent István erényeinek vagy egy, esetleg néhány kiválasztott virtusnak a bemutatása (16 laudáció) határozta meg a beszédet. Ezt követi az ország-, illetve államalapítás, hittérítés és egyházszervezés (4 laudáció) kiemelt ábrázolása, melyet gyakoriságban követ a szent király ünneplése, emlékezete (3 laudáció). A Szent Jobb két beszéd, a Szent Korona és Szent István tettei egy-egy szónoklat középponti eleme.

⁴⁹ Ciceróra történő tekintélyi hivatkozások és megerősítő formulák is tetten érhetők a korábbi beszédekben, így például 1716-ban: „Quid oratorum Alpha Tullius a patria meruit?” vagy „Vidissem ego quemvis Tullium tunc e nostris aequitatem persuadentem [...]”: F1, B_{1v}–B_{2r}.

⁵⁰ F9, A_{2v}.

⁵¹ A szerénység-formula – esetenként Ciceróra történő hivatkozás nélkül – a beszédek zárórésében is feltűnik, pl. 1716-ban: „Cessa fessa de opere mea imbecillis oratio”: F1, C_{2r}.

⁵² Rummer György például így kezdi beszédét 1725-ben: „En AA. Spectatissimi, Ciceronem pro domo sua perorantem, sed non Tullium; en pro necessarij, domesticisque dicere aggredientem, sed Romana eloquentia omnino jejunum! [...]”: F3, A_{2r}.

⁵³ F8, A_{2r}. Vö. CICERO, *In Verrem* 1,1: „Quod erat optandum maxime, iudices, et quod unum ad invidiam vestri ordinis infamiamque iudiciorum sedandam maxime pertinebat [...]”.

A beszédek a múltat értékelve módszeresen felvállalták koruk történeti tudatának bemutatását is. A 18. század általános retorikáját követve Szent István dicsőítése több beszéd végén átvált az éppen aktuális uralkodó párhuzamos dicséretére. A Habsburg uralkodó így Szent István örököséként, utódaként jelenik meg, s válik mintegy családjának tagjává. Az első ilyen szónoklat 1730-ban (F5, C_{1r}–C_{2v}) hangzott el, benne a szónok, Déri Ferenc a magyar történelemnek több korszakát különíti el. Úgy tűnik fel, hogy Déri hivatkozás nélkül megismétli Mindszenti Antal *Propugnaculum Reipublicae Christianae* (Tyrnaviae, Typis Academicis, 1724–1725) című kétkötetes munkájának történelemszemléletét, mely szerint II. Lajos királyig az ország fundamentuma a Szent Istvántól eredő pietas volt, aminek I. Szulejmán vetett véget Mohácsnál, ahol II. Lajos vesztét a Szűz Máriától történő elfordulás, az „irripiens haeresis” (alattomos eretnokség) okozta. Az ország történetének új, virágzást ígérő korszaka Savoyai Jenő pétervárad győzelme (1716. augusztus 5.) után kezdődött el az „Augustissimus Imperator” (III. Károly magyar király, VI. Károly császár) uralkodása alatt, amikor az ország szerencsétlensége véget ér, és „reviscet Hungaria, Pietate fundamento stabit, Pietate radice florebit” (Magyarország újjáéled, a kegyesség mint alapzat állandósul, és gyökeréből kivirágzik a jámborság).⁵⁴ 1733-ban Szalay György szintén az uralkodó Károly dicsőítésével zárta beszédét (F7, B_{4v}). A Mindszenti-féle történelemszemlélet évtizedekkel később (1766) megjelent Frank György beszédében is.⁵⁵

Mária Terézia uralkodói laudációja – általában nevének elhallgatásával – 1758 után nyer teret, amikor Magyarország új apostoli királyára utalva (1758. június 3.) a beszédekben ismétlődik az apostoli király és királyság dicsérete⁵⁶ (F12, F18, F19, F20, F22, F23). Esetenként nem hiányzik Mária Terézia direkt dicsérete sem, aki a Regnum Marianum Apostolicum élén áll (F16, B_{2r-v}). A Szent Jobb visszaszerzésének évében (1771) az ekkor tizenkilenc éves Divéky Lajos a magyar uralkodók kiválóságát Szent István király pártfogásának tulajdonította, így emlékezett meg Szent Lászlóról, Nagy Lajosról és Hunyadi Mátyásról, valamint I. Lipótról, III. Károlyról és Mária Teréziáról.⁵⁷ Az uralkodókon kívül időnként a beszédek végén sor kerül neves egyházi személyek dicséretére is, így például 1741-ben Esterházy Imre tetteinek méltatására, aki a prédikáció elhangzásának évében koronázta meg Mária

⁵⁴ Vö. KNAPP ÉVA, *A védőbástya toposz irodalomtörténeti és képzőművészeti vonatkozásai Mindszenti Antal Propugnaculum Reipublicae Christianae (1724–1725) című műve tükrében*, in *Irodalomtörténeti Közlemények* (2024) 2/141–163.

⁵⁵ F16, A_{3v}–A_{4v}.

⁵⁶ A „Regnum Apostolicum” kifejezés 1723-tól tűnik fel a beszédekben (F2, B_{4v}).

⁵⁷ F20, B_{3v}–B_{4v}.

Teréziát (1741. június 25.), és valószínűleg jelen volt a Stephaneum augusztus 20-i ünnepén (F8, A_{6r-v}).

A történeti tudat és emlékezet tanító szándékkal folyamatosan jelen van Szűz Mária Patrona Hungariae-ként való tiszteletének bemutatásában. Például az egyik szónoklat szerint Koppány leverése kizárólag Szűz Mária zászlaja („vexillum Virginis Mariae”) alatt valósulhatott meg,⁵⁸ másutt Patrona Hungariae Magyarország boldogságának forrása,⁵⁹ Szent István pedig Szűz Mária révén a Regnum Marianum megalkotója.⁶⁰ Az 1761-ben elhangzott beszédben Szent István mint „Pannónia bátor Herkulese” bizta országát a „Magna Hungarorum Dominá”-ra.⁶¹

A Szent Jobb először 1733-ban volt tárgya egy teljes beszédnek, mely a romolhatatlanság (incorruptio) okát (pietas, misericordia, justitia, religio) tárgyalja, és Szent István tettei⁶² révén mutatja be az ereklyét. A Szent Korona 1761-től tűnik fel a beszédekben „tiszteleti tárgy”-ként, mely csodás módon megőrződött.⁶³ 1767-ben a laudáció jelentős része a koronáról szól,⁶⁴ mint ami nem ideig való felségjelvény, hanem halhatatlan, szent jelkép. Itt a Szent Korona és a Regnum Catholicum szorosán összekapcsolódnak, jelentőségüket méltatva a szónok válogatva sorolja fel Szent István múlhatatlan cselekedeteit, így többek között az esztergomi templomépítést, az egyházszervezet létrehozását és a folytonos gondoskodást, melynek révén méltán nevezhetik „vir providentissimus”-nak.⁶⁵ Egy másik okfejtés szerint a Szent Korona a földi (királyi) létet összeköti a mennyeivel (isteni dicsőséggel, szentséggel).⁶⁶

Az államalapítás, a hittérítés, az egyházi intézményrendszer létrehozása mellett Szent István előrelátása is folyamatosan foglalkoztatta a neoconcionatorokat. A 18. század közepétől visszatérő toposzként szokásossá vált hivatkozni a jezsuita providentia-elképzelésre, így például 1748-ban Nedeczky Ferenc erre a gondolatra építette fel beszédét (F10). Egy másik beszéd Szent Istvánt előrelátása miatt Romulus, Brutus, Tarquinius Superbus, Mucius Scaevola, Pompejus, Fabius Maximus és Scipió jelentősége fölé emelte.⁶⁷

⁵⁸ F5, B_{2r}.

⁵⁹ F12, A_{8r-v}.

⁶⁰ F13, 10.

⁶¹ F14, B_{4r}. Ugyanitt a beszéd végén a Stephaneum lakóinak, elsősorban „Neo-Clientes Stephanei” gratulál, mert ők mindannyian erős patronátus alatt élnek, F14, B_{4v}.

⁶² E tettek révén Szent István személyét Nagy Konstantinhoz és Nagy Károlyhoz hasonlítja, F7, B_{2r-v}.

⁶³ F14, B_{2v}.

⁶⁴ F17,)(C_{2r}.

⁶⁵ Tettei révén Szent István a beszéd szavai szerint hasonlatos Salamon királyhoz és Mózeshez, F17,)(C_{4r}-)(C_{2r}.

⁶⁶ F19, A_{2v}-A_{4r}.

⁶⁷ F15, B_{2r}-B_{3r}.

Szent István uralkodói providentiáján kívül több beszéd középpontjában áll az a providentia, mely Hungariának ajándékozta Szent Istvánt.⁶⁸

A Stephaneum alapításának 150. és 200. évfordulóján a történeti és erkölcsi tanító szándékot kiegészíti az intézmény múltjának áttekintése. 1716-ban még csupán történeti visszautalások jelzik a kerek évforduló jelentőségét (F1). 1766-ban kibővül a krónika, a Trienti Zsinat határozatától Oláh Miklós, Pázmány Péter és a papnevelést anyagilag támogatók tevékenységének bemutatásáig terjed (F16). A jubileumi intézménytörténeti kitekintéseken kívül a papnevelde történetével egy további laudáció (F3) is foglalkozik, mely a Stephaneumot segélyező Koháry (II.) István-féle alapítvány létrehozásának évében (1725) készült, és a többi neves támogató és adományozó bemutatásakor említi történeti adalékokat.

ÖSSZEZÉS

A vizsgálat végén rövid összegzésként elmondható, hogy a feltárt forrásanyag alkalmat adott egy korábban nem vizsgált 18. századi forrásanyag tanulmányozására. Az ünnepi prédikációk olyan beszédtypushoz tartoznak, melyet a kispap neoconcionatorok már a katolikus egyházszervezet keretén belül, de még tanulóévekben készítettek. A szónoklatok követik a 18. századi ciceroniánus retorikai elvárásokat, majd a század közepétől lassú eltávolodás figyelhető meg ettől az ízlésvilágtól.⁶⁹

⁶⁸ F12, A_{2v}; F24.

⁶⁹ A teljes dolgozat közlését a megszabott terjedelmi határ nem teszi lehetővé.

FÜGGELÉK

A prédikációk bibliográfiai számbavétele

Rövidítések

Bp. Piar.	Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Könyvtára
EKL	ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár
Esztergom, Bibliotheca	Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár
FSZEK	Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
Győr, Egyházmegyei Könyvtár	Győri Egyházmegyei Gyűjteményi Központ, Könyvtár
MTA KIK	MTA Könyvtár és Információs Központ
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
Pannonhalma	Pannonhalmi Főapátság Könyvtára
Petrik I, II, III, IV, V, VII, IX	PETRIK Géza, <i>Magyarország bibliographiája 1712–1860, I–IV</i> (Budapest, Dobrowsky Ágost, 1888–1892); <i>Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712–1860 c. művéhez. 1701–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok, V–X</i> (Budapest, OSZK, 1971–2018)
SNK	Slovenská národná knižnica [Szlovák Nemzeti Könyvtár]
SNRB18	KLIMEKOVÁ, Agáta – AUGUSTÍNOVÁ, Eva – ONDROUŠKOVÁ, Janka, <i>Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia, I–VI</i> (Slovenská Národná Respektívna Bibliografia, Séria A. Knihy) (Martin, Slovenská národná knižnica, 2008)

1

Borsos, Stephanus:

Sertum excellentiorum virtutum Divi Stephani Apostolici Regis Hungariae in Amplissimo Dominorum Praelatorum Venerabilis Archi-Capituli Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis concessu dum Antiquissimum in Hungaria honorabile S. Stephani Regis Seminarium annum tutelariorum sui festivitatem sub Reverendissimo Domino Paulo Olasz, [...] ejusdemque Seminarii Praefecto

Tyrnaviae. [...] a Reverendo [...] Stephano Borsos Hungaro Carponensi, AA. LL: et Philos. in primum annum Auditore, praelibati Semin. Alumno. [Tyrnaviae], Typis Academicis, Per Fridericum Gall, 1716
Petrik I, 327; SNRB18 nr. 1220
OSZK 835.701

2

Rummer, Georgius:

Verus Hungariae Protoparens, Sanctus Stephanus, Rex ejus Apostolicus, dictione Panegyrica exhibitus. Dum Annis eidem honoribus: Deferente Reverendissimo [...] Paulo Kubovics, [...] Sacri dicto Divo Seminarij Praefecto Dignissimo; etc. Oratore Reverendo, [...] Georgio Rummer, AA. LL. et Philosophiae Magistro, SS. Theologiae in primum annum Auditore, ejusdem Seminarij Alumno. In Cathedrali Divi Nicolai Basilica Tyrnaviensi DeVotVs ILLI, LItareta aLVMnatVs.

Tyrnaviae, Typis Academicis, Per Fridericum Gaál [!], (1723)

Petrik V, 435; SNRB18 nr. 8232

OSZK Past 1453b

3

Rummer, Georgius:

Domus Domini, supra firmam petram aedificata. Petra autem erat: Divus Stephanus, Primus Ungariae Rex Apostolicus, Dictione annua, sua Die, et suae in Urbe Tyrnaviensi Domi, dum amplioribus, et illustrioribus sub Clientela ejus exurgeret structuris, celebratus; Nec non deferente: Reverendissimo [...] Joanne Illyés, Abbate de Campo Strigoniensi, Archi-Diacono Gömöriensi, E.M.S. Canonico, et dictae Domus eo tum Praefecto Dignissimo, etc. etc. Oratore: Reverendo, [...] Georgio Rummer, AA. LL. et Philosophiae Magistro, SS. Theologiae in tertium annum Auditore, ejusdemque Baccalaureo formato, sacrae illius Domus Alumno Presbytero e Kohariano primo, et Vice-Praefecto; Consuetis Magnum Tutelarem suum honoribus prosequerentur Devotissimi ejus Cliente, memoratae, et Eidem Sacrae Domus Alumni.

Tyrnaviae, Typis Academicis per Fridericum Gall, 1725

Petrik III, 257; SNRB18 nr. 8231

OSZK Kny 1725 4° 9; EKL Bar 10827 (coll. 7)

4

Chmel, Mathias:

Serenissimus e Monte Strigoniensi Pacis Princeps seu D. Stephanus Primus Hungariae Rex

In Antiquissimo Seminario Sibi Sacro coram Venerabilis Archi-Capituli Strigoniensis Concessu Oratione Panegyrica exhibitus a Reverendo Domino Mathia Chmel, AA. LL. et Philosophiae Baccalaureo ejusdem in 2dum Annum Auditore dicti Seminarij Alumno. Tyrnaviae, Typis Academicis per Fridericum Gall, 1729

Petrik VII, 99; SNRB18 nr. 4083

Bp. Piar. M 70/34

5

Déri, Franciscus:

Hungariae Numa Pompilius Sive Divus Stephanus Proto-Rex Apostolicus [...] In Antiquissimo Seminario Sibi Sacro Coram Venerabilis Archi-Capituli Strigoniensis concessu

Panegyrici exhibitus a R.D. Francisco Déri, AA. LL. et Philosophiae Baccalaureo, et pro suprema ejusdem Laurea Candidato, dicti Seminarij Convicatore.

Tyrnaviae, Typis Academicis, per Fridericum Gall, 1730

Petrik IV, 31; SNRB18 nr. 2000

OSZK Kny 1730 4° 20

6

Miskovics, Josephus:

Inusitata coelum inter, et terram LIS de animam agente Divo Stephano Primo Hungariae Rege Coelo jure aequissimo adjudicata, Dum annua ejus memoria In Antiquissimo Seminario Divo eidem Sacro recoleretur, Oratione panegyrica exhibita a R.D. Josepho Miskovics, AA. LL. et philosophiae Magistro, ejusdem Seminarii Alumno.

Tyrnaviae, Typis Academicis per Fridericum Gall, 1731

Petrik II, 757; SNRB18 nr. 6144

EKL Bar 10827 (coll. 8)

7

Szalay, Georgius:

Prodigiosa dextera Divi Stephani primi regis Hungariae a corruptione vindicata, et Dum annui eidem honores in antiquissimo Seminario Divo ejus Nomini Sacro deferrentur, dictione panegyrica exhibita a Reverendo [...]

Georgio Szalay, AA. LL. et Philosophiae Magistro, Sacro Sanctae Theologiae in primum annum Auditore, ejusdemque Seminarii Alumno.
Tyrnaviae, Typis Academicis, per Leopoldum Berger, 1733
Petrik IX, 423
OSZK 829.723

8

Fandly, Joannes:

Divus Stephanus Hungariae Apostolus Dictione panegyrica celebratus, Dum Tyrnaviae sub titulo Divi hujus Regis erectus, ac devotus illi Alumnatu annuis eundem titularem Suum honoribus prosequeretur; sub Reverendissimo [...] Seminarii eidem Sancto-Dicati, Praefecto Dignissimo etc. etc. oratore Reverendo, [...] Joanne Fandly, AA. LL. et Philosophiae Magistro, SS. Theologiae in primum annum Auditore, ejusdemque Seminarii Alumno.
Tyrnaviae, Typis Academicis Soc. Jesu, 1741
Petrik V, 147; SNRB18 nr. 2701
OSZK Kny. 1741 4° 12

9

Fekete, Emericus:

Divus Stephanus, Hungariae Apostolus, Dictione panegyrica celebratus; Dum Tyrnaviae sub titulo Divi hujus Regis erectus, ac devotus illi Alumnatu annuis eundem Titularem suum honoribus prosequeretur, sub Reverendissimo, [...] Joanne Lami, E.M.S. Canonico, Seminarii eidem Sancto dicati Praefecto Dignissimo, etc. etc. oratore Reverendo [...] Emerico Fekete, AA. LL. et Phil. Mag. Theologiae in tertium annum Auditore, pro prima ejusdem Laurea Candidato, ejusdem Seminarii Alumno.
Tyrnaviae, typis Academicis Societatis Jesu, 1743
Petrik I, 770; SNRB18 nr. 2755
OSZK Kny. 1743 4° 14; SNK SD 35769

10

Nedeczky, Franciscus:

DIVVs stephanVs, hVngariae ReX ApostoLVsque CeLeberrIMVs,
In Antiquissimo Seminario Ejusdem Sancti Regis cum illud Divi Patroni, ac Protectoris sui memoriam Annua Solennitate celebraret, [...] Oratione Panegyrica laudatus sub Reverendissimo [...] Stephano Nicolao Jaklin, de Elephant, [...] Antiquissimi Seminarii Eidem Sancto dicati Praefecto dignissimo, etc. etc. Per Reverendum, [...] Franciscum Nedeczky, de Nedecze, AA. LL. et Philos. Magist. SS. Theol. in 3tium Annum Auditorem, ejusdemque

Baccal. formatum, Antiq. Sem. dicti S. Regis Alum. Praesbyt., Archi-Diacesis Strigon.

Tyrnaviae, Typis Academicis Societatis Jesu, 1748

Petrik II, 854; SNRB18 nr. 6383

OSZK Kny. 1748 4° 6; OSZK 627.729; EKL Kny 18 00844; EKL Bar 10830 (coll.6.)

11

Aradi, Joannes Nepomucenus:

Tricollis Pannoniae seu Divus Stephanus [...] Dum Tyrnaviae sub Titulo Divi hujus Regis erectus, ac Devotus illi Alumnatus annuis eundem Tutelarem suum honoribus prosequeretur,

Sub Reverendissimo [...] Ignatio Koller, de Nagy-Mánya, [...] Antiquissimi Seminarii eidem Divo dicati, Praefecto Dignissimo, etc. etc. Oratore Reverendo, [...] Joanne Nepomuc. Aradi, AA. LL. et Phil. Magistro, SS. Theol. in annum 2dum Auditore, Antiquiss. Seminarii S. Stephani Archi-Diaec. Strigon. Alumno.

Tyrnaviae, Typis Academicis Societatis Jesu, 1754

Petrik V, 35; SNRB18 nr. 468

OSZK 204.992; FSZEK BV 929/83

12

Szily, Joannes:

Prodigium Principum [...] sive Sanctus Stephanus Rex Hungariae [...] Dictione panegyrica celebratus Dum Tyrnaviae sub Titulo Divi hujus Regis erectus, ac Devotus illi Alumnatus annuis eundem Tutelarem suum honoribus prosequeretur. Deferente [...] Reverendissimo [...] Francisco Berchtoldt L. B. ab Ungerschitz, [...] Antiquissimi Seminarii eidem Divo dicati Praefecto Dignissimo etc. etc. Oratore Reverendo Domino Joanne Szily, AA. LL. et Philosophiae Baccalaureo formato ac pro Suprema ejusdem Laurea Candidato SS. Theologiae in secundum annum Auditore, Antiquissimi Seminarii S. Stephani Archi-Dioecesis Strigoniensis Alumno.

Tyrnaviae, Typis Academicis Societatis Jesu, 1759

Petrik III, 545; SNRB18 nr. 9316

SNK SD 14299

13

Hentaller, Josephus:

Idea principum, exemplar virtutum. Sive SanCtVs StephanVs CaeLestI MVnere CoLLatVs reX hVngarIae reCVrrente annVa festIVitate pIe

CeLebraTVs. Dum Tyrnaviae sub titulo DIVI hujus Regis erectus, ac Devotus Illi Alumnatus, annuis Eundem Tutelarem suum honoribus prosequeretur. Deferente Illustrissimo[...] Comite Francisco Berchtoldt L. B. ab Unger-schitz, [...] Antiquissimi Seminarii Eidem Divo dicati Praefecto Dignissimo, etc. etc. Oratore. [...] Reverendo [...] Josepho Hentaller, AA. LL. et Philosophiae Baccalaureo formato, ac pro suprema ejusdem Laurea Candidato, SS. Theologiae in secundum annum Auditore, Antiquissimi Seminarii S. Stephani Regis Archi Diaecesis Strigoniensis Alumno.

Tyrnaviae, Typis Academicis Societatis Jesu, 1760

Petrik V, 193; SNRB18 nr. 3610

OSZK 627.728, 224.437

14

Gabsovcics, Emericus:

Magnanimus Pannoniae Hercules [...] Sive Sanctus Stephanus [...] Oratione panegyrica celebratus Dum Tyrnaviae sub titulo Divi hujus Regis erectus, ac Devotus illi Alumnatus ea, qua par erat, veneratione, ac solennitate annuos Eidem Tutelari suo honores persolveret. Deferente [...] Comite Sigismundo Keglevics De Buzin, Praeposito B. M. V. de Ráthott, [...] Antiquissimi Seminarii Eidem Divo dicato Praefecto etc. etc. Oratore Reverendo, [...] Emerico Gabsovcics, AA. LL. et Philosophiae Magistro, Sacro-Sanctae Theologiae in 3tium Annum Auditore, [...] Antiquissimi Seminarii Sancti Stephani Regis Hungariae Archi-Dioecesis Strigoniensis Alumno.

Tyrnaviae, Typis Academicis Societatis Jesu, 1761

Petrik V, 163; SNRB18 nr. 3022

OSZK Kny 1761 4° 4

15

Joannes Nepomucenus L. B. de Zwenkay; [Fejérvári (Fehérvári), Ignatius]: Sanctus Stephanus Rex Hungariae Dictione panegyrica celebratus. Dum Tyrnaviae sub titulo Divi hujus Regis erectus, ac Devotus Illi Alumnatus, [...] Deferente [...] Joanne Hyros [...] Antiquissimi Seminarii Eidem Divo dicati Praefecto etc. etc. Ab oratore [...] Reverendo [...] Joanne Nepomuceno L. B. de Zwenkay. Sacro-Sanctae Theologiae Candidato, Seminarii Sancti Stephani Regis Hungariae Archi-Diaecesis Strigoniensis Alumno.

Tyrnaviae, Typis Collegii Academ. Soc Jesu, 1765

Petrik III, 900; SNRB18 nr. 10504

EKL Misc 4r 40 coll.7; Magántulajdon (a példány elején kézzel: „Haec oratio est P. Ignatij Fejérvári.”)

16

Frank, Georgius:

Seculum secundum Antiquissimi Seminarii Sancti Stephani Regis et Apostoli Hungariae [...] Dum sacra ejus familia divo suo tutori annua solennia festis honoribus persolveret. Oratore Georgio Frank.

Tyrnaviae, Typis Collegii Academici Societatis Jesu, 1766

Petrik I, 822; SNRB18 nr. 2925

EKL Misc 4r 40 coll.9; OSZK 826.329

17

Nunkovits, Antonius:

Panegyrica Divi Stephani laudatio [...] Oratore Antonio Nunkovits, Diaeces. Quinque-Eccles. alumno.

Tyrnaviae, Typis Collegii Academici Soc. Jesu, 1767

Petrik II, 891; SNRB18 nr. 6629

EKL Misc 4r 40 coll.8

18

Klúch, Josephus:

Divus Stephanus rex, et apostolus Hungariae, Panegyrica dictione celebratus: Dum eidem tutelari suo Antiquissimum Seminarium Sancti Stephani, pro more majorum suorum, annuos honores persolvisset. [...] Oratore Josepho Klúch alumno theologo.

Tyrnaviae, Typis Collegii Academici Soc. Jesu, 1768

Petrik II, 417; SNRB18 nr. 4931

OSZK Kny 1768 4° 1

19

Tornallyai, Gedeon; [Szerdahelyi, Georgius (Szerdahely, Georgius Aloysius)?]: Divus Stephanus regius apostolus et apostolicus Hungariae Rex panegyrica dictione celebratus [...] eidem tutelari suo anniversarios pro more majorum honores persolveret. Oratore Gedeone Tornallyai de eadem AA. LL. et Phil. Magistro SS. Theol. C[andidato] ex ejusdem divi Familia.

Tyrnaviae, Typis Collegii Academici Socie[tatis Jesu], 1770

Petrik III, 660; Petrik II, 532; SNRB18 nr. 9732

SNK SC 11585

20

Divéky, Ludovicus:

Panegyricus Divo Stephano Regi, et Apostolo Hungariae dictus: Dum Eidem tutelari suo annuos honores Deferret Devotum ejus nomini Antiquissimum Seminarium Sancti Stephani [...] Oratore Ludovico Divéky SS. Theologiae Candidato. Alumno.

Tyrnaviae, Typis Collegii Academ. Soci. Jesu, 1771

Petrik I, 541; SNRB18 nr. 2109

Magántulajdon

21

Kaidocsy, Ladislaus:

Panegyricus Divo Stephano primo Hungariae Regi et Apostolo dictus Dum Antiquissimum Seminarium Sancti Regis Eidem tutelari suo annuos honores Deferret Oratore Ladislao Kaidocsy. Ejusdem Seminarii Alumno Archi Dioecesis Strigoniensis

[Tyrnaviae], Typis Tyrnaviensibus, 1776

Petrik VII, 247; SNRB18 nr. 4548

Esztergom, Bibliotheca 32578/15 (K/h II 411aa15); SNK SC 10806

22

Gabelkhoven, Antonius:

Panegyricus Divo Stephano primo Hungariae Regi, et Apostolo dictus. Dum Antiquissimum Seminarium Eidem tutelari suo annuos honores persolveret Oratore [...] Reverendo, [...] Antonio L. B. Gabelkhoven de Thurn, et Schalleg, AA. LL. et Philosophiae Magistro, Ejusdemque Seminarii Alumno, Archi-Dioecesis Strigoniensis.

[Tyrnaviae], Typis Tyrnaviensibus, 1777

Petrik VII, 170; SNRB18 nr. 3011

Esztergom, Bibliotheca Coll. II. 126.11

23

Haller, Franciscus:

Panegyricus Divo Stephano primo Hungariae regi, et apostolo dictus. Dum antiquissimum seminarium eidem tutelari, suo annuos honores persolveret oratore [...] comite Francisco Haller ab Hellerstein Seminarii ejusdem alumno Archi-Dioecesis Strigoniensis.

Tyrnaviae, typis Univers., 1778

Petrik VII, 193; SNRB18 nr. 3495

SNK 49927

246

24

Kiss, Antonius:

Panegyricus Divo Stephano primo Hungariae Regi, et Apostolo dictus Dum Antiquissimum Seminarium Eidem tutelari suo annuos honores persolveret Oratore reverendo, [...] Antonio Kiss de Boldog-Háza. Seminarii ejusdem Alumno Archi-Dioecesis Strigoniensis.

Tyrnaviae, Typis Regiae Universit. Budensis, 1779

Petrik VII, 266; SNRB18 nr. 4850

Győr, Egyházmegyei Könyvtár G XIII 6.100; SNK SC 49521

25

Waldperger, Franciscus Xaverius:

Panegyricus Divo Stephano primo Hungariae Regi, et Apostolo dictus Dum Antiquissimum Seminarium Eidem tutelari suo annuos honores persolveret Oratore reverendo, [...] Francisco Xaverio Waldperger Seminarii ejusdem Alumno Archi-Dioecesis Strigoniensis.

Tyrnaviae, Typis Regiae Universit. Budensis, 1780

Petrik VII, 558; SNRB18 nr. 10223

SNK SC 49520; SNK K 2102/80

26

Kudlik, Ignatius:

Sanctus Stephanus primus rex Hungariae magna ecclesiae columna gentis Apostolus patriae pater. Dum ejus solennitas ageretur ab Antiquissimo Seminario honoribus ejus sacro, Panegyrica dictione celebratus Oratore Ignatio Kudlik, Seminarii ejusdem Alumno, Philosophiae secundum in annum Auditore.

Tirnaviae, Tipis [!] Regiae Vniuersitatis Budensis, 1781

Petrik II, 515; SNRB18 nr. 5216

Magántulajdon

27

Bernolák, Antonius:

Divus rex Stephanus magnus Hungarorum Apostolus, Dum Tyrnaviae sub titulo sancti hujus regis erectus alumnatus annuos eidem tutelari suo instauraret honores, Panegyrica dictione celebratus A Reverendo, [...] Antonio Bernolák, Seminarii ejusdem Alumno, Philosophiae alterum in annum Auditore.

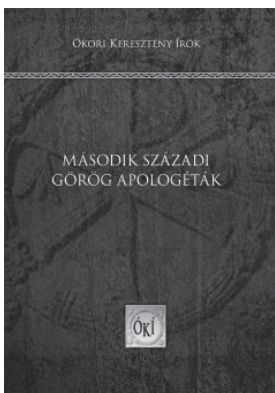
Tyrnaviae, Typis Regiae Universitatis Budensis, 1782

Petrik VII, 128, SNRB18 nr. 980

Pannonhalma 85–D–17/11; SNK SC 43501

MEGJELENT AZ ÓKORI KERESZTÉNY ÍRÓK SOROZAT 2 ÚJ KÖTETE!

MÁSODIK SZÁZADI GÖRÖG APOLOGÉTÁK

A II. századi görög apologéták című kötet négy évtizede látott napvilágot Vanyó László szerkesztésében. Az 1984-es magyar kiadás óta ezeknek a tartalmi és stilisztikai szempontból is rendkívül sokszínű irodalmi hagyatéknak számos kritikai kiadása jelent meg angol, francia, német, olasz és spanyol nyelvterületen, így elengedhetetlenné vált a magyar fordítás revideálása is. E munka eredményét veheti most kezében az olvasó. A régi fordítók közül Orosz Atanáz püspök úr és Németh László atya vállalták korábbi fordításaik felfrissítését, átdolgozását.

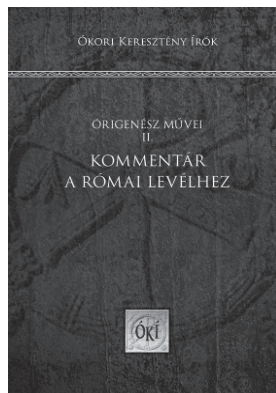
784 oldal, keménytáblás. Ára: 6200 Ft

KOMMENTÁR A RÓMAI LEVÉLHEZ

Órigenész művei II. kötet

Órigenész az ókori görög nyelvű keresztény tudományosság és spiritualitás meghatározó alakja, aki munkáiban évszázadokon át gyakorolt meghatározó befolyást a keresztény gondolkodásra. Ő készítette az első kommentárt Szent Pál Rómaiaknak írt leveléhez, mely az egyetlen olyan fennmaradt kommentárja, amely az elejétől a végéig tárgyalja a magyarázni kívánt szentírási szöveget. A szűkebb értelemben vett teológiai kérdések helyett inkább Jézus Krisztus tanítása, valamint az Isten és ember viszonya, a kegyelem és emberi lehetőség kapcsolata az, amely a magyarázat szövegét meghatározza.

800 oldal, keménytáblás. Ára: 6600 Ft

RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda
1364 Budapest, Pf. 277. • TELEFON: 318-6957
szitkonyvek.hu

◆◆◆ NÉMETH LÁSZLÓ IMRE

Paskai László bíboros Historia domus sorozata, 1987–1998

A rendszerváltás után Magyarországon az első pápai nuncius 1990–1997 között Mons. Angelo Acerbi c. érsek volt.¹ Nyugdíjas éveit a Vatikánban tölti. Az elmúlt évtizedekben szívesen vett részt a római magyar közösség kiemelkedő eseményein, különösen is a Tiszteletreméltó Mindszenty József bíboros halálának évfordulója alkalmából tartott szentmiséken, a Santo Stefano Rotondo-bazilikában.² A szentmisék bemutatására 1999-től minden évben bíborosok kaptak felkérést, 2016-ban azonban kivételesen Acerbi érsek volt a főcelebráns a mártír sorsú bíboroshoz és Magyarországhoz fűződő személyes élményei miatt.³ Pápai nunciusként 1974. december 13-án Új-Zélandon jelen volt a repülőtéren Mindszenty bíboros fogadásán, aki az ottani magyar közösség meglátogatására érkezett.⁴ 1991. május 3–4-én pedig már Esztergomban vett részt a bíboros földi maradványainak fogadásán és másnap a temetésén.⁵ Utoljára 2020 februárjában jártam nála a Vatikánban, a Santa Marta-házban. Arra biztatott, hogy foglalkozzam Paskai László bíboros személyével. Elismerően beszélt róla, és szinte kötelességemmé tette, hogy járuljak hozzá ahhoz, hogy Paskai bíboros főpásztori szolgálata és személye kellően legyen értékelve, olasz kifejezéssel élve „valorizzare”. Felmerült az ötlet, hogy a bíboros szülőházára Szegeden emléktáblát kellene elhelyezni, tekintettel arra, hogy

¹ Visszaemlékezései: ACERBI, Angelo, *Egyház és társadalom a visszanyert szabadság első éveiben: egy nuncius emlékei*, in *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015* (METEM Könyvek 84) (szerk. Fejérdy András; Budapest – Róma, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Balassi Intézet – Római Magyar Akadémia – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2015) 15–18.

² NÉMETH László Imre, *Mindszenty-szentmisék Rómában*, in *Vértanúink – Hitvallóink* (2015. máj.) 16–18.

³ *In memoriam Card. Mindszenty. Omelie a Roma (1999–2018)* (ed. László Imre Németh; Budapest, Szent István Társulat, 2018) 114–117.

⁴ Mindszenty bíboros emlékirataiban erről a lelkipásztori látogatásáról nem tesz említést. Titkára, Mészáros Tibor azonban visszaemlékezéseiben megörökítette ezt, hozzátéve neheztelését, amiért a nuncius nem vett részt a szentmisén. MÉSZÁROS Tibor, *A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972–1975)* (Abaliget, Lámpás, 2000) 560 és 563.

⁵ Beszámoló az eseményről: KIPKE Tamás, *Mindszenty hercegeprímás hazatért. Befejezett múlt*, in *Új Ember* (1991. máj. 12.).

elődjének, Lékai László bíboros, prímás, érseknek (1976–1986) szülőfalujában, Zalalövön van mellszobra.⁶ Ennek megvalósítása még várat magára. A kapott biztatás alapján határoztam el, hogy Paskai László bíboros főpásztori működését megörökítő *Historia domus* sorozatáról közzéteszem ezt az írást. Az 1993. évi egyházmegyei határrendezésről írt tanulmányomban már hivatkoztam rá,⁷ így ez is indokolja az írás megjelenésének időszerűségét, és talán bátorítást és ötletet ad egyházmegyei *historia domusok* írására.

A *historia domus* az egyházi történetírás fontos forrása, amelynek jelentőségéről többek között Vanyó Tihamér bencés történész és Félegyházi József professzor tettek közzé tanulmányokat.⁸ Az Esztergomi Főegyházmegyében az 1858-ban tartott tartományi zsinat előírta a *historia domus* vezetésének kötelezettségét. Kovács József a témáról írt cikkében említést tesz egyházmegyei *historia domusokról* is, de lényegében csak a plébániaiakra vonatkozó rendelkezéseket fejt ki,⁹ utalva arra, hogy a *historia domus* kézzel kell írni.¹⁰ A Pécsi Egyházmegyében fellelhető *historia domusokról* Vértesi Lázár írt a közelmúltban tanulmányt.¹¹ Nemcsak a plébániáknak volt *historia domusa*, hanem a szerzetesházaknak is. Erre példa többek között a bajai ferences kolostor *historia domusa* az 1694–1840 közötti évekből, amelyet 1991-ben a bajai Türr István Múzeum tett közzé.¹² Egyházmegyei *historia domusokról* összefoglaló ismertető, tudomásom szerint, még nem jelent meg. Kovács Józseftől kapott szóbeli információ szerint a Szeged-Csanádi Egyházmegyének van *historia domusa*. Vértesi Lázár írásában nem tesz említést arról, hogy a Pécsi Egyházmegyének készült-e egyházmegyei *historia domusa*. Lékai László bíboros, prímás, esztergomi érsek szívében viselte főpásztori működésének megörökítését. Az Esztergomi Főegyházmegyei Hivatalban gyűjtötték

⁶ ADRIÁNYI Gábor, *Lékai II. László*, in *Esztergomi érsekek 1001–2003* (szerk. Beke Margit; Budapest, Szent István Társulat, 2003) 402–405. A szobrot 2002-ben (vagy 2000-ben) állították fel. Szabolcs Péter alkotása, <https://www.kozterkep.hu/18245/lekai-laszlo> (2021.07.08.).

⁷ NÉMETH László Imre, *Az egyházmegyei határok 1993. évi rendezésének rövid története*, in *Magyar Sion* (2024) 163–183.

⁸ BEKE Margit, *A Historia Domus fontossága, helye és gyakorlata*, in *Magyar Egyháztörténeti Zlatok* (1997) 3–4/149–154.

⁹ KOVÁCS József, *A Historia Domus mint a plébánia működését összegző forrás*, in *A szegedi Szent Gellért Szeminárium évkönyve* (Szeged, Szent Gellért Szeminárium, 2015) 117–128. A tanulmány eredetileg a Magyar Kánonjogi Társaság 2009. máj. 18-i ülésén hangzott el.

¹⁰ Az interneten található már számítógéppel írt plébániai *historia domusok* is, pl. Esztergom, Belvárosi Plébánia, <https://belvarosiesztergom.hu/historia-domus-1971-1997> (2021.07.28.); Kecskemét, Szent Család Plébánia, <https://szentcsaladplebania.hu/2015/12/08/mar-digitalisan-is-elhereto-a-historia-domus/> (2021.07.28).

¹¹ VÉRTESI Lázár, *Historia Domusok a pécsi egyházmegyében*, in *Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára* (szerk. Klestenitz Tibor – Zombori István; Budapest, MTA Bölcsészettudományi Központ, 2015) 25–29.

¹² *Historia Domus Bajensis. Chronik des Franziskanerkonvents in Baja I: 1694–1840* (Bajai Dolgozatok 7) (kiad. Kapocs Nándor – Köhegyi Mihály; Baja, Türr István Múzeum, 1991).

a főpásztori működésére vonatkozó dokumentumokat, és azokat erre a célra készített nagy méretű dobozokba rendezték, amelyek a Primási Levéltárban találhatóak, azokból azonban historia domus írására nem került sor.

PASKAI LÁSZLÓ BÍBOROS HISTORIA DOMUS SOROZATA

Paskai László 1987-től 1993-ig volt esztergomi érsek, majd 1993-tól 2002-ig esztergom-budapesti érsek. A *Magyar Katolikus Lexikon*ban megjelent rövid életrajza, amelynek ő maga a szerzője,¹³ majd Beke Margit írta meg életrajzát az *Esztergomi érsekek 1001–2003* c. kötetben.¹⁴ 2015-ben bekövetkezett halálát követően a főegyházmegye 2017. évi névtárában és évkönyvében Gaál Endre és Süllei László írt róla megemlékezést.¹⁵ A közölt életrajzokhoz fontos kiegészítés és forrás lehet historia domus sorozata, amelynek létrejöttét és tartalmát az alábbiakban ismertetem.

Római tanulmányaim befejezése után 1988-ban kerültem a bíboros szolgálatába szertartóként.¹⁶ 1989-ben, titkári kinevezésem okiratában Paskai László bíboros az alábbiakat írta:

Az eddig végzett munkája mellett legyen segítségemre a lelkipásztori feladataim megszervezésében és a teológiai kérdésekben; a sajtó figyelésével és informálásával; legyen gondja a főegyházmegye „historia domus”-ának a vezetésére, valamint kiemelkedő funkcióim feljegyzésében.¹⁷

Ezen megbízás alapján álltam neki a historia domus írásának, amely elsősorban a főpásztor személyére koncentrált. Érseki kinevezését követően, tudomásom szerint 1987-től 1989-ig, nem vezették a historia domust. Az általam írt első kötet az 1990-es évről 1991. január elejére készült el. Ezt számítógéppel írtam, kinyomtattam és beköttem. A kötet egy példányát átadtam a bíborosnak.

Elsődleges célomnak tekintettem, hogy személyes tapasztalataim alapján rögzítsem Paskai bíboros programjait, és igyekeztem feljegyezni azoknak a személyeknek a nevét, akiket fogadott. A külső körülmények és a kapcsolatok leírásával az volt a célom, hogy a későbbi történetírás részére rögzítsem

¹³ Paskai László, *OFM*, in *Magyar Katolikus Lexikon X* (Budapest, Szent István Társulat, 2006) 634.

¹⁴ BEKE Margit, *Paskai III. László*, in BEKE, *Esztergomi érsekek...* 405–408.

¹⁵ GAÁL Endre – SÜLLEI László, *Paskai László bíboros, prímás, érsek úr emlékezete*, in *Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye névtára és évkönyve 2017* (Budapest, Szent István Társulat, 2017) 349–356.

¹⁶ Az Esztergomi Érseki Főhatóság körlevele, 1988. IV. 36. 805-43. sz.

¹⁷ Esztergomi Főegyházmegyei Hivatal, Érseki titkári kinevezés, 1989. aug. 30., ikt. sz. 2254/1989.

az események keretét. A sajtó figyelése is feladatomban lett, ezért elkezdtem gyűjteni az újságokat, elsősorban a bíboros nyilatkozatait, interjúit. Főpapi funkciói, hivatalos megnyilatkozásai alkalmával a homíliát vagy beszédét általában írásban készítette el. Ez alól kivételt képeztek a bérmlásokon, az elsőcsütörtöki és elsőszombati szentmiséken mondott beszédei. Gyűjteni kezdtem az írásban elkészített beszédeket is, és 1990 végére egy kötetre való anyag gyűlt össze. A különböző eseményekre (szentmisék, kiállítások, konferenciák) küldött meghívókat és az azokról készült fényképeket is elkezdtem tudatosan gyűjteni, amelyekből szintén összeállt egy kötetre való. Az 1990. év nagy eseménye volt februárban az első alkalommal, az esztergomi bazilikában megtartott Mindszenty-requiem,¹⁸ valamint a Szentszék és Magyarország közötti diplomáciai kapcsolatfelvétel.¹⁹ E két történelmi eseményre vonatkozó dokumentumok egy külön köteté formálódtak. 1991 elejére mindezek alapján kialakítottam az egy-egy év anyagát magában foglaló Historia domus szerkezetét az alábbiak szerint:

- I. kötet: Tevékenység
- II. kötet: Beszédek, interjúk
- III. kötet: Fényképek, dokumentumok
- IV. kötet: Az év kiemelkedő eseménye

A következő években ennek megfelelően folytattam a Historia domus vezetését egészen addig, amíg titkár-irodaigazgató voltam, 1998 nyarán ugyanis a püspöki kar kinevezett a római Pápai Magyar Intézet rektorává.²⁰ Paskai bíboros ekkor a Historia domus vezetését új titkárra, Süllei Lászlóra bízta,²¹ az alábbiak szerint:

A Historia Domus vezetését új titkáromra, Süllei Lászlóra bízom. Élve azonban Főtisztelendőségem részéről megmutatkozott készséggel jelen soraimmal megbízom, hogy a PMI rektori teendőinek ellátása mellett a Historia Domus gyűjteményét felügyelje és gondoskodjon arról, hogy a gyűjtemény együtt maradjon és így kerüljön be a Prímási Levéltárba, illetve a Simor János Könyvtárba.²²

¹⁸ BALOGH Margit, *Mindszenty József 1892–1975 I–II* (Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015) 1383.

¹⁹ Története: TÓTH Tamás, *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatfelvétele 1990-ben és az egyházmegyei határok újrendezése*, in Uő, *Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből* (Budapest, Szent István Társulat, 2021) 301–317.

²⁰ Németh László, in BEKE Margit, *Az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegye papsága 1892–2006* (Budapest, Szent István Társulat, 2008) 531–532.

²¹ Süllei László, in BEKE, *Az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegye papsága...* 687–688.

²² Esztergom-Budapesti Főegyházmegyei Hivatal, Budapest, 1998. júl. 31., ikt. sz. 1987/98.

A HISTORIA DOMUS SOROZAT KÖTETEINEK TERJEDELME ÉS TARTALMA

A főpásztor mellett töltött évek alatt, 1990–1998 között igyekeztem minden évben megírni, illetve összeállítani a négy kötetet. A legnagyobb munka mindig az I. kötet írása és szerkesztése, illetve a mutatók elkészítése volt. A beszédek tartalmazó II. kötet összeállítása aránylag egyszerűen és az évek alatt rutinosan ment. A beszédek után a megjelent interjúk listája is belekerült a kötetekbe, 1995–1998 között elektronikus formában, szkennelve maguk az interjúk is. A III. kötet, a rendelkezésre álló bőséges anyag miatt, már 1991-től két részre lett osztva, január–június és július–december, majd 1996–1997-ben három kötetre.²³ Évek múltával igyekeztem összegyűjteni a bíboros 1990 előtt mondott beszédeit is, amelyekből három kötet született (1987, 1988, 1989). Az elkészült kötetekről az alábbi táblázat ad áttekintést, mely szerint az 1987–1998 közötti Historia domus sorozat az alábbi 56 kötetből áll:²⁴

Év	Kötet							
	első	második	harmadik			negyedik		
1987		II						
1988		II						
1989		II						
1990	I	II	III			IV		
1991	I	II	III.1.	III.2		IV		
1992	I	II	III.1.	III.2		IV		
1993	I	II	III.1	III.2		IV.1	IV.2	IV.3
1994	I	II	III.1	III.2		IV.1.	IV.2	
1995	I	II	III.1	III.2		IV	pótkötet 1.	pótkötet 2.
1996	I	II	III.1	III.2	III.3.	IV.1		
1997	I	II	III.1.	III.2.	III.3.		IV.2.1	IV.2.2
1998	I	II	III.1.	III.2.	III.3	IV		

²³ Két esztendőben az anyag terjedelme miatt három kötet készült. 1996-ban III/1: jan.–máj., III/2: jún.–szept., III/3: okt.–dec., 1997-ben III/1: jan.–jún., III/2: júl.–okt., III/3: nov.–dec.

²⁴ Az 1999–2003 közötti évekből az alábbi kötetekkel folytatták a Historia domust: az 1999–2003 közötti években négy II. kötet készült, az 1999–2002 közötti évekből hat III. kötet, összesen tíz. A táblázatban vastag betűvel jelzett kötetekről később lesz szó.

Az 1990–1997 közötti évek kiemelkedő eseményei, amelyek a IV. kötetbe kerültek, az alábbiak voltak:

- 1990. IV: Mindszenty-requiem, Esztergom, 1990. február 8.; diplomáciai kapcsolatfelvétel a Szentszék és Magyarország között²⁵
- 1991. IV: Mindszenty József bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek földi maradványainak hazahozatala, Mariazell–Esztergom, 1991. május 2–4.; II. János Pál pápa lelkipásztori látogatása Magyarországon, 1991. augusztus 16–20.
- 1992. IV: Mindszenty-centenárium ünnepségeken elhangzott beszédek²⁶
- 1993. IV/1–3: Egyházmegyei határok rendezése²⁷
- 1994. IV/1–2: Egyházmegyei zsinat²⁸
- 1995. IV: Egyházmegyei szabályzatok készítése
- 1996. IV: Kiállítás a Szentszék és Magyarország ezeréves kapcsolatáról²⁹
- 1997. IV/2.1–2: Paskai László bíboros jubileumai

Egy alkalommal, 1995-ben pótkötet is készült, két részben, amelyben Paskai bíboros 1995. őszi szívinfarktusára vonatkozó iratok kaptak helyet. Az 1997. év nagy eseménye a főegyházmegye védőszentjének, Szent Adalbertnek a

²⁵ *Teret kap Mindszenty József bíboros. Egy korszak vége – egy újnak kezdete?*, in *Új Ember* (1990. febr. 11.); TóTH 306–311.

²⁶ A centenáriumra megjelent írásokról lásd: HéVIZI Sára – Kiss Gabriella, *Egy szentéletű ember. Mindszenty-tisztelet 1975-től napjainkig* (Budapest, Mindszenty Alapítvány, 2018) 50–51.

²⁷ Az egyházmegyehatárok rendezésére vonatkozó irodalom a teljesség igénye nélkül: DÉKÁNY Vilmos, *Az esztergomi érsekség új határai 1993*, in *Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Jubileumi névtára 1997* (szerk. Dékány Vilmos – Míg Balázs; Budapest, Esztergom-Budapesti Főegyházmegyei Hivatal, 1997) 538–543; ERDŐ Péter, *A magyar és az európai egyházmegyék az utóbbi tíz évben*, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* (1998) 269–277; TÖRÖK József, *La storia dell'ultimo decennio (1990–2000)*, in *Mille anni di cristianesimo in Ungheria* (ed. Pál Cséfalvay – M. Antonietta De Angelis; Budapest, Conferenza Episcopale Ungherese, 2001) 139–148; TÓTH 301–317. Hasznos források még a Szent István Társulat gondozásában 2005-ben indított Pásztorok sorozatban az érintett püspökök interjúkötetei.

²⁸ NÉMETH László Imre, *Az egyházmegyei zsinat rövid története*, in *Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Zsinati Könyve* (szerk. Budapesti Érseki Hivatal; Budapest, Szent István Társulat, 1994) 211–221.

²⁹ A kiállítás létrejöttének háttéréről lásd: NÉMETH László Imre, *A templom előtörténete*, in *25 éves a Magyar Szentek Temploma* (szerk. Besze Erika – Gere Edit – Gere György; Budapest, Magyar Szentek Temploma, 2021) 11–12.

jubileuma volt.³⁰ Tervbe volt véve ennek megörökítése az 1997. évi IV. kötetben. Az 1998. évi személyi változások miatt azonban csak a kötetbe szánt dokumentumok jegyzéke készült el.³¹ 1998 elején viszont 1997. IV/2-es sorszámmal jelölt kötet is készült (IV/2.1–2), amely a bíboros jubileumainak – 70. születésnapja, illetve tízéves főpásztori szolgálata – anyagát tartalmazza, amint az a táblázatban olvasható.

ELMARADT KÖTETEK PÓTLÁSA 2021-BEN

Minden évben az előző év I. kötete, bekötve, rendszerint január első napjaira elkészült több példányban.³² A többi kötet pedig az év első felében.³³ A napi munka, főleg a nagyobb események miatt a kötetek írása olykor félbemaradt. Római szolgálati éveim után,³⁴ 2021-ben láttam neki a félbemaradt köteteket befejezésének. Így készült el az alábbi hét kötet.³⁵

- 1991. évi I. kötet
- 1992. évi I. kötet
- 1993. évi IV/1–3. kötet
- 1998. évi I. kötet
- 1998. évi IV. kötet

A kötetekhez írt előszóban megírtam anyaguk történetét, amit az alábbiakban ismertetek.

A *Historia domus* 1991. évi kötetei közül az I. kötet 1991-ben csak részben készült el. Az első három hónap, január–március megvolt kinyomtatva, a május és az október–december hónapok szintén, de csak rossz nyomtatásban, a többi hónap pedig töredékesen. Az esztendő kiemelkedő két nagy

³⁰ A millennium alkalmából tudományos konferenciát tartottak, melynek anyaga nyomtatásban is megjelent. A főpásztor ebben írt az évfordulóról: PASKAI László, *Ezer éve Szent Adalbert oltalma alatt*, in *Ezer év Szent Adalbert oltalma alatt. Az 1997-ben Esztergomban tartott tudományos konferencia szerkesztett anyaga* (Strigonium Antiquum IV) (szerk. Hegedűs András – Bárdos István; Esztergom, Prímási Levéltár, 2000) 11–12.

³¹ Ez a lista végül az 1998. évi IV. kötetbe került.

³² Az I. kötetből három példány készült, a bíborosnak, a *Historia domus* gyűjteménynek és saját magamnak.

³³ A II. és a III. kötet egy-egy példányban készült, a IV. kötet két példányban, egy a *Historia domus* gyűjtemény részére, egy magamnak.

³⁴ Esztergom-Budapesti Főegyházmegye, 2020. évi 5. sz. körlevél, 1265-2. rendelkezés. A híveknek küldött 2020. aug. 20-án kelt elköszönő *Új Üzenet*et közzé tette a Vatikáni Rádió 2020. aug. 23-án „Németh László atya, olaszországi magyar főlelkész utolsó »Új Üzenete«” címmel, és megjelent az *Életünkben* (2020. okt.) *Németh László Imre utolsó „Új Üzenete” Olaszországból* címmel.

³⁵ A *Historia domus* köteteit feltüntető táblázatban vastag betűvel szerepelnek.

eseménye, Mindszenty József bíboros földi maradványainak hazahozatala és II. János Pál pápa első lelkipásztori látogatása volt. Ezek előkészítésében a rám háruló feladatok nagy részben hozzájárultak ahhoz, hogy a napló rendszeres írása elmaradt. Nem véletlen, hogy teljes egészében hiányzott, illetve töredékesen volt meg az április, június–szeptember hónap. A kötet meglévő anyagát felhasználva, formai elemeit követve fejeztem be ezt a kötetet 2021-ben. Az első három hónap meglévő anyagát a többi hónap begépelésével és kiegészítésével pótoltam. Az események leírása, az elmondottak alapján magától értetődően nem teljes, elsősorban a csütörtökönként a budapesti helynökségen, a Központi Szemináriumban, majd a Lant utcában (Úri utcában) tartott audienciáké, mert azokról nem készült feljegyzés, és oda a bíboros mindig egyedül ment. A hiányzó vagy töredékes hónapok eseményeit saját 1991. évi naptáram, a *Historia domus* 1991. évi kötetei, a főegyházmegye körlevelei, a *Kupolában* megjelent hírek, valamint az *Új Ember* tudósításai, hirdetései alapján rekonstruáltam. II. János Pál pápa 1991. évi látogatásáról 2019-ben a *Rubicon* folyóiratban írtam egy rövid ismertetőt,³⁶ 2020-ban pedig egy hosszabb, olasz nyelvű tanulmányt,³⁷ amelynek első része magyarul is megjelent a *Magyar Sionban*.³⁸ A páp látogatás előkészítésének és eseményeinek leírásához ezeket is felhasználtam. A kötet végére a két nagy esemény előkészítésére vonatkozó olyan megbeszélések emlékeztetői kerültek, amelyeken a bíboros részt vett, illetve három forgatókönyv, Mindszenty bíboros földi maradványai hazahozatalának és a páp látogatásnak két olyan eseményéről, ahol a bíboros volt a házigazda (szentmise Esztergomban 1991. augusztus 16-án és a püspöki karral való találkozás az Úri utcában, 1991. augusztus 20-án).³⁹ A függelék két jelképes tartalmú dokumentum zárja: emlékeztető a Primás Pince és a Sötétkapu ingatlanviszonyainak rendezéséről, valamint a papnövények értékelése a Központi Szemináriumban tartott apostoli vizitációról. Az előbbieket az 1989. évi fordulat utáni alapvető feladatokra vonatkoznak: az ingatlan-visszaigénylésre és az intézmények rendezésére. A szöveghez néhány értelmező jegyzetet írtam.

³⁶ NÉMETH László Imre, *II. János Pál pápa magyarországi útjai*, in *Rubicon* (2019) 334. sz., 15–17.

³⁷ NÉMETH, László Imre, *Le visite di Giovanni Paolo II in Ungheria nel 1991 e nel 1996*, in *Sangue del vostro sangue, ossa delle vostre ossa. Il pontificato di Giovanni Paolo II (1978–2005) e le Chiese in Europa centro orientale. Nel centenario della nascita di Karol Wojtyła I–II* (Collana della Chiesa in Europa Centro-Orientale 6) (ed. Jan Mikrut; San Pietro in Cariano, Gabrielli, 2000) 1390–1430.

³⁸ NÉMETH László Imre, *II. János Pál meghívásának rövid története, 1988–1991*, in *Magyar Sion* (2020) 291–304.

³⁹ Ezek a dokumentumok részben saját gyűjteményemből valók, részben Tornynos Kálmán OFM gondnok páp látogatási irattartójában fellelt eredeti, illetve fénymásolt példányok.

Az 1992. év krónikája szintén nem készült el 1993 elején. Az év eseményei 1992-ben csak többé-kevésbé kerültek leírásra. A számítógépen megmaradt feljegyzéseket Paskai bíboros és saját határidőnaplóm, a *Kupola* és a sajtó, illetve a Historia domus III. kötete alapján 1997 őszén rekonstruáltam, ami csak részben sikerült. A bíboros találkozásainak leírása ezért közel sem tekinthető teljesnek, főleg azért, mert a csütörtöki kihallgatásokon megjelenetekről a helynökségen nem készült feljegyzés, és csak alkalmoszerű adatok maradtak meg.

A harmadik év, amikor nem készült el az I. kötet, 1998 volt. A Historia domus I. kötetének általam írt első hét hónapja és az utódom, Süllei László szertartó által írt folytatás a számítógépen volt meg. A meglévő, bár hiányos anyagot teljes kötétté formáltam. A hiányzó adatokat a saját naptáramból és Süllei Lászlóéból, a főegyházmegye körleveleiből, a *Kupola* c. értesítőben megjelent hírekből, a Historia domus 1998. évi III. köteteiből, az *Új Emberben* és más sajtóorgánumokban megjelent cikkekből igyekeztem pótolni. Ezek a leírások természetesen nem azonos értékűek egy korabeli feljegyzéssel, mégis fontosnak tartottam a meglévő anyagot nem eldobni, hanem befejezni. Augusztustól Süllei László titkár naprakészen és egészen aprólékosan feljegyezte az eseményeket, így azok pontossága megbízható. A bíboros által az első hét hónapban fogadott személyek névsora feltehetően nem teljes. A kihallgatásra jelentkezett személyeket rendszeresen Süllei László szertartó kísérte be, így sok név az ő naptárában volt feljegyezve. A kiegészített események, fogadások leírása sok esetben csak a tényt rögzíti. A Süllei László által írt négy hónap, augusztus–december esetében a szöveget csak nyelvtani szempontból javítottam, és csupán egy-két névvel egészítettem ki. A függelékben az év első felében tartott esperesi megbeszélés és a Gazdasági Tanács jegyzőkönyve (két mellékletével), valamint az irodaigazgató-titkári feladataim átadására készített összeállítás kapott helyet, amely összefoglaló betekintést ad az ezekben az években végzett hivatali munkába.

Mindhárom pótlólag megírt I. kötetnek elkészítettem a név-, hely- és eseménymutatóját, amelyek a kötetek végén találhatóak. A felsorolt I. köteteken kívül két IV. kötet sem készült el időben, az 1993. évi és az 1998. évi. Ezek anyagának és pótlásának a története a következő:

II. János Pál pápa 1991. évi lelkipásztori látogatásának egyik következménye az 1993-as egyházmegyei határrendezés volt. A feladat megvalósítása, amely során igen sok dokumentum született, 1992-ben kezdődött. Az előkészítés, a kihirdetés és a végrehajtás dokumentumait 1998 elejére három kötetbe összerendeztem, írtam hozzá egy bevezető tanulmányt. Oldalszámozási hiba miatt azonban nem fejeztem be. A munka befejezését megszakította a római kiküldetés. A három kötet ilyen állapotban maradt egészen 2021-ig. Az

oldalszámozási hibát úgy oldottam meg, hogy a duplán számozott oldalakat „oldalszám+a” betűvel jelöltem. A bevezető tanulmányt javítottam és néhány jegyzettel láttam el. Az 1. kötet szól a határrendezés előkészítéséről és kihirdetéséről országos szinten, a 2. az előkészítéséről és végrehajtásáról a főegyházmegyében, a 3. pedig területek, intézmények és személyek átadásáról a Győri, a Székesfehérvári és a Váci Egyházmegyéknek, illetve a tőlük való átvételéről.⁴⁰ Mindhárom kötetben van térképmelléklet. Az 1. kötetben annak a térképnek a második példánya, amely a Szentszékhez küldött felterjesztés mellékleteként készült 1993 elején. A 2. kötetbe a főegyházmegye új térképe, a 3.-ba pedig a magyarországi egyházmegyék új térképe került, amelyet a püspöki kar készített.

Hiányzott az 1998. évi IV. kötet is. Paskai bíboros esztergomi érseki kinevezése előtti beszédeiből, írásaiból már 1998-ban összeállítottam egy kötetre valót, ami szintén befejezésre várt. Ebből készítettem az 1998. évi hiányzó IV. kötetet, amelybe az 1975–1994 közötti évekből származó beszédek, előadások, interjúk kerültek. Néhány beszéd dátumát az *Új Ember* alapján sikerült megállapítani. A többi, dátum nélküli beszédet és írást a kötet végére soroltam. Ennek a kötetnek a függelékébe került az 1996. évi Szent Adalbert-emlékév dokumentumainak már említett listája is, és ide soroltam be az érseki hivatal működéséről készített leírásomat.

A *Historia domus* kötetei értékes gyűjteményt tartalmaznak Paskai bíboros beszédeiből (kidolgozott, vázlatos, homília vagy csak bevezető a szentmise elején), amelyek tanúi igehirdetésének. Az alábbi táblázat a *Historia domus* gyűjteményben megtalálható összes beszédről ad áttekintést 1975-től 2003 elejéig:

Év	Helyszín	<i>Historia domus</i> (év/kötet)	Beszédek száma
1975–1976	Budapest, Egyetemi templom	1998/IV.	7
1982–1986	Kalocsa, Budapest	1987	4 ⁴¹
		1998/IV.	18
1987	Esztergom	1987	15
		1998/IV.	7
1988	Esztergom	1988	22
		1998/IV.	3

⁴⁰ Az első két kötetből készült a NÉMETH, *Az egyházmegyei határok...*

1989	Esztergom	1989	19
		1998/IV.	1
1990	Esztergom	1990/II.	34
1991	Esztergom	1991/II.	21
1992	Esztergom	1992/II.	46
1993	Esztergom-Budapest	1993/II.	66
1994	Esztergom-Budapest	1994/II.	55
1995	Esztergom-Budapest	1995/II.	57
1996	Esztergom-Budapest	1996/II.	54
1997	Esztergom-Budapest	1997/II.	65
1998	Esztergom-Budapest	1998/II.	37
1999	Esztergom-Budapest	1999/II.	60
2000	Esztergom-Budapest	2000/II.	38
2001	Esztergom-Budapest	2001/II.	30
2002–2003	Esztergom-Budapest	2002–2003/II.	50

Összesen 709+14 dátum nélküli,⁴² azaz 723 beszéd. Ennek a gyűjteménynek köszönhető, hogy Paskai bíboros 70. születésnapjára megjelentethetett tízéves esztergomi érseki főpásztori szolgálata alatt elmondott hetven beszéde.⁴³

Végezetül meg kell emlékezni azokról, akik segítségemre voltak a Historia domus kötetek készítésében. Elsősorban Farkas Margitról, Manyikáról, aki 1991-ben a pápalátogatási irodában dolgozott, majd közvetlen munkatársam lett.⁴⁴ A Papnevelési Alapítvány titkárnői teendőinek ellátása mellett áldozatosan vállalta a közreműködést a Historia domus kötetek készítésében. Rendezte, katalogizálta az összegyűjtött újságcikkeket, a fotókat borítékokba rendezte. A III. kötetet minden évben ő állította össze, a

⁴¹ Az 1985. dec. 13-i diakónusszentelési beszéde szerepel az 1987-es kötetben is.

⁴² Az 1987-es Historia domusban hat, az 1998/IV. kötetben hét beszéd.

⁴³ PASKAI László, *A Lélek erejében. Válogatás Paskai László bíboros, prímás, esztergom-budapesti érsek tízéves főpásztori szolgálata alatt elhangzott szentbeszédeiből, előadásaiból 1987–1997* (szerk. Németh László; Budapest, Szent István Társulat, 1997).

⁴⁴ Az alapítványt 1990. márc. 9-én vette nyilvántartásba a Komárom-Esztergom Megyei Bíróság. Az Esztergomi Érseki Főhatóság körlevele, 1990. IV. 909. sz. Az alapítvány adatait közli: *Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Jubileumi névtára 1997* 34.

II. kötetbe került beszédekre oldalszámot írt. A *Historia domus* készítését a szívéen viselte, és nagy szeretettel foglalkozott vele. Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegyei Hivatal világi munkatársai, Míg Balázs, Szentpéteri Gábor és Végh Róbert gondnok is kivették részüket a kötetek összeállításából, a mutatók készítéséből,⁴⁵ amelyek sok segítséget jelentenek majd a kutatóknak, akik a Prímási Levéltárba került *Historia domus* köteteket forgatni fogják e korszak egyháztörténelmének kutatása során.

⁴⁵ *Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye névtára 1996* (Budapest, Esztergom-Budapesti Főegyházmegye, 1996, fénymásolt kiadás) 8 és 11.

◆◆◆ KOVÁCS KRISTÓF

A magyar nyelv a magyarországi szlovén etnikai régió egyházi életében*

A történelmi Magyarországon az 1910-es népszámlálás szerint Zala és Vas vármegyék területén, a Vendvidéken 72 325 szlovén, illetve a korabeli szóhasználatban vend élt. A dualizmus kori nemzetiségi politika a szlovénok magyar nyelvtudását és a magyar államhoz való lojalitását elsődleges célként kezelte, ahogy így volt ez más magyarországi nemzetiségek tekintetében is. A magyarországi szlovénok kétharmada katolikus, egyharmada evangélikus vallású volt. A szlovén társadalomnak a közügyekről és a hazáról kialakított képét jelentősen befolyásolták a papok és a lelkészek, ezért a vendvidéki magyar vagy elmagyarosodott politikai elit gyakran nyomást kívánt gyakorolni az egyházakra a (hit)oktatás és a prédikáció nyelvének kérdésében. Mivel a Monarchia ideje alatt elkezdődött a Mura bal és jobb oldalán élő szlovénok közti kapcsolatfelvétel (persze csak limitált mértékben és aszimmetrikus módon), a katolikus papság pedig terjesztette az osztrák tartományokban élő szlovénok egyházi sajtótermékeit, ezért a helyi politikai elit mindinkább bizalmatlansággal fordult a szlovén katolikus papok felé, akiknek gyakran bizonyítaniuk kellett a magyarországi haza iránti hűségüket. E folyamatok alakulását az egyházi liturgia, a prédikáció nyelve és a hitoktatás körül – ahol az egyház autonómiával rendelkezett – kialakult polémikák vizsgálatával jól lehet érzékelteni.

A MAGYAR NYELV SZEREPE A VENDVIDÉK TEMPLOMAIBAN

A muraszombati elit nagy része tisztában volt azzal a ténnyel, hogy az iskolában bevezetett magyar nyelvű oktatásnak, a tanítók és a növendékek segélyezésének kevés hatása lesz a teljes szlovén lakosság magyar nyelvtudására. A vendvidéki szlovénség vallásos, templomba járó volt, a szó-

* A tanulmány az NKFIH SNN 146934 számú, „Hungarikumok a Maribori Regionális Levéltár gyűjteményében, a Ljubljana Történelmi Levéltár fiókjaiban és a szlovén Nemzeti és Egyetemi Könyvtár Kézirattárában” című pályázat keretében készült.

székről elhangzó szótól így nagy hatást várt. A magyar nyelvű prédikáció bevezetésével a felnőtt lakosság is folyamatosan érintkezhetett volna a magyar nyelvvel, így az elemi oktatásból kikerülő gyermekek még akár a szülőktől is tanulhattak volna magyarul. Persze a szlovén anyanyelvűség így sem tűnt volna el. A magyar nyelvű prédikáció bevezetésének gondolata az 1880-as évekre született meg, de több évtizedes próbálkozás után sem tudott elterjedni, hiszen az egyház ezt autonómiája megsértéseként értékelte, ráadásul magyarul értő szlovén hívőből sem volt sok.

A magyar nyelvű istentisztelet bevezetése az evangélikusoknál lényegesen zökkenőmentesebben zajlott. Rudolf Cipot,¹ evangélikus szlovén lelkész is markánsan képviselte a magyar egyházi énekek és liturgia kérdését. Szerinte a lelkészeknek lassanként kellett volna „bevinni” a templomba a magyar nyelvet. Kiemelte, hogy a fiataloknak kellene először egyházi énekeket magyarul énekelni, akik tíz év elteltével már legalább a gyülekezet felét alkották volna, így a magyar nyelvű éneklés képes lett volna meghonosodni, és ezek a fiatalabbak magyar istentiszteletet is hallgathattak volna.² Cipot egyébként már Battyándra érkeztek, 1858-ban megindította a szlovén nyelvű istentisztelet mellett a magyart is, amit a helyi gyülekezet is támogatott.

Így meg lőn állapítva a magyar Isteni szolgálat és magyar nyelvbeni gyónás, mely mind ez ideig a sátoros ünnepek másodnapján és néha vasárnapokon és gyakorlatban is van és ezzel, ha bár valami nagy lendületet nem is tettünk a magyarság terjesztésében, de mégis hazánk ügyét ezzel is némileg elősegítettük itt hazánk határszélénél!³

Tehát az evangélikus gyülekezetekben sem vált a magyar nyelvű istentisztelet mindennapossá, sőt, mivel helyi szlovén lelkészekben hiány volt, ezért az ide kinevezett magyar nemzetiségű lelkészeket maga Rudolf Cipot tanította meg a helyi szlovén nyelvjárásra, akik a legkiválóbb „vend” lelkészekké váltak.⁴

¹ Rudolf Cipot (magyarul gyakran Czipott Rudolf) (Őrihodos, 1825 – Battyánd, 1901) evangélikus szlovén lelkész. Középfokú tanulmányait a Soproni Evangélikus Líceumban végezte, majd beiratkozott a Bécsi Egyetem teológiai karára. 1848-ban szentelték evangélikus pappá Győrben. A muraszombati és az alsómaróci evangélikus közösségek alapítója volt. A battyándi gyülekezet százéves évfordulója és Cipot negyvenéves működése alkalmából kiadták prédikációinak gyűjteményét: *Predga 1888-ga leta oktobra 28-ga dnéva na dén reformátzie: vu Battyándszkoj (Püczonszkoj) ev. czérkvi* (v-Szoboti [Muraszombat], Stampano z-piszkmí Grünbaum Márka, 1888).

² -r. -cz., *Értsük meg egymást!*, in M&V (1892. júl. 24.) 2–3.

³ Czipott Rudolf önéletrajza, in Muravidéki életrajzi lexikon, https://web.archive.org/web/20081030030410/http://www.ms.sik.si/Biolex/CzipottR_oneletrajz.htm (2023.10.29.).

⁴ MOHÁCSY Lajos, *A mi vend testvéreinkről*, in *Evangélikus Egyház és Iskola* (1904. dec. 15.) 602.

A *Muraszombat és Vidéke* (továbbiakban MÉV) hetilap szerint azonban az első magyar nyelvű istentiszteletre 1887. október 30-án került sor a battyándi evangélikus templomban,⁵ 1914-re a hívők kérésére már minden második és harmadik vasárnap, ezen kívül a sátoros ünnep második napján magyar nyelvű istentiszteletet tartottak, a temetésnél az egyik lelkész magyarul tartotta a halotti beszédet.⁶

Emellett 1911-ben a vendvidéki evangélikus lelkészek hálás köszönetüket fejezték ki a Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesületnek (továbbiakban VMKE) az eddig adományozott magyar nyelvű ima- és énekeskönyvéért. Határozatukba azt is felvették, hogy ezentúl a „magyarosító egyesület” a Magyarországi Ágostai Evangélikus egyház által kiadott, új és átdolgozott, a magyar nemzeti érdekek⁷ és a magyar nyelvismeret terjesztésének jobban megfelelő kiadványt adományozza.⁸

A katolikus szlovénoknál az első kísérlet a magyar nyelv templomokban való terjesztésére 1880. augusztus 4-én született meg, amikor Lajoš Agustič muraszombati főszolgabíró Szabó Imre⁹ szombathelyi püspöktől kérvényezte a magyar népének és szentbeszéd bevezetését Muraszombatban. A főszolgabíró azt is kérelmezte, hogy legközelebb a muraszombati plébánosi pozícióra olyan egyént vegyen fel, aki tökéletesen beszél magyarul, valamint készséges lenne a magyar egyházi énekek és kéthetenként tartandó magyar szentbeszéd bevezetésére. A szombathelyi püspök azonban nem válaszolt. 1881-ben a hívek újra kérvényezték a magyar ének és szentbeszéd bevezetését. Az ügy kivizsgálására Szabó Imre püspök Vendel Ratkovič¹⁰ muraszombati plébánost kérte fel. A plébános és a kérvényezők hitközségi gyűlést tartottak, ahol a következőket foglalták jegyzőkönyvbe:

[...] A hívek magyar része számára vasár- és ünnepnapon reggel 8 órakor fogják bemutatni a szentmisét, ahol „minden második alkalommal magyar énekeltetik, a mise végén az evangélium magyar nyelven felolvastatik, emellett azonban mise közben vend nyelven is az evangélium felolvastatik. Három alkalommal (újév, húsvéthétfő, Szent István napja) a helybeli lelkész magyar nyelvű szentbeszédet is tartott a mise végén az

⁵ MÉV (1887. okt. 23.) 3.

⁶ LUTHÁR Ádám, *Mégegyszer a hitoktatás nyelve*, in MÉV (1914. jún. 7.) 1–2.

⁷ Tartalmazta a Himnuszt és a Szózatot is.

⁸ K[OVÁCS] I[stván], *Evangélikus lelkészek értekezlete*, in MÉV (1911. jún. 11.) 1–2.

⁹ Szabó Imre (Békés, 1814 – Szombathely, 1881) szombathelyi római katolikus püspök, író, az MTA tagja (1869).

¹⁰ Vendel Ratkovič (magyarul gyakran Ratkovics Vendel) (Alsólendva, 1834 – Szombathely, 1907) szlovén származású római katolikus pap, kanonok. 1877-től a Muraszombati espereskerület esperese, 1893-tól kanonok, 1894-től pápóci perjel, majd 1906-tól olvasókanonok.

oltár előtt. Mindezekért cserébe a muraszombati magyarok külön tiszteletdíjat voltak kötelesek fizetni a miséző lelkipásztornak.¹¹

A gyakorlatban azonban lassan történt változás. A folyamatok felgyorsulásáról 1892-től beszélhetünk, amikor a szlovén egyházi ima- és énekeskönyvek lecseréléséről kezdtek cikkezni. Pusztai József mártonhelyi katolikus tanító¹² kifejezetten e célból szlovén–magyar szövegű katolikus ének- és imakönyvet állított össze.¹³ A könyv a Szent István Társulat nyomdájából került ki a szombathelyi püspök engedélyével. A MÉV hasábjain a papság és kántortanítók figyelmét is felhívták rá.¹⁴

A muraszombati magyar tanítóóság a következőképpen értékelte a kétnyelvű énekeskönyvet: „Itt a kulcs – a dal – ez lesz az, mellyel vend népünk szívéhez férve, édes hazánk nyelvét abba belé olthatjuk. Ép azért ne riadjunk vissza a fáradalmaktól, melyeket emez új munkánk hoz, hisz ezzel édes kötelességet teljesítünk a magyarság érdekében.” Ezért úgy döntöttek, hogy az „egyházi énekek szövege a tanuló gyermekek részére, dallamaik pedig két hangra alkalmazottan a kartársak számára tanítás céljából kinyomatni rendeltetnek.”¹⁵

A kötet bevezetőjében Pusztai harciasan védte a hazai szlovén (nála következetesen vend) irodalom hazafias irányzatát.¹⁶ A magyar nyelv fokoza-
tos megjelenését támogatta, és azt, hogy először csak a fiatalok énekeljenek magyar énekeket a templomokban, így lehetne egy-két évtized alatt áttérni a magyar nyelvű prédikációra. De a könyv nem aratott sikert az egyszerű és vallásos nép körében, aminek oka a nyelvileg rosszul szlovénre fordított magyar egyházi énekek voltak – legalábbis Ivan Jerič¹⁷ leírása alapján.¹⁸ A másik és talán fontosabb tényező az lehetett, hogy az új egyházi énekek és

¹¹ PÁL Ferenc, *A katolikus egyház társadalmi tevékenysége és a politikai katolicizmus a szombathelyi egyházmegyében, 1867–1914* (doktori disszertáció; Budapest, 2017) 69–70.

¹² Pusztai (született Pozderec) József (Jožef Pustai) (Tiborfa, 1874 – Alsószőlnök, 1930) tanító, kántor. Tanulmányait a csáktornyai állami tanítóképzőben végezte, tanítói oklevelét 1883-ban Péccset szerezte. Jártas volt a magyar, a német, a szlovén és a horvát irodalmi nyelvben. Írói álneve Andorhegyi Tibor volt. BÁLINT Béla, *A vend irodalom főirányai*, in *Délvidéki Szemle* (1944) 108–118; SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái II* (Budapest, Hornyánszky Viktor, 1906) 276.

¹³ *Krscsánszko katholicsánszke cerkvene peszmi sz potrejbnimi molitvami i vnógimi vogrskimi peszmami [...]. Prvi natisz* [Keresztény katolikus egyházi énekek a legszükségesebb imákkal és több magyar énekkel. Vend és magyar szöveg] (Budapest, Szent István Társulat, 1893).

¹⁴ *Egyházi ima- és énekeskönyv*, in MÉV (1892. máj. 1.) 3.

¹⁵ *Jegyzőkönyv*, in MÉV (1893. okt. 22.) 1.

¹⁶ BÁLINT 115.

¹⁷ Ivan Jerič (magyarul gyakran Jerics Iván) (Murahely, 1891 – Slovenj Gradec, 1975) lelkész, politikus, újságszerkesztő, író.

¹⁸ JERIC, Ivan, *Zgodovina madžarizacije v Prekmurju* (Murska Sobota, Stopinje, 2001) 33.

dalok ismeretlenek voltak a nép számára, ezért egyik pillanatról a másikra nehezen tudtak volna meghonosodni a templomban.

Katolikus templomban az első magyar nyelvű prédikációt Mazaly Sándor¹⁹ szentbenedeki plébános tartotta. Ehhez a MéV is gratulált.²⁰ Mazaly minden harmadik vasárnap mondott magyar szentbeszédet, ami egy évtizeddel a muraszombati, érdeklődés hiányában kudarcba fulladt próbálkozás után valósult meg. A katolikusokkal szemben a muraszombati evangélikusok már minden harmadik vasárnap magyarul tartották az istentiszteletet. Tehát kijelenthető, hogy a szlovén evangélikus lelkészek és ezáltal gyülekezeteik nyitottabbak voltak a magyar nyelvű prédikációra. De azt a kijelentést kritikával kell kezelnünk, hogy „büszkén gondol végig a vend ajkú hallgató arra a magyar isteni tiszteletre, amelynek minden egyes szavát átérezte és megértette”, amellyel egy névtelen hozzászóló arra utalt, hogy az evangélikusok jobban tudnak magyarul, mivel az oktatási és nevelési rendszerük kevésbé volt merev, mint a katolikusoké – tehát szerinte nyitottabb volt a magyar nyelvű oktatásra. Írásának intenciója az lehetett, hogy a katolikus egyház erőteljesebben képviselje a magyar nyelv elsajátításának gondolatát – „legyen a templom a magyarosítás eszköze” –, legyen többször, ne csupán négyszer egy évben a Muraszombati esperességben magyar nyelvű prédikáció; és emellett a helyi elitnek is politikai akaratot kellett volna kifejtenie ez ügyben.²¹

Mazaly magyar nyelvű prédikációját mások is üdvözlötték, azonban a belatinci plébánia hozzáállását károsnak tartották, mivel a plébániához több olyan magyar nemzetiségű gazda is tartozott, aki nem beszélt szlovénül, mégis szlovén prédikációt kellett hallgatnia,²² természetesen ennek leginkább praktikus okai voltak. A belatinci plébános, Tóth László²³ nyílt levélben védte meg magát, szerinte a hazafiságot nem abban kell mérni, magyar nyelvű-e a prédikáció vagy sem. Nem is lett volna elegendő magyar a szentmisén, hiszen az alig ötven magyarul tudóból jó, ha tízen ott lettek volna. A szlovén prédikációt mindig teli templom hallgatta.

¹⁹ Mazaly Sándor (1862, Magyarnádalja – 1908, Szentbenedek) római katolikus plébános. 1887. júl. 14-én lett áldozópap, majd Felsőlendván, Muraszombatban, Rohoncon, Cserencsócon, Belatincon segédlelkész volt. 1892-től haláláig szentbenedeki plébános. *A Szombathelyi Püspöki Megye papságának névtára 1893* (Szombathely, 1893) 202; haláláról beszámolt: Püspöki körlevelek, Szombathely, 1909. 2.

²⁰ *Magyar prédikáció*, in MéV (1892. dec. 4.) 2.

²¹ *Z, Levél a szerkesztőhöz*, in MéV (1892. dec. 11.) 1–2.

²² *Levél a szerkesztőhöz*, in MéV (1892. dec. 18.) 2.

²³ Tóth László (1849, Rába-Bogyoszló – 1899, Belatine) római katolikus szlovén plébános. 1875-ben szentelték pappá, 1888-tól töltötte be a belatinci plébánosi pozíciót egészen haláláig, 1899-ig. Helyét Kollár Péter szlovén pap vette át.

Az [...] iskolában igaz magyarul tanítom a vallást, de azt anyanyelvükön is meg kell magyaráznom s hogy azt meg is tudom tenni, mutatja az, hogy amit előadok, azt utánam el is mondják tanulóim: a közéletben pedig naponként érintkezem híveimmel és sem azoknak én velem, sem pedig énnekem ő velük nincs semmi fennakadásom. Mindez pedig nem volna lehetséges, ha a vend nyelvet még csak alapjában sem ismerném.²⁴

Tóth László, amikor öt évvel korábban a plébániára érkezett, még nem beszélt szlovénül, de tökéletesen elsajátította a nyelvet. Szerinte a belatinci gazdák is jól értették a szlovént, ami igaz is lehetett, mivel a szlovén földművesekkel más nyelven kevésbé tudtak hatékonyan kommunikálni. A magyar nyelvű prédikációt sem ellenezte, de szerinte ennek eléréséhez az oktatás terén kellett volna először előrelépni. A plébániájához tartozó 7500 szlovén rovására nem akarta 25–30 magyarnak hirdetni az ígét,²⁵ tehát a plébános követte a katolikus egyház által kiadott rendelkezéseket.

Török Ernő muraszombati körjegyző hazafiatlannak tartotta Tóth plébános gondolatait, mivel szerinte a hazai papok feladata az lett volna, hogy a magyar nyelv terjesztésének és a felnőtt korú szlovénok tanításának éllovasai legyenek, ezért kötelességük lett volna a magyar prédikáció általánossá tételére. Török gondolatmenete teljesen kizárta azt, hogy egy papnak vagy tanítónak szüksége lett volna a szlovén nyelv elsajátítására, mivel a pánszlávizmus elleni küzdelem fontosabb volt ennél.²⁶

Az 1893-as évben a muraszombati elit tovább próbálkozott a gyakoribb magyar prédikáció bevezetésével, ezt a szombathelyi püspöktől is kérvényezték. A muraszombati katolikus templomban addig évi háromszor (újév napján, pünkösd másodnapján és Szent István napján) lehetett magyar nyelvű ének és prédikáció. A kérvényben arra hivatkoztak, hogy a muraszombati magyar tisztviselők száma oly mértékben megnövekedett, hogy szükséges a gyakoribb magyar nyelvű szentbeszéd, ami ráadásul a szlovén ifjúság számára is kiemelten fontos lenne. Tény, hogy tíz év alatt, 1891-re már a 2 139-es összlélekszámból 549 magyar anyanyelvű élt Muraszombatban, ami 318 fős emelkedést jelentett.²⁷ A kérvényből az is kiderül, hogy az evangélikus gyülekezet már három éve minden második vasárnap magyarul tartotta az istentiszteletet,²⁸ ezért a muraszombati katolikus templomban minden negyedik vasárnap kívánták a magyar nyelvű prédikáció bevezetését 11 óraker, a fél 10-es szlovén mise után.²⁹ Azonban voltak olyan vélemények, hogy a fél

²⁴ TÓTH László, *Tisztelt szerkesztő ur!*, in MéV (1892. dec. 25.) 2–3.

²⁵ Uo.

²⁶ TÖRÖK Ernő, „*Audiatur et altera pars – Lássuk az érem másik felét*”, in MéV (1893. jan. 1.) 2.

²⁷ *Mint magyarosodik Muraszombat községe*, in MéV (1891. febr. 15.) 3.

²⁸ Vö. „Z” levelével, aki minden harmadik vasárnapról írt.

²⁹ *Magyar nyelvű isteni tiszteletünk*, in MéV (1893. szept. 3.) 1.

10-es mise után már kevesen lennének a magyar nyelvű „ráadáson”, így azt teljesen el kéne hagyni, hiszen enélkül a magyar misének nem sok haszna lenne a „magyarosítás” szempontjából.³⁰

A szombathelyi püspök az ügyel kapcsolatban valószínűleg Franc Ivanocy³¹ muraszombati kerületi esperes véleményét kérte ki először. Ivanocy gyakorlati szempontokra hivatkozva nem tartotta helyesnek a szlovén és magyar nyelvű istentiszteletek felcserélését. Így fogalmazott:

A kérelmezők, akiknek egy része nem is tud annyira magyarul, hogy magyar prédikációt érthetne, másik része csak ritka vendégképpen vehet részt az istentiszteleteken, sőt némelyike egészen illetéktelen az ügybe beleszólni, együttvéve is rendkívül csekély töredékét képezik a muraszombati hívőknek.

A kérésnek viszont annyiban eleget akart tenni, hogy jelezte a püspök felé hajlandóságát aziránt, hogy minden hónap első vasárnapján a korai mise után és augusztus 20-án is magyar szentszentbeszédet tartsanak a helyi plébánosok.³²

Így Hidasy Kornél³³ szombathelyi püspök a muraszombatiak kérvényére adott, Gáspár Ferenc³⁴ muraszombati plébánosnak címzett válaszában, kifejtette, hogy bár morálisan egyetértett a kéréssel, kánonjogi okból mégsem tudta azt engedélyezni, hiszen a hívek zömének évszázados szokásokon alapuló érdekeit sértette volna. Az évi három ünnepi és havi egyszeri vasárnapi alkalommal a mise előtti magyar nyelvű beszédet jóváhagyta. Ez a helyi magyar anyanyelvű katolikusok igényeit részben kielégítette ugyan, akik ezt el is fogadták,³⁵ de a magyar nyelv terjesztésének szorgalmazói aligha örülhettek ennek.³⁶

A magyar nyelv ennél jobban nem tudott meghonosodni a Vendvidék templomaiban, ezért egy évtizeddel később a VMKE elnöke, Pósfay Pong-

³⁰ *Adjuk meg Istennek ami az Istené, de a magyar nyelvnek is a magáét*, in MéV (1893. szept. 24.) 1.

³¹ Dr. Franc Ivanocy (született Kodela, magyarul leggyakrabban Ivanóczy Ferenc) (Alsószentbenedek, 1857 – Csendlak, 1913) a hazai szlovén kulturális és nemzetiségi mozgalom vezetője. Csendlaki plébános és a Muraszombati espereskerület esperese. 1883-ban doktorált, 1893-tól dékán és tanfelügyelő a Szombathelyi Egyházmegyében, 1907-ben királyi tiszteletbeli kanonok. PÁL 70–71.

³² Hidasy Kornél (Komárom, 1828 – Szombathely, 1900) római katolikus magyar pap, 1882-től szombathelyi püspök. 1894-ben felállította a szombathelyi Egyházmegyei Nyomdát és elindította a *Szombathelyi Újságot*.

³³ Gáspár Ferenc (Rábatótfalu, 1843 – Muraszombat 1906) római katolikus szlovén pap. 1871-től muraszombati káplán, majd 1877-től plébános.

³⁴ *A muraszombati magyar isteni tiszteletre*, in MéV (1894. jan. 8.) 2.

³⁵ *Magyar istentisztelet a muraszombati r. k. templomban*, in MéV (1894. jan. 1.) 1–2. Az esetről a *Pesti Napló* is beszámolt: *Magyar istentisztelet Muraszombaton*, in *Pesti Napló* (1894. jan. 3.) 5.

rác³⁷ nyílt levélben kérte a járás papságát (az evangélikusokat és a katolikusokat egyaránt), hogy legyen több magyar nyelvű istentisztelet, prédikáció és ének. Pósfay a Vendvidéket hazafias érzelmű szlovénok által lakott, de a magyarságtól vízvázastók által elzárt területnek tartotta, ahol a magyar szó felcsendülése a templomokban pozitív irányba hathatott volna a szlovénok magyar nyelvi fejlődésében. Mivel egyre nagyobb veszélyt láttak a Vendvidékre beözönlő ausztriai szlovén sajtótermékekben és a stájerországi szlovén politika megjelenésében, ismét próbálkozni kezdtek a magyar nyelvű prédikáció meghonosításával. Ahogy Pósfay írta: „Ezzel nem akarjuk népünket anyanyelvétől erőszakosan megfosztani, csak a lelkében szunnyadó érzésnek óhajtunk hangot adni édes hazánk nyelvén, mert hisz népünk fiai, hála Istennek, jó magyarok.” Szerinte a hazai szlovénok közössége „kevés kivétellel már legalábbis megérti a magyar szót”, ezért a járási papok „a templomokban az édes hazai nyelvnek fokozatosan minél több teret engedjenek, legyenek kegyesek többször magyar nyelven istentiszteletet tartani, és elrendelni, hogy a nép minél többször énekeljen a templomban magyarul!”³⁸

A VMKE elnökségében is helyet foglaló Kovács István³⁹ vendvidéki evangélikus lelkész szintén a katolikus papokat kérte, hogy prédikáljanak többször magyarul, mivel kis erőfeszítéssel a fiatalok már remekül megértették azt. Pusztai József ezenfelül azt is javasolta, hogy az egyesület szólítsa fel a katolikus papokat a havi egyszeri magyar prédikációra. Ennek ellenére egyetlen katolikus pap sem reagált a kezdeményezésre.⁴⁰ Mivel a helyi katolikusok vezetője, Ivanocy ellen többször is rágalmozással éltek, a muraszombati elit nem tudta magának megnyerni a szlovén katolikus papságot ebben a kérdésben.

A fentebb ismertetett erőfeszítések után az új muraszombati katolikus templom felszentelésén, amelyen Mikes János szombathelyi püspök is részt vett, Janoš Slepec muraszombati plébános szónoklatán kívül nem volt magyar nyelvű ének vagy prédikáció.

[Az] imákat minden esetben vendül mondta el az előimádkozó pap, s egyetlenegyszer sem történt meg, hogy az Úr imája magyarul hangzott volna, pedig ez alkalommal ugyancsak szép számú magyar közönség is volt együtt. A legmagyarabb nevű és szívű főpap, magasztos egyházi

³⁷ Nagy- és kisbarkóci Pósfay (született Pollák) Pongrácz (szlovénül Pongrác Pošfay) (Márkusháza, 1852 – Muraszombat, 1918) a magyarosodott szlovén értelmiség legmeghatározóbb alakja a dualizmus időszakában, 1885-től 1914-ig a muraszombati járás főbírója.

³⁸ *A V.M.K.E. kérelme a járás lelkészi karához*, in *MéV* (1909. nov. 28.) 1–2.

³⁹ Kovács István (szlovénül gyakran Števan Kovatš) (Lébény, 1866 – Muraszombat, 1945) magyar származású evangélikus pap. A vendvidéki evangélikusok egyik vezetője, a VMKE tagja, a *Düševni List* szerzőtársa.

⁴⁰ *JERIC* 33–34.

funkciót végez egy városkában, amelyről dicsekedve s nem alap nélkül hirdetik, hogy a magyar kultúrát mily szépen bevette, amelynek népéről dagadó szónoklatok kürtölik világgá, hogy mennyire magyar – és ugyanekkor a szent szertartásnak az a része, amelyben a nép is részt vehet egy-egy imádság elmondásával, teljesen vend!

A templom belső tere magyar motívumokat is kapott, Muraszombat lakosságának fele ekkor már magyar anyanyelvű volt (1 305 fő), a másik felének többsége is már megértette a magyar nyelvet, mégsem erőltették a magyar nyelvű szentbeszédet. Az államnyelv terjesztése szempontjainak figyelmen kívül hagyása igazán felháborította a MÉV szerkesztőségét, illetve – legalábbis a cikkíró szerint – többeket is.⁴¹

A szlovén többségű katolikus plébániák templomaiban a századforduló után is csupán a fontos állami ünnepek idején tartottak magyar nyelvű prédikációt.

Az államalapítás ünnepe Bántornyán fontos ünnepség volt a közösség életében. 1902. augusztus 20-a előestéjén már felzászlózták a házakat, Szalay István⁴² plébános pedig magyarul prédikált a templomban, annak ellenére, hogy a csendlaki plébániához tartozó falvak 8 000 híve mind szlovén nyelvű volt. A résztvevők között nem csupán kisiskolások, hanem idősek is voltak, akik szintén magyarul énekeltek és imádkoztak. Az eseményen tapasztaltak megnyugtatták a *Magyar Paizs* hetilap cikkíróját, aki szerint a magyar nyelv kellőképpen terjedt a szlovénok körében, amihez elengedhetetlen volt a papok és a tanítók tevékenysége.⁴³ Azonban volt olyan szlovén község is, ahol szinte sohasem prédikáltak magyarul katolikus templomban.

Bagonyán 1908. március 15-én Ivan Baša⁴⁴ szlovén plébános prédikált először magyarul, akinek elődje, Horváth József⁴⁵ plébános többszöri kérelmezés után sem tartott magyar prédikációt. Baša kérelem nélkül megtette március 15-én, az 1848-as forradalomra emlékezve. A magyar nemzet történelmét ismertette a szószéken, és hazaszeretetre szólította fel a szlovénokat, majd együtt elénekelték a himnuszt.⁴⁶

⁴¹ *Ünnep után*, in MÉV (1912. aug. 4.) 2–3.

⁴² Szalay István (Alsólendva, 1845 – Bántornya, 1913) vendvidéki római katolikus plébános, 1868-ban szentelték papá, a Zala vármegyei szlovén iskolák tanfelügyelője 1890-től.

⁴³ *Szent István napja Turnischán*, in *Magyar Paizs* (1902. aug. 28.) 4.

⁴⁴ Ivan Baša (magyarul gyakran Bassa Iván) (Belatinc, 1875 – Bagonya, 1931) római katolikus szlovén pap, a Franc Ivanocy köréhez tartozó nemzetiségi mozgalom követője.

⁴⁵ Horváth József (Urdomb, 1844 – Bagonya, 1907) római katolikus plébános Bagonyán, 1870-ben szentelték pappá.

⁴⁶ *Március 15 Zalabagonyán*, in *Magyar Paizs* (1908. márc. 19.) 4.

A statisztikai évkönyv 1903-as évre vonatkozó adatai értelmében⁴⁷ a vendéki szlovén többségű plébániák nyelve a következőképpen alakult: kizárólag szlovén nyelvet 15 egyházközségben használtak (ebből 14 volt katolikus), magyarul–szlovénül két evangélikus egyházközségben, szlovén fő- és magyar melléknyelven pedig hat egyházközségben, amelyből öt evangélikus gyülekezet volt.

Az adatok alapján kijelenthetjük, hogy a feltüntetett 22-ből csupán nyolc (ebből is hét evangélikus) egyházközség volt, ahol vagy második, vagy melléknyelvként alkalmazták a magyart. Mivel azonban a magyarországi szlovénok többsége katolikus volt, a nép kétharmadához nem jutott el a magyar nyelvű prédikáció.

AZ ANYANYELVI HITOKTATÁS POLÉMÍÁJA

A nemzetiségi törvény, vagyis az 1868. évi 44. törvény a liberális közgondolkodást tükrözve az állami népiskolákban minden hazai nemzetiség számára akadémiai szintig anyanyelven való oktatást írt elő. A gyakorlatban azonban a vallás- és közoktatásügyi miniszterek a magyar oktatási nyelvet vezették be, még a hitoktatást illetően is. A hitoktatásról az 1868. évi 38. törvény értelmében a hitfelekezetnek kellett gondoskodnia.⁴⁸ A gyakorlati oktatás során viszont az állam megengedő maradt, és a tanulókat anyanyelvükön – tehát esetünkben szlovénül – taníthatták a hitoktatók. Ez tehát mind az állami, mind a felekezeti népiskolákra igaz volt. Sőt, a pápa által 1896-ban kiadott *Congregatio episcoporum et regularium* kötelezte a katolikus püspököket, hogy plébánosaik és hitoktatóik a megfelelő mértékig teljesítsék a kötelező magyar nyelvoktatásról szóló törvényt,⁴⁹ de a keresztény tanítást csak akkor oktassák magyarul, ha a gyermekek már megfelelő szinten elsajátították a nyelvet.⁵⁰

A katolikusokhoz hasonlóan a magyarországi ágostai hitvallású evangélikus fenntartású népiskolákban is a magyarul már jól tudó, vagyis legalább harmadik osztályos szlovén tanulóknak volt magyar nyelvű hittan órája. Kund Sámuel,⁵¹ a Vasi Közép Egyházmegye esperese kérvényezte a lelké-

⁴⁷ *Statisztikai évkönyv 1903* (Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1904) 462–463.

⁴⁸ SALACZ Gábor, *Egyház és állam a dualizmus korában 1867–1918* (München, Aurora, 1974) 145.

⁴⁹ 1879. évi 18. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézményekben.

⁵⁰ SALACZ 145–146.

⁵¹ Kund Sámuel (Sopron, 1837 – Szombathely, 1918) német származású evangélikus lelkész. 1877-től haláláig a Vasi Közép Egyházmegye esperese volt. Répcelaki lelkészkedése kezdetén, 1867-ben még német nyelven prédikált,

szeptől, hogy e diákokat már magyarul készítsék elő a konfirmációra, és magyar nyelvű istentiszteletek keretében konfirmálják őket. Emellett magyar nyelvű agenda szerint szolgáltatassák ki nekik az úrvacsorát. Az esperes hangsúlyozta, hogy:

A népoktatás ügyét a mi soknyelvű, soknemzetiségű, sok felekezetű magyar hazánkban első sorban hazafias és nemzeti szempontból kell megoldani; de nem lehet rossz néven venni, ha birodalmunkban, hol a Mária örökségének agyréme egyre kísért, hol az állam politikai jellege változónak lévén alávétve, ma ezen, holnap azon szélső társadalmi vagy szélső egyházi irány juthat uralomra, az az kormányra, a hazai evang. egyház is sarkalatos alaptörvényeink oltalma alatt ez után is kivenni akarja a maga részét a népoktatás terén a hazafias, magyar nemzeti irányban előre törekvő versenyben.⁵²

Az esperes azt vetítette előre, hogy az evangélikus egyház akkor is folytatja a magyar nyelvű és hazafias népoktatást – a Vendvidéken is –, ha a nemzetiségek iránt nyitottabb és az anyanyelvű hitoktatást támogató Katolikus Néppárt kerülne többségre az országgyűlésben.

Azt azonban érdemes leszögezni, hogy az anyanyelvi hitoktatás körüli autonómia mellékesnek tekinthető, mivel mind az 1868-as népiskolai törvény, mind az 1877-ben meghatározott órarend heti egy óra kötelező hitoktatást írt elő. Az 1905-ös Berzeviczy-féle órarend már heti két órában állapította meg a hatosztályos tanulóknak a hittanórák számát. Ezzel szemben a magyar nyelvet mint kötelező tantárgyat 1905-ben heti kilenc órában oktatták. Mivel 1876-tól a szombathelyi püspök saját hatáskörében elrendelte a magyar nyelv kötelező tanítását, és ugyanerről az 1879-es törvény országos szinten is rendelkezett, csupán az anyanyelvű hitoktatás körül maradt beleszólása Franc Ivanocynak és körének.

A vendvidéki politikai elit részéről az osztrák tartományokból megrendelt szlovén könyvek, a katolikus népiskolákban használt tankönyvek és a hitoktatás nyelve körül alakult ki konfliktus és bizalmatlanság néhány szlovén pap iránt.

A konfliktus onnan eredhetett, hogy Franc Šbül⁵³ szlovén esperes már 1855-ben a klagenfurti Družba svetega Mohorja⁵⁴ társaság által kiadott, központi szlovén irodalmi nyelven írt könyvek terjesztésére és felhasználására

⁵² *A Vasi Közép Egyházmegye közgyűlése*, in *Evangélikus Egyház és Iskola* (1904. jún. 16.) 285–286.

⁵³ Franc Šbül (magyarul gyakran Sbüll Ferenc) (Bántornya, 1825 – Dolány, 1864) dolányi plébános, teológiát a bécsi Pázmáneumban hallgatott.

⁵⁴ Szlovén könyvkiadó és társaság, amelyet Anton Slomšek szlovén püspök biztatására alapítottak 1851-ben, Klagenfurtban.

buzdította a helyi papokat.⁵⁵ Ennek oka azonban nem politikai eredetű volt, hanem tisztán gyakorlati, mivel a Mura menti szlovénok csekély számú vallásos kiadvánnyal bírtak. Az biztosra vehető, hogy ezután megszorodott az Alsó-Stájerországban kiadott szlovén tankönyvek, katekizmusok felhasználása a Vendvidéken. Ezért a kiegyezés után Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter felhívást intézett a szombathelyi püspökhöz az ügyben, hogy a szlovén növendékeket tanító plébánosok ezentúl ne használják a Stájerországban nyomott irodalmi szlovén nyelven írt tankönyveket.⁵⁶

Janoš Murkovič⁵⁷ és Jožef Bagary⁵⁸ plébánosok 1871-ben két nem magyar ortográfiával írt ábécés- és olvasókönyvet jelentettek meg, amelyeket Janoš Kardoš⁵⁹ evangélikus lelkész pánszláv, délszláv tendenciákat kiszolgáló műveknek titulált a vasi tanfelügyelőnek, Szelestey Lászlónak megküldött 1872. augusztusi jelentésében.⁶⁰ Mivel Szelestey országgyűlési képviselő is volt, alkalma volt aggályait a képviselőházban artikulálni. A pánszláv fenyegetéstől tartva az ügyet két ülésnapon is tárgyalták. Szelestey mint ellenzéki képviselő a következőképpen kritizálta a kormány felkészültségét a nemzetiségi tankönyvekkel és a papsággal kapcsolatban:

Az állam elkészítette, t. képviselőház, még a vend könyveket is; de mi haszna, ha az állam kiadványai a püspök uraknak kevésbé tetszenek, mint Bach könyvei; s így a vendajkú egyházi férfiak, nem mondom általánosan, de itt-ott előveszik az illír és szláv könyveket a vend könyvek helyett, sőt előveszik még a szláv birodalom térképét is, melynek területe Magyarországból is magában foglal egy darabot.⁶¹

A pánszláv vádakkal szemben Marko Žižek⁶² belatinci plébános védte meg hazai szlovén paptársait a *Magyar Államban*, majd a szlovén anyanyelvi

⁵⁵ SBÜLL Ferencz, *A vendslávok jelenlegi hitélete s népszerű vallási irodalma*, in *Religio* (1855/2. félév) 26. szám, 202–205.

⁵⁶ PÁL 81.

⁵⁷ Janoš Murkovič (magyarul gyakran Murkovics János) (Wutschkofzen, 1839 – Lendvahegy, 1917) stájerországi szlovén származású tanító. Először Belatincon, majd Alsólendván tanított.

⁵⁸ Jožef Bagary (magyarul gyakran Bagáry József) (Muraszombat, 1840 – Muraszombat, 1919) római katolikus plébános Mártonhelyen.

⁵⁹ Janoš Kardoš (magyarul gyakran Kardos János) (Újtölgyes, 1801 – Őrihodos, 1873) evangélikus szlovén lelkész. A hazai szlovén irodalom egyik legkiválóbb írója, fordítója, tankönyvszerzője.

⁶⁰ *A Vendvidéken forgalomban levő délszláv nyelvű tankönyvek nyelvészeti kritikája. Kardos János evangélikus lelkész jelentése a tanfelügyelőnek (részlet)*, in *Források a Muravidék történetéhez. Szöveggyűjtemény 2: 1850–1921* (szerk. Mayer László – Molnár András; Szombathely – Zalaegerszeg, Vas Megyei Levéltár – Zala Megyei Levéltár, 2008) 77–80.

⁶¹ *Az 1869-ik évi ápril 20-dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója 20* (szerk. Nagy Iván; Pest, 1872) 85.

⁶² Marko Žižek (magyarul gyakran Sziszeki Márk) (Lendvarózsavölgy, 1819 – Szombathely, 1890) római katolikus szlovén plébános, tanító, újságíró. Tagja volt a ljubljana-i Slovenska maticának.

oktatást a *Zalai Közönyben*. Ezután a Jožef Borovnjak⁶³ által átdolgozott, szláv helyesírással írt katekizmust⁶⁴ támogatta Szelestey tanfelügyelőnél és a szombathelyi püspöknél, amelyet Luttár Miklós⁶⁵ lendvarózsavölgyi tanító panaszolt be. Luttár úgy gondolta, hogy a növendékeknek magyar nyelven kellene tanulniuk a hittant és a gyónást, ebben pedig a magyar helyesírás elsajátítása elsődleges fontosságú, ebben a „gajicával” írt káté hátráltatja a tanulókat. Žižek támogatását Szalay István nem küldte tovább a püspöknek, aki így engedélyt adott Luttárnak az egri káté lefordítására.⁶⁶

Érdekes, bár sikertelen próbálkozásnak tekinthető Luttár Miklós kétnyelvű, szlovén–magyar katekizmusa,⁶⁷ melyet a MÉV a hitoktatók figyelmébe ajánlott. A kiadvány a magyar szórendet követte, így – a szerző intenciója szerint – megkönnyítette volna a magyar nyelv tanulását.⁶⁸ A Luttár-féle katekizmus több fordítást is megért, de annyira helytelenül lett a hazai szlovén tájnyelvre átfordítva, hogy Vendel Ratkovič javításai ellenére⁶⁹ sem kellett a szlovén papságnak.⁷⁰ Valószínűleg emiatt bízta meg a szombathelyi püspök Peter Kolar⁷¹ szlovén plébánost a Roder Alajos-féle káté⁷² magyar helyesírással szlovén nyelvre való lefordításával.⁷³ Az elkészült katekizmust Hidasy püspök Ivanocyhoz 1899-ben írt levelében minden katolikus szlovén növendék számára kötelezővé tette.⁷⁴

A katolikus szlovén papok iránti bizalmatlanság a VMKE 1897-es megalakulása után vált a legintenzívebbé. Franc Ivanocy esperes ellen 1899-ben

⁶³ Jožef Borovnjak (magyarul gyakran Borovnyák József) (Alsószentbenedek, 1826 – Vashidegkút, 1909) római katolikus szlovén plébános, író. Kapcsolatot tartott fenn Božidar Raič híres római katolikus szlovén pappal és tudóssal.

⁶⁴ KŪZMIČ, Mikloš, *Krátka šumma velikoga katekizmuša spitávanyem, i odgovárjanyem za katoličanske šóle* (Budapest, Szent István társulat, 1883).

⁶⁵ Luttár Miklós (szlovén helyesírásban Mikloš Lutar) (Muraszombat, 1851 – Budapest, 1936) szlovén származású pedagógus, író, fordító. Több iskolai, hazai szlovén nyelvű katekizmus szerzője.

⁶⁶ JERIČ 19.

⁶⁷ *Máli katekizmus za katholicsánszke soule posztávljeno od Luttar Miklos vučsitlea v Gancsani* (v-Szoboti, Stampano z-piszkmí Grünbaum Márka, 1888).

⁶⁸ *Egy alkalmas magyarosító eszköz*, in MÉV (1893. márc. 8.) 2.

⁶⁹ SMEJ, Jože, *Skrb dekana Vendela Ratkoviča in dekanijske komisije za čistejši jeziki v Málem katekizmusu Mikloša Luttarja iz leta 1888*, in *Slavistična revija* (2001) 1–2/85–93.

⁷⁰ JERIČ 19.

⁷¹ Peter Kolar (magyarul gyakran Kollár Péter) (Ratkóc, 1855 – Belatinc, 1908) római katolikus szlovén plébános, író.

⁷² RÓDER Alajos, *Bibliai történet. Iskolai könyvül nagyobb gyermekek számára* (Pest, Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulat, 1852).

⁷³ *Mála biblia z-kejpami ali zgodba zvelicsanya za málo decsico: za I-II razred normalszke šóle pizšana po Gerely Józsefi; z-27 z-leszá pritisznenimi kejpami od G. Morelli* (Budapest, Szent István Társulat, 1897).

⁷⁴ PÁL 85.

Károlyi Antal Vas megyei alispán utasítására közigazgatási nyomozást indítottak, majd katolikus népiskolai tanárokat hallgattak ki a főszolgabírói hivatalban. A vád az volt, hogy Ivanocy kérte a tanítóktól a szlovén nyelven való hittanítást és gyóntatást, emellett a klagenfurti szlovén kalendáriumok terjesztését is felrótták neki. Az esperes az egyházi hatóságok elé terjesztette az ügyet, és aziránt érdeklődött, hogy taníthat-e szlovén nyelven hittant, és hogy bűn-e a Mohor-könyvek pártolása. A szombathelyi püspöktől válasz nem érkezett, sőt Ivanocyt hibáztatták a kialakult kellemetlen helyzet miatt.⁷⁵ Mivel Ivanocy káplánjai, Ivan Baša és Jožef Klekl⁷⁶ továbbra is kiálltak a szlovén nyelvű hittanítás és gyóntatás mellett, a püspök 1901-ben büntetésből nem szlovén többségű plébániákra helyezte őket. Ivanocy úgy vélte, hogy a püspök a liberális muraszombati politikusok kielégítése miatt tette ezt.⁷⁷ Az anyanyelvű hitoktatás azonban a püspök példastatuálása után sem szűnt meg, ezt maga az egyházmegye sem akarta volna.

A hatályos magyarországi törvények széles autonómiát biztosítottak az egyháznak, ezért a helyi politikai elit is úgy vélte, hogy minél több állami népiskolát kell létrehozni, ahol a diákok magyar nyelvi fejlődése professzionálisabb körülmények között történhet. De ebből a munkából mindenkinek ki kellett volna vennie a részét, nem csupán a tanítóknak: az értelmiségieknek, a papoknak és a jegyzőknek is. A Zala vármegyei szlovénség népiskolái közül a Hegedűs Elek tanító által vezetett bagonyai iskolát tartották mintának. Az iskola két tanítójára csupán ötven-ötven diák jutott, ezzel szemben a felekezeti iskolában egy tanítóra jutott legalább száz. Míg az állami iskolában a hittant magyarul tanították, addig a felekezeti iskolában szlovén nyelven.

Az állami iskolákkal a felekezeti intézményeknek is tartania kellett a színvonalat, ezért a század elején István Vilmos⁷⁸ szombathelyi katolikus püspök ígéretet tett arra, hogy a felsőbb osztályokban már magyarul kell tanítani a hittant, de az alsóbb osztályokra még ekkor sem alkalmazta. Döntésében teljesen gyakorlati szempontokat vett figyelembe:

Panaszt hallottam amiatt, mintha a vend ajkú vidékeken felállított állami iskolákban a hittan is a többi tárgyakkal egyetemben magyar nyelv-

⁷⁵ IVANOCY, Franc. *Podatki k zgodovini tišinske župnije: kronika* (Tišina, Župnijski urad, 2007) 85.

⁷⁶ Jožef Klekl st. (magyarul gyakran: id. Klekl József) (Krajna, 1874 – Muraszombat, 1948) római katolikus hazai szlovén, Franc Ivanocy „tanítványa”, a vendvidéki szlovén irodalmi nyelv fejlesztője, a *Novine* és a *Marijin List* szerkesztője. 1918-ban és 1919-ben fontos szerepet játszott a magyarországi szlovének autonómiamozgalmában, közeli kapcsolatot tartott fent a Muravidék Szerb-Horvát-Szlovén Államhoz való elcsatolásában tudományos tevékenységet kifejtő Matija Slavič-csal.

⁷⁷ IVANOCY 102.

⁷⁸ István Vilmos (Zalaegerszeg, 1849 – Szombathely, 1910) katolikus magyar plébános, szombathelyi püspök.

ven taníttatván, nem éretnék el benne kellő eredmény. Ezen a bajon úgy kell segítenünk, hogy az illető plébános és káplán urak lehetőség szerint mennél gyakrabban megjelenjenek az ily állami iskolákban és az első és második osztályban a vend nyelvű, a harmadik, negyedik osztályban már magyar nyelvű magyarázatokkal pótolják az állami tanítók magyarázatát.⁷⁹

A püspöki véleménnyel szemben, egy helyi értelmiségi szerint már a legkisebnek is magyarul kellett volna a hitoktatást tanítani, így a szükséges intézkedések után „[...] nem kell emberöltő és a vendvidéki nép épp oly jól fog beszélni magyarul, akárcsak a göcseji. Mert a vendvidéki tanítóság tele ambícióval, át van hatva a szent céltől és kötelességét meg is teszi, de szüksége van támogatókra, hogy kitűzött célját mielőbb megvalósíthassa.”⁸⁰

A 19. század végére Zala vármegyében már nagyobb figyelmet szenteltek a határszéli szlovén iskoláknak, ám ezen iskolák egyike sem érte el az Alsó-Stájerországban található ljutomeri szlovén népiskolák felszereltségi szintjét. Ezekbe a határ túloldalán lévő szlovén iskolákba már több magyarországi szülő is beíratta gyermekét, mivel a hazai szlovén iskolákban a művelődésre és a magyar nyelv megfelelő elsajátítására kevés esély volt. Természetesen egy ausztriai szlovén intézetben az utóbbira végképp semmi esély nem lehetett, de az oktatás minősége fejlettebb volt. Jól megvilágítja a helyzet súlyosságát egy vendvidéki értelmiségi panaszos írása:

Mert a magyarság eszméjét illetőleg, semmivel sem érdemtelenebb pozíció a Vendvidék, mint Muraköz; s míg Muraközben egymás után állítják fel az állami iskolákat, addig a Vendvidékről teljesen megfeledkeznek. Pedig még egy néhány állami iskola valóságos áldás volna a Vendvidékre, különösen határszéleken, mint az Vasvármegyében van. De ezeket mielőbb fel kellene állítani. Mert még valakinek eszébe juthatnak a miksavári [ma horvátul Macinec] apácák, a kiket Zágrábból plántáltak oda, hogy tanítsák a magyar nyelvet, hogy annak mintájára majd nem ugyan Zágrábból, hanem a szomszéd Stájerországból telepítsen ide apácákat, hogy a tanító nélküli iskolákban a tanítói teendőket elvégezzék. De ettől azután mentsen meg minket a magyarok Istene!⁸¹

A valóságban a vasi vagy a zalai elitnek ettől kevésbé kellett tartania, mivel a Muraköz egyházi közigazgatás szerint a zágrábi érsek alá tartozott, ezért saját népiskoláikban alkalmazhattak nem magyar tanítót, a Vendvidéken viszont a szombathelyi püspökség sem saját akaratából, sem a politikai nyomás miatt nem vett volna fel stájerországi szlovén tanítót.

⁷⁹ PÁL 80.

⁸⁰ VENDVIDÉKI, *Népoktatásunk a vendvidéken*, in *Magyar Paizs* (1902. szept. 4.) 3.

⁸¹ FIGYELŐ, *Kulturánk a vendvidéken*, in *Magyar Paizs* (1903. febr. 12.) 2–3.

Szép János cserföldi római katolikus tanító ugyancsak nem helyezte a szlovén nyelvű hitoktatást, mivel több katolikus pap tanóráján még magyar nyelvű imádkozás, párbeszéd sem volt, mivel szerinte a szlovén lelkészeknek könnyebb volt, ha anyanyelvükön tarthattak órát. Ez azonban a gyermekek-nél megnehezítette a magyar nyelvi haladást:

[...] így a tanító munkáján nemhogy segítenek, sőt rontanak, mert az a gyermek nem tudja megérteni, miért nem engedi meg neki a tanító a tanteremben vendül beszélni, s miért, hogy a hitoktató megengedi azt. Hallottam magyarul a hittani feleleteket az egyik vendvidéki iskolánál, ahol a hittant is a tanító tanította s elmondhatom, hogy jobban tudták, mint máshol vendül.⁸²

Mivel a VMKE hatásköre a Zala vármegyei szlovénokra nem igazán terjedt ki, itt kevésbé tudták a magyar nyelvű hitoktatást propagálni. Ezért Szép is úgy gondolta, hogy „mi nálunk is mielőbb ily hazafias és nemes egyesület alakulna, de sokak áldanak azt kezdeményezőjében s mi tanítók sem volnánk magunkra hagyva a magyarosításnak göröngyös, de szívet gyönyörködtető nehéz munkájában.”⁸³

Szép János kritikájától az alsólendvai esperes, Kiss Pál és az Alsólendvai Tanítókör is elhatárolódott. Osztovcics József katolikus segédlelkész megvédte a szlovén nyelvű hitoktatást, szerinte a papoknak kötelessége a gyermekek anyanyelvén előadni a hitbeli ismereteket. Osztovcics cikkéből kiderül, hogy a szlovén tanítók magyarul is foglalkoztak a diákokkal, mivel az év végi vizsgákon szinte mindig magyarul kérték számon a tananyagot. Osztovcics úgy vélte:

A néppel nem gyűlöltethetjük meg saját anyanyelvét, mert akkor célt tévesztünk. Épen azért szükséges, hogy a tanító bírja a gyermek anyanyelvét annyira, hogy azon a nyelven is buzdíthassa tanítványait a magyar nyelv szeretetére. Tűzzel-vassal nem érünk célt, annál kevésbé, mert a tiszta magyar vidék messze esik tőlünk. A kényszer tehát nem viszi rá népünket.⁸⁴

A katolikus segédplébános nagyobb érzékenységgel állt hozzá a nemzetiségi kérdéshez, mint Szép János tanító.

A szlovén nyelvű hittanítás a legtöbb esetben akkor váltott ki ellenérzést a muraszombati elitből, ha ezt a hitoktató állami népiskolában tette. Ezt igazolja az is, hogy 1908-ban Lenarsich Imre⁸⁵ plébános ellen intézkedésre szólított

⁸² SZÉP János, *Magyarnyelv a nemzetiségi iskolában*, in *Magyar Paizs* (1907. jan. 3.) 4.

⁸³ Uo.

⁸⁴ OSZTOVCICS József, *A hitoktatók és a magyarosítás*, in *Magyar Paizs* (1907. júl. 31.) 5.

⁸⁵ Dr. Lenarsich Imre (szlovénul Mirko Lenaršič) (Felsőcsalogany, 1882 – Nyögér, 1966) szlovén származású római katolikus pap. 1906-ban szentelték pappá. Csendlakon káplán volt Franc Iva-

ták fel a szombathelyi püspököt, Ivanocy esperest és a királyi tanfelügyelőt is, mivel a murahalmosi iskolában Lenarsich szlovén nyelven oktatta a hittant a felső osztályos tanulóknak is,⁸⁶ valószínűleg Franc Ivanocy biztatására.⁸⁷ Lenarsich nem tudott ellenállni a nyomásnak, ezért a következő évtől már magyarul tanította a hittant.⁸⁸ Bár ebben az esetben nem érhetette a szlovén diákokat nagy veszteség, mivel a murahalmosi iskolában már évtizedek óta minden tárgyat magyar nyelven oktattak, sőt a magyar nyelvismeret tekintetében élen járt a Vendvidéken.

Az anyanyelvi hitoktatás kérdésében 1914-ben következett be a forduló-pont, amikor a háborús feszültségek közepette enyhülés mutatkozott a nemzetiségeket érintő oktatáspolitikában. A vallás- és közoktatásügyi miniszter, Jankovich Béla által kiadott 1914. évi 1797. rendelet kimondta,⁸⁹ hogy a hitoktatást a népoktatási intézetekben a tanulók anyanyelvén kell ellátni – tehát már szabad volt a nemzetiségi nyelvű hitoktatás. Az 1914. évi 114 000. rendelet⁹⁰ pedig utasította a nem magyar anyanyelvű állami elemi népiskolákat az első és második osztályban a nemzetiségi nyelv kiegészítő nyelvként való felhasználására, valamint harmadiktól ötödik osztályig rendes tárgyként való oktatására.

Czifrák Jánosból és a VMKE elnökségéből nemtetszést váltott ki a szlovén vallásoktatás lehetősége. A Vendvidéken nem tartották helyesnek ezt a lépést, mivel az ország többi részéhez képest itt nem alakult ki komolyabb nemzetiségi mozgalom, mert a szlovén „büszkén magyarnak vallja magát, s szívesen tanulja édes hazánk nyelvét”, ezért nem gondolták, hogy az anyanyelvű oktatással ellensúlyozni kellene a szlovénok kibontakozó kulturális és nemzetiségi mozgalmát. Czifrák szerint a szlovén nyelven való hitoktatást eddig csupán pár „túlbugzó” katolikus pap művelte. Ez a kijelentés túlzás volt, mivel leginkább attól tartottak, hogy ezentúl nem tudják ellensúlyozni és megtiltani a szlovén nyelven való oktatást az állami népiskolákban. Ezért a papokra hárítottak, hogy hazafiságukat úgy tudják bebizonyítani, hogy ezentúl csak magyarul fogják tanítani a hittant. Ezért Czifrák kérte a VMKE-t, hogy egységes vélemény kialakítása után szóljon a hitoktatókhoz is.⁹¹

nocy mellett. 1913-tól muraszombati, majd 1924-ig felsőszőlőki plébános volt. Ezután haláláig nyőgéri plébános.

⁸⁶ *Merénylet a magyar nyelv ellen*, in MéV (1908. jún. 28.) 3.

⁸⁷ KOKOLJ, Miroslav – HORVAT, Bela, *Prekmursko šolstvo: Od začetka reformacije do zloma nacizma* (Murska Sobota, Pomurska založba, 1977) 461.

⁸⁸ *A murahalmosi magyar hittan*, in MéV (1909. márc. 21.) 1.

⁸⁹ Rendeleték tára, 1914. 117. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1914. évi 1.797. eln. számú megkeresése valamennyi főtisztelendő egyházi hatósághoz, 1399–1400.

⁹⁰ Rendeleték tára, 1914. 246. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1914. évi 114.000. számú rendelete (utasítása), 2210–2211.

⁹¹ Dr. Cz. J., *A hitoktatás nyelve*, in MéV (1914. máj. 3.) 1–2.

Jožef Klekl, aki Franc Ivanocy halála után a hazai szlovén nemzetiségi mozgalom vezető figurájává vált,⁹² nyílt levélben védte meg az anyanyelvű hittanoktatást. Szerinte a szlovén papok eddig sem cselekedtek törvényellenesen, amikor a diákok anyanyelvén oktatták a hittant, mivel a pápa 1896-ban előírta a papságnak az anyanyelvű hittanoktatást, valamint a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1907. 130/805. sz. és az 1908. 77.199. sz. rendeletei értelmében megengedett volt az alsó és felső osztályos állami népiskolai tanulók számára az anyanyelvű hittan. Klekl szerint a VMKE-nek nem volt joga ahhoz, hogy beleszóljon az egyház belügyeibe, és így nem kényszerítheti az egyházat arra sem, hogy a törvénnyel ellenkező módon cselekedjen, mivel ez minősülne inkább hazaárulásnak, nem pedig a szlovén nyelvű hitoktatás. A nyugalmazott plébános szerint a népet senki nem kérdezte arról, hogy milyen nyelven szeretné a vallásoktatást, de kiemelte, hogy „ez a nép, mint becsületes nép, ragaszkodik az anyanyelvéhez, ha tud is magyarul”.⁹³

Adam Luthar,⁹⁴ fiatal battyándi evangélikus szlovén lelkész is felszólalt az anyanyelvi hittanítás ellen, és a Jožef Klekl által képviselt értékekkel szemben.⁹⁵ Luthar gondolatai jól reprezentálják azt, hogy a vendvidéki evangélikusok ebben a kérdésben Kleklék mozgalmával homlokegyenest szemben álltak, mivel teljes mértékben alkalmazkodtak a VMKE által elvárt döntésekhez. Luthar kijelentette, hogy tanítótársai nem fogják szlovénül oktatni a hittant, mivel ez az evangélikus szlovén közösségek akarásával sem lenne összhangban. Az evangélikus lelkész szerint a szlovén növendékek második és harmadik osztályban már képesek voltak olyan szinten elsajátítani a magyar nyelvet, hogy a hitoktatást magyarul is megértették. Ezen kívül az evangélikus közösségekben minden harmadik vagy negyedik vasárnap magyarul is folyt prédikáció, amit a katolikusok nem vezettek be, sőt, Luthar felrótta nekik a latin liturgikus nyelvet is. Ezenkívül azt is sérelmezte az evangélikus pap, hogy Kleklék túlzottan hangsúlyozzák, hogy Rómától függenek, miközben Muraszombattól az egyházi adót elvárják, de politikai iránymutatást nem fogadnak el.

⁹² A Klekl által szerkesztett és a szombathelyi püspökség által finanszírozott és támogatott *Novine* című hetilapot a MÉV csupán szláv, és nem „vend” újságként tartotta számon. Ebből arra következtethetünk, hogy egyáltalán nem bíztak Kleklék tevékenységében.

⁹³ KLEKL József, *A hitoktatás nyelve*, in MÉV (1914. máj. 11.) 1–2.

⁹⁴ Adam Luthar (magyarul gyakran Luthár Ádám) (Szentbitor, 1886 – Maribor, 1972) evangélikus szlovén lelkész. A vendvidéki evangélikus szlovénység egyik vezetője, a későbbi *Düševni List* című vallásos hetilap szerkesztője.

⁹⁵ LUTHÁR Ádám, *Mégegyszer a hitoktatás nyelve*, in MÉV (1914. jún. 7.) 1–2.

Janoš Slepec muraszombati esperes⁹⁶ is reagált a helyi katolikus vezetést ért támadásokra. Elutasította az Adam Luthartól érkező megrovást. Slepec azt állította, hogy a nyugalmazott plébános, Jožef Klekl hírlapírói tevékenysége nem iránymutatás a vendvidéki katolikus plébánosok és tanítók számára, ezért továbbra is folytatni fogják a magyar hittanítást ott, ahol a diákok megfelelő magyar nyelvi tudással rendelkeznek. Tehát Slepec a VMKE-vel való békés kulturális munkára és a magyar nyelvoktatás folytatására szólította fel a közvéleményt.⁹⁷

Luthar szerint a muraszombati katolikus esperes nyílt levelével mindenkit ki akart elégíteni, Jožef Klekl pedig kollektíven az egész papságot akarta reprezentálni véleményével. Slepec pedig levelében úgy fogalmazott, hogy a papság a Klekl-féle irányzattal „teljesen nem” azonosította magát, ezért Luthar felrótta azt is, hogy a *Novine*⁹⁸ című lapot a kerületi katolikus egyház financiálisan is támogatta, de ezzel párhuzamosan érdekesnek minősítette azt, hogy a lap nyelvi programjával – a központi irodalmi nyelvhez való közeledéssel – az esperes nem értett egyet. Slepec levele azonban megnyugtatta Czifrák János szerkesztőt és a VMKE-t a Jožef Klekl és köre által képviselt iránytól való eltávolodás kérdésében.⁹⁹

Az anyanyelvi hitoktatás elleni lobbizás győzedelmeskedett, mivel a muraszombati esperes iránymutatása révén az új csendlaci plébános, Vadovich Rudolf elrendelte, hogy a tanítók a második osztálytól magyarul tanítsák a hittant. Antauer Jenő tanító így is tett, de akadályba ütközött, mivel a szlovén növendékek nem tudtak haladni, aminek valószínűleg nem nyelvi, hanem technikai okai voltak. Ugyanis Jožef Klekl a *Novinében* felhívta a szülők figyelmét arra, hogy a hittant csakis anyanyelven szabad tanulni, akik ezért a gyerekektől elvették a magyar nyelvű kátékat. Antauer József hazugságnak minősítette Klekl véleményét, aki ezért feljelentéssel fenyegetőzött.¹⁰⁰ Ezen az afféron kívül a Muraszombati esperesség területén működő népiskolában – a megengedő miniszteri rendelet ellenére – a felsőbb osztályokban megszűnt az anyanyelvű hitoktatás, az Alsólendvai esperesség területén azonban szlovénül oktatták a hittant.¹⁰¹

⁹⁶ Szlepecz esperesi működéséről és az impériumváltás előtti magyar állam egységéről kialakított véleményéről lásd: GÖNCZ László, *Szlepecz János (1872–1936). Muraszombat nagytekintélyű esperesplébánosa*, in *Határon innen, határon túl. Tanulmányok Tilcsik György 60. születésnapjára* (szerk. Bariska István – Mayer László; Szombathely, Vas Megyei Levéltár, 2012) 137–147.

⁹⁷ SZLEPECZ János, *Levél a szerkesztőhöz*, in *MéV* (1914. jún. 14.) 1.

⁹⁸ *Novine. Pobožen družbeni, pismeni list za vogsrsko slovence*. Szerkesztő: Jožef Klekl.

⁹⁹ LUTHÁR Ádám, *Levél a szerkesztőhöz*, in *MéV* (1914. jún. 21.) 2–3.

¹⁰⁰ *A csendlaci hittan tanítás*, in *MéV* (1914. ápr. 5.) 3.

¹⁰¹ JERIC 25.

Kijelenthető, hogy a politikai elit véleménye a szlovén anyanyelvi hitoktatásról túl vészjósló és alaptalanul bizalmatlan volt. Mivel az 1880-as évektől folyamatosan növekedett az állami népiskolák száma, és már az egyházi fenntartású intézményekben is csaknem minden tantárgyat főként magyar és csak kiegészítésként szlovén nyelven tanítottak, az anyanyelvi hitoktatás kérdése szinte semmilyen befolyásoló vagy akár zavaró hatással nem bírt. Így az országos népszámlálások szerint 1881-ben a szlovénok 12,1%-a, 1910-ben már 34,7%-a beszélt valamilyen szinten magyarul, ami 12,2%-kal volt magasabb, mint átlagosan a hazai nemzetiségek magyar nyelvtudása.

ÖSSZEGZÉS

Elmondható, hogy a Vendvidéken, a hazai szlovénok körében a magyar nyelv templomokban való bevezetésére irányuló politikai akarat elbukott. Ennek leginkább egyházi és gyakorlati okai voltak: ehhez még nem volt elegendő számú betelepült magyar hivatalnok, és a szlovénok kétharmada korszakunk végére sem beszélte a magyar nyelvet. Azonban mind a katolikus egyház, mind a politikai elit részéről az országos ünnepek alkalmával a magyar nyelvű prédikáció minimális elvárás volt a szlovén anyanyelvű plébánosoktól. A gyakoribb magyar nyelvű prédikáció és éneklés az evangélikusok körében elterjedtebb volt, amit nem csupán a helyi közösségek, hanem az általánosabb evangélikus gondolkodás is magáévá tett. A VMKE tagsága között is több helyi, vendvidéki evangélikus lelkész tevékenykedett.

A szlovén anyanyelvi hitoktatás az 1880-as évekre leginkább az egyházi fenntartású népiskolákban maradt meg. Mivel a magyar nyelv mint kötelező tantárgy az oktatás középpontjába került, a heti egy–két hittanóra marginális jelentőséggel bírt az anyanyelvű oktatás szempontjából. A katolikus és evangélikus fenntartású egyházi iskolák azt az elvet követték, hogy a gyermekek képesek legyenek elsajátítani a megfelelő vallásnevelési alapokat, ezért csak az első két évben tartották fontosnak az anyanyelvű hitoktatást. Ezzel szemben az állami intézményekben már az első osztályosokat tanítóktól is elvárták a magyar nyelvű oktatást. Kijelenthetjük, hogy a katolikus szlovén papságnak az anyanyelvi hitoktatás terén kifejtett tevékenysége kevésbé ítéhető nagy horderejű lépésnek, leginkább a muraszombati elittel való konfrontáció fenntartásául szolgált az egyházjog, majd a vallás- és közoktatásügyi miniszter megengedő rendeletei ellenére is. Az anyanyelvű hittanórákon kívül azonban Ivanocynak és körének ebben a kérdésben nem volt sem társadalmi támogatása, sem politikai tőkéje, ezért az oktatás terén közvetlenül ők is a

diákok magyar nyelvi fejlődése mellett szálltak síkra. Ivanocy ebben a kérdésben kialakított véleménye hungarus tudatáról is vall:

Midőn saját nyelvét, mint őseinek hagyatékát megbecsülte, nem szalasztott el egy alkalmat sem, mely arra kínálkozott neki, hogy az uralkodó faj nyelvét, a magyart is elsajátítsa. Magyarország összes idegen nyelvű lakója közül a szlovén az, aki úgy sajátítja el a magyar nyelvet, hogy a született magyar sem beszéli azt jobban.¹⁰²

„A papság mindig beszél magyarul, és a népnek feladata, hogy megtanulja [...], a jó hazafinak össze kell kötnie a haza iránti szeretet az anyanyelv iránti szeretettel.”¹⁰³

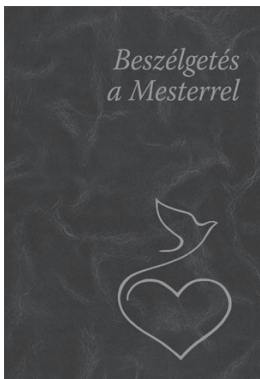
¹⁰² *A vend kérdés* (szerk. Lukács István; Budapest, Kossics Alapítvány, 1996) 42.

¹⁰³ IVANOCY 99–100.

Hetényi Varga Károly

BESZÉLGETÉS A MESTERREL

Több generáció fiatalja nőtt fel ezen imakönyvet forgatva és vált elkötelezett hívővé. Ha megkérdeznénk tőlük, hogy mi fogta meg őket ebben az imakönyvben, miért szerették annyira olvasni és ebből imádkozni, talán konkrétan senki sem tudna rá válaszolni. De talán a legtöbben ezt mondanák: „Amikor olvastam, úgy éreztem éppen nekem, hozzám szól, nekem üzen, és pontosan azt üzentre amire szükségem volt. Egy őszinte, tiszta beszélgetésre Vele, a Mesterrel.” Talán éppen ezért, aki megkapta, nagy kincsékként őrzi a mai napig és ha egy fiatalnak imakönyvet kellene ajánlania, az elsők között ezt a kötetet említi. A 12–18 évesek számára írt katolikus imakönyv közvetlen hangon szól a fiatalokhoz, azokhoz, akik meg akarják találni a maguk hangját, útját – Istenhez és egymáshoz. Most újra kapható javított és bővített kiadásban.

632 oldal, fekete-fehér fotókkal, aranyozott műbőr kötésben. Ára: 3800 Ft

Hollai Antal

MINDEN NAPRA EGY GONDOLAT

Elmélkedések az év 365 napjára

A kötet Antal atya legmélyebb, legeredetibb gondolataiból válogatva elmélkedésül szolgál az év minden napjára. A gyűjtemény felosztása során a naptári évet veszi alapul a liturgikus időszakok figyelembevételével. A magyar egyház lelkeségi irodalmát tekintve hiánypótló kötet, amelyben a gondolatok rövidege segíti, hogy a hétköznapi forgatagában is könnyedén és egyszerűen tudjuk olvasni. Breviárium, útítárs, amely végigkísér a mindennapokban: meghívó egy imádságra, továbbgondolásra szánt elmélkedés, vigasztaló szó, megerősítő üzenet, napindító bátorítás.

168 oldal, puhafedeles. Ára: 2400 Ft

RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda
1364 Budapest, Pf. 277. • TELEFON: 318–6957
szitkonyvek.hu

◆◆◆ KÖZLEMÉNYEK

◆◆◆ NEMES GÁBOR

„Rómát látni és meghalni”

Osgyáni Bakos György esztergomi kanonok végrendelete, 1508*

Ha átböngésszük a római magyar kutatások történetét,¹ akkor nem sok adatot találunk arra vonatkozóan, hogy az Archivio Storico Capitolinóban hazánk történészei kutatásokat folytattak volna. Borsa Iván 1984-ben így foglalta össze e levéltárban tett látogatását:

Amikor egyszeri megbeszélés erejéig meglátogattam az Archivio Capitolino di Romát (Róma város 1870 utáni iratanyagát és római közjegyzők 17. századig visszamenő köteteit őrzi), a kutatóterem előtt egy állandó jellegű tábla állt completo felirattal, így jelzik az autóbuszokon is, ha több utast nem tud felvenni. A kutatóteremnek valóban mind a 16 kutatói széke foglalt volt. Ilyen „telt házat” másutt nem láttam.²

Lakatos Bálint 2010-ben Lászlai János római magyar gyóntató végrendeletét keresve nézett át itt egy kötetet,³ míg Péterfi Bence az Orsini-levéltárban talált Árpád-házi Margit szentté avatásával kapcsolatban addig ismeretlen dokumentumokat.⁴ Pedig ennek az archívumnak, és különösen az itt őrzött becses közjegyzői levéltárnak, az Archivio Notarile Generale Urbanónak

* A kézirat a HUN-REN-PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport keretében készült. Kutatásomat tanácsaikkal, észrevételeikkel C. Tóth Norbert, Neumann Tibor, Skorka Renáta és Tuhári Attila segítették, köszönet érte!

¹ TUSOR Péter, *Monumenta és Collectanea. Magyar történeti kutatások a Vatikánban (1881–2021)* (Collectanea Vaticana Hungariae I/20) (Budapest – Róma, Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, 2022).

² BORSA Iván, *Három hónap római levéltárak kutatótermében*, in *Levéltári Szemle* (1985) 2/89.

³ Lakatos Bálint szóbeli közlése, amit ez úton is köszönök.

⁴ PÉTERFI Bence, *Mátyás király és Árpád-házi Szent Margit*, in *Az első 300 év Magyarországon és Európában* (Székesfehérvár, Alba Civitas Történeti Alapítvány, 2017) 181–206; PÉTERFI Bence, *Régi és új oklevelek Árpád-házi Margit szentté avatásának történetéhez (1272–1467)*, uo. 305–335.

a páratlanul értékes anyagát éppen napjainkban fedezi fel a történelemszakma.⁵

Nézzük röviden e levéltár történetét! Az archívumot 1625-ben alapította VIII. Orbán pápa *Pastoralis officii* kezdetű rendeletével, helyszínéül pedig a Szent Péter-bazilika körül elhelyezkedő Borgo városrészt jelölte ki. A levéltár alapítása természetesen nem volt előzmény nélküli. 1483-ban IV. Szixtusz pápa megalapította a Archivio della Romana Curiát, majd 1507-ben II. Gyula *Sicut prudens* kezdetű bullájával létrehozta az e levéltárban tevékenykedő írnokok kollégiumát, a Collegio degli Scrittori dell'Archivio della Romana Curiát. Ebben 91 írnok és 10 korrektor tevékenykedett. E két alapításnak a célja a Rómában praktizáló közjegyzők által kiállított okiratok lemásolása és archiválása volt. Sőt, az ügyintézés céljából Rómába látogató híveknek, akik a saját országukban kiállított közjegyzői iratokkal érkeztek, szintén e kollégiumot kellett felkeresniük, hogy dokumentumaik hitelesítését és átírását a levéltár írnokaival elvégeztessék.⁶

A VIII. Orbán pápa nevééről Archivio Notarile Generale Urbanónak nevezett levéltár többszöri áthelyezés – Palazzo Salviati alla Lungara (1817–), Campidoglio (1872–) – után 1918-ban kapott helyet az Archivio Storico Capitolinóban. A csaknem 10 000 protokollumot tartalmazó iratanyag Európa egyik legjelentősebb közjegyzői gyűjteménye.⁷ A római állami levéltárban (Archivio di Stato di Roma) is őriznek egy tekintélyes, csaknem 29 000 protokollum terjedelmű irategyüttest, amely Róma város közjegyzői irodáinak

⁵ A teljesség igénye nélkül pl. ESPOSITO, Anna, *Roma e i suoi notai: le diverse realtà di una città capitale (fine sec. XIV – inizio sec. XVI)*, in *Il notaio e la città. Essere notaio: i tempi e i luoghi (secc. XII–XV). Atti del Convegno di studi storici, Genova 9–10 novembre 2007* (Studi storici sul notariato italiano 13) (a cura di Vito Piergiovanni; Milano, Giuffrè, 2009) 93–111; DRAGO TEDESCHINI, Corinna, *I libri instrumentorum della sezione LXVI dell'Archivio notarile generale urbano*, in *Nuovi Annali della Scuola Speciale per Archivisti e Bibliotecari* (2018) 29–52; UŐ, *Le societates officii scriptoriae nei libri instrumentorum dell'Archivio della Romana Curia (1508–1510)*, in *Ianuensis non nascitur sed fit. Studi per Dino Puncuh 2* (Quaderni della Società Ligure di Storia Patria 7) (Genova, Società Ligure di Storia Patria, 2019) 489–512; UŐ, *Il libro segreto dell'Archivio della curia romana (1506–1524)*, in *Studi di storia medievale e di diplomatica* (2019) 243–270; REHBERG, Andreas, *Gli stranieri a Roma in un fondo dell'Archivio Storico Capitolino (1507–1527)*, in *Venire a Roma, restare a Roma. Forestieri e stranieri fra Quattro e Settecento* (a cura di Alessandro Serra – Sara Cabibbo; Roma, Tre-Press, 2017) 15–34; UŐ, *I protocolli notarili romani come fonte per l'Europa centroorientale. Alcuni sondaggi (1507 – ca. 1511)*, in *Italia ed Europa centroorientale tra Medioevo ed Età moderna. Economia, Società, Cultura* (OnlineSchriften des DHI Rom. Neue Reihe 7) (a cura di Andrea Fara; Heidelberg, Heidelberg University Publishing, 2022) 121–141.

⁶ MORI, Elisabetta, *Archivio Generale Urbano. Introduzione Generale* (kézirat; Roma, 2009) (Archivio Storico Capitolino, Sala Cataloghi, n. 115). Lásd még: https://www.archiviocapitolino.it/archivio_notarile.php (2023.09.18.); DRAGO TEDESCHINI, *Le societates officii...* 489; DRAGO TEDESCHINI, *Il libro segreto...* 243; REHBERG, *Gli stranieri...* 17; REHBERG, *I protocolli notarili...* 122.

⁷ MORI, *Archivio Generale Urbano...*; DRAGO TEDESCHINI, *I libri instrumentorum...* 29.

anyagát őrzi (Trenta notai capitolini ed archivi notarili aggiunti).⁸ Az Archivio Storico Capitolinóban őrzött, nagyjából másolati formában fennmaradt iratanyaggal ellentétben itt az egyes, Róma különböző kerületeiben működő közjegyzői irodák saját, túlnyomórészt eredeti dokumentumokat tartalmazó levéltárainak anyagát lehet kutatni. Ha figyelembe vesszük a két iratanyag nagyságát, akkor kijelenthetjük, hogy a közjegyzői iratok kutatásának Róma az egyik „kincsesbányája”.

Kutatásom elsődleges célja, hogy az Archivio Notarile Urbanóban a középkori Magyarországgal kapcsolatos forrásokat kigyűjtsem. A 67 fondból (sezione) három jöhet szóba: Sez. I. Rogiti originali (1355–1725);⁹ Sez. II. Notai e scrittori dell’Archivio della Romana Curia (1507–1621),¹⁰ valamint a Sez. LXVI. Registri originali degli Scrittori della Romana Curia (1506–1550).¹¹ Ez utóbbi négy regisztrumsorozatra oszlik. Ennek oka, hogy a kollegiumot az intézendő ügyek jogi természete alapján négy „munkacsoportra” osztották, amelyek saját nyilvántartással rendelkeztek: okiratokat (Libri instrumentorum 1506–1604, 62 kötet), meghatalmazásokat (Libri mandatorum 1507–1547, 47 kötet), illetve végrendeleteket tartalmazó (Libri testamentorum 1507–1547, 6 kötet), és végül a törvénytelen származású gyermekek törvényesítési ügyeit összegyűjtő (Libri legitimationum 1507–1520, 2 kötet) alsorozatra.

Az eddig feltárt hungarica-dokumentumok közül az alábbiakban egy ritka forrást, egy Rómában elhunyt magyar klerikus végrendeletét elemzem és közlöm.

⁸ *Guida Generale degli Archivi di Stato Italiani III* (Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato-Archivi di Stato, 1986) 1211–1217.

⁹ Itt elsősorban a sorozat végén szereplő iratcsomók (Protocolli 896–904, Notai antiqui) átnézése a feladat, ahol a rendező elv nem a közjegyző, hanem a hitelesítést végző scriptorok személye. SANTONI, Piero, Archivio Urbano, Sezione I – Rogiti Originali (kézirat; Roma, 2003) (Archivio Storico Capitolino, Sala Cataloghi, n. 116). Lásd még: https://www.archiviocapitolino.it/archivio_notarile.php (2023.09.25.).

¹⁰ FALCUCCI, Cristina et al., Archivio Urbano, Sezione II – Notai e scrittori dell’Archivio della Romana Curia (1507–1621) (kézirat; Roma, 2006) (Archivio Storico Capitolino, Sala Cataloghi, n. 117); https://www.archiviocapitolino.it/archivio_notarile.php (2023.09.25.).

¹¹ CAMERANO, Alessandra, Registri di atti degli Scrittori dell’Archivio della Romana Curia (1498–1550) (kézirat; Roma, 2009) (Archivio Storico Capitolino, Sala Cataloghi, n. 125/2); https://www.archiviocapitolino.it/archivio_notarile.php (2023.09.25.); DRAGO TEDESCHINI, *I libri instrumentorum...* 30–41; DRAGO TEDESCHINI, *Il libro segreto...* 244; REHBERG, *Gli stranieri...* 18–19.

OSGYÁNI BAKOS GYÖRGY VÉGRENDELETE

Osgyáni Bakos György 1508. december 27-én végrendekezett Rómában.¹² Végakarátát Paolo Alessi¹³ római polgár és tapasztalt írnok (scriptor archivii Romane curie) vetette papírra, aki kúriai ügyvédként később magyar vonatkozású ügyekben is feltűnt.¹⁴ A jelen lévő tanúk összetétele – mint ahogy a középkori Róma maga is – elég sokszínű volt, akár származási hely, akár társadalmi rendjük szerint nézzük: Sebastianus Kemerlmefr kölni egyházmegyei és Iohannes Ewepp utrechtii egyházmegyei klerikus, Francisco de Myemmo sigüenzai egyházmegyei, Albertus de Chettu és Iohannes de Osgui esztergomi egyházmegyei laikusok. A testamentum végrehajtói Pécsi Miklós esztergomi és Segesdi Bakos Miklós esztergom-szentgyörgyi kanonok lettek, az előbbi a végakarát tollbamondásakor személyesen is jelen volt.

Elsőként a végrendelezővel, Osgyáni Bakos Györggyel¹⁵ kell megismerkednünk: 1496-ban tűnt fel a forrásokban mint esztergomi kanonok. Nem tartom ugyanakkor kizártnak, hogy személye akár azonos lehet az 1489-ben királyi udvari jegyzőként szereplő Osgyáni Bakos György mesterrel.¹⁶ Egyházi karrierje szépen ívelt felfelé: 1499-ben érseki káplán,¹⁷ 1503 és 1505 között pedig mint káptalani ügyvéd járt el.¹⁸ Szolgálataiért 1503-tól az esztergomi székesegyház Szent Adalbert-oltárának igazgatóságát is elnyerte.¹⁹ Már

¹² Archivio Storico Capitolino (a továbbiakban: ASC), Archivio Notarile Generale Urbano (a továbbiakban: ANGU), Sez. LXVI, vol. 110, fol. 53r–54v, lásd: Függelék 1.

¹³ *Paulus de Alexiis*, in FRENZ, Thomas, *Die Kanzlei der Päpste der Hochrenaissance 1471–1527* (Bibliothek des deutschen historischen Instituts in Rom 63) (Tübingen, Degruyter, 1986) 420, n. 1808; DRAGO TEDESCHINI, *Le societates officii...* 493–494.

¹⁴ *Pl. Cameralia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae I–II* (Collectanea Vaticana Hungariae I/9–10) (szerk. †Lukcsics József – Fedeles Tamás – Tusor Péter, szerkesztőtárs Nemes Gábor; Budapest – Róma, MTA–PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kautatócsoport, 2014) II, 289, n. 1376. (1511. júl. 5.).

¹⁵ C. TÓTH Norbert, *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok archontológiája 1100–1543* (Subsidia ad historiam mediaevali Hungariae inquirendam 9) (Budapest, MTA Magyar Medievalisztikai Kutatócsoport, 2019) 157.

¹⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL), 63330.

¹⁷ Slovenský národný archív, Hodnovorné miesto Spisskej kapituly (Szepesi káptalan hiteleshelyi levéltára), Oklevelek 9–6–17 [MNL OL Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF), 263107]; HORVÁTH Mihály, *Magyar regesták. A Szepesi Káptalan, Jászai s Leleszi Conventek, Kassa és Sopron városok s több magánosok levéltáraiból s gyűjteményeiből. 1228–1643. II. közzemény*, in *Magyar Történelmi Tár* (1862) 125–196, 131, n. 196.

¹⁸ Esztergomi Főkáptalan hiteleshelyi levéltára (EFHhLt), Capsa 2, fasc. 2, n. 3 [MNL OL DF, 208494]; Hrvatski Državni Arhiv, Obitelj Draskovic, Archivum maius, fasc. 67, n. 21 [MNL OL DF, 233499]; Esztergomi Főkáptalan Magánlevéltára (EFMLt), Lad. 25, fasc. 3, n. 15 [MNL OL DF, 236392]; PALÁSTHY Pál, *Palásthyak I* (Budapest, Hunyadi Mátyás Intézet, 1890) 399; C. TÓTH, *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok...* 157.

¹⁹ C. TÓTH, *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok...* 121.

1505-ben is Rómában találjuk, ekkor egy Bodrogi Fülöp magyar gyóntató által kiállított oklevél tanúorában szerepelt.²⁰ Ezután még valószínűleg visszatért Esztergomba,²¹ de 1507. december 28-án már biztos, hogy újra az Örök Városban tartózkodott.²² E római ottlétét igazoló forrás rávilágít arra, hogy miért is kelt útra. A küldetés célja ugyanis az Esztergomi Székeskáptalan pere volt Bakócz Tamás esztergomi érsekkel.²³ A jogvita tárgyát az esztergomi Szűz Mária-kápolnának a káptalannal való uniója és tizedei képeztek. A per eldurvuló hangnemét jól mutatja a szóban forgó forrás, amelyben II. Gyula pápa felhívta Bakócz érsek figyelmét arra, hogy nem hívhatja vissza erőszakkal a káptalan ügyvédjét, azaz Bakos Györgyöt.²⁴

Főhősünk azonban nem volt egyedül, hiszen vele volt kanonoktársa, Pécsi Miklós is, aki hozzá hasonló karriert futott be. 1494-től mutatható ki esztergomi kanonokként,²⁵ 1502-től pedig emellett a székesegyház Szent Margit-oltárának igazgatója is volt.²⁶ Pécsi Miklós és Bakos György között a római tartózkodásukat megelőző időből egy kapcsolódási pontra van mindössze adatunk: 1501-ben közösen szedték be a káptalani vámot.²⁷ Mivel 1507. augusztus 21-én Pécsi még Esztergomban volt,²⁸ és szeptember 11-én már távollétéről írtak,²⁹ ezért közös elutazásuk dátuma vélhetően e két időpont közé tehető. Bakos György és Pécsi Miklós kanonokok Rómából leveleikkel rendszeresen tájékoztatták a káptalant. Ezekből a per intézésének bonyolult

²⁰ Archív mesta Košic, Archivum secretum T/3 [MNL OL DF, 269732], idézi: LAKATOS Bálint, *Regesta Supplicationum 1522–1523. A VI. Adorján pápa uralkodása alatt elfogadott magyar vonatkozású kérvények* (Collectanea Vaticana Hungariae I/16) (Budapest – Róma, MTA–PPKE Fraknoi Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, 2018) 30, 35; C. TÓTH, *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok...* 157.

²¹ SOLYMOSI László, *Az esztergomi székeskáptalan jegyzőkönyve. Registrum capituli cathedralis ecclesiae Strigoniensis (1500–1502, 1507–1527)* (Budapest, Argumentum, 2002) 74–75.

²² Archivio Apostolico Vaticano, Arm. XXXIX, vol. 28, fol. 603r–604r; THEINER, Augustin, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia II* (Roma, Typis Vaticanis, 1860) 576, n. 781.

²³ KÖRMENDY Kinga, *A jogtudó magyar értelmiség és a Curia Romana a 16. század elején. Az esztergomi Boldogságos Szűz Mária kápolna és a káptalan uniójának annata-pere*, in *Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori történetéről. Kéziratos kódexek, zsinatok, középkori műfajok* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III. Studia 3) (szerk. Erdő Péter; Budapest, Szent István Társulat, 2002) 211–223, 216–219.

²⁴ THEINER II, 576, n. 781.

²⁵ C. TÓTH, *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok...* 188–189.

²⁶ Uo. 126.

²⁷ SOLYMOSI, *Az esztergomi székeskáptalan...* 66.

²⁸ EFMLt, Lad. 44, fasc. 9, n. 13 [MNL OL DF, 237386].

²⁹ SOLYMOSI, *Az esztergomi székeskáptalan...* 75.

részletei bontakoznak ki, amelynek folytatásához hol közjegyző által hitelesített oklevelekre, hol pénzre volt szükségük.³⁰

Azonban nem a per intézése kötötte le minden idejüket. A római magyar jelenlét egyik fő sajátossága ugyanis éppen az volt, hogy az Örök Városban tartózkodó személyeket – bármilyen céllal indultak is útnak – eseti jelleggel különböző ügyek intézésével is megbízták az otthon maradók. Ennek ékes bizonyítéka a következő eset. 1508. március 11-én Pietro Isvalies bíboros, Magyarország protektorának³¹ palotájában egy kisebb magyar csapat jelent meg:³² Bodrogi Fülöp római magyar gyóntató,³³ Körmendi János,³⁴ továbbá a már említett Bakos György és Pécsi Miklós, mindnyájan esztergomi kanonokok, valamint Kétházi Péter, a néhai Kétházi Pál esztergomi nagyprépost unokaöccse.³⁵ A felsorolt személyek Gosztonyi János váci püspök servitiumainak ügyintézése érdekében jelentek meg, és mutatták be ügyvédi megbízólevelüket. Gosztonyi püspök servitiumának folyósításával Budán Raggione Bontempit,³⁶ az akkor már évek óta hazánkban tevékenykedő firenzei kereskedőt bízta meg, Rómában pedig Benedetto Tornaquinci bankháza foglalkozott az összeg folyósításával. Az ügy intézését végül Pécsi Miklós vette át, aki az Apostoli Kamarában ki is állíttatta a kötelezvényt.³⁷

³⁰ 1508. II. 21. (EFMLt, Lad. 76, n. 35 [MNL OL DF, 264686]); 1508. VII. 25. (Prímási Levéltár, Archivum Ecclesiasticum Vetus, n. 65/3 [MNL OL DF, 278955]); 1508. VIII. 5. (EFHhLt, Capsa 18, fasc. 8, n. 13 [MNL OL DF, 208836]); 1508. IX. 10. (EFMLt, Lad. 76, n. 16 [MNL OL DF, 264690]).

³¹ NEMES Gábor, *Cardinal Pietro Isvalies, the Bishop of Veszprém*, in *Archivum Historiae Pontificiae* (2019) 69–110, protektorságáról lásd: 96–99.

³² ASC ANGU, Sez. LXVI, vol. 2, fól. 40v–41r.

³³ Bodrogi Fülöp győri örkanonok (1493–1508), kői prépost (1498), egri éneklőkanonok (1499–1503), római magyar gyóntató (1496–1508), pécsi kanonok és barsi főesperes (1500–1509), Köblös József, *Az egyházi középélet Mátyás és a Jagellók korában (A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával)* (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 12) (Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1994) 382; FEDELES Tamás, *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526)* (Tanulmányok Pécs Történetéből 17) (Pécs, Pécs Története Alapítvány, 2005) 332–333; C. TÓTH Norbert, *Az egri káptalan archontológiája 1387–1526*, in *Turul* (2015) 2/48–71, itt: 52; C. TÓTH, *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok...* 72; C. TÓTH Norbert – TERNOVÁČZ Bálint, *Káptalanok a Drávántúlon. A boszniai, kői és szenternyei székeskáptalanok és a pozsegai társaskáptalan középkori archontológiája* (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 11) (Pécs, Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, 2020) 64.

³⁴ Körmendi János esztergomi kanonok (1504–), komáromi főesperes (1513–1523), olvasókanonok (1523–1531), C. TÓTH, *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok...* 34, 88, 171.

³⁵ C. TÓTH Norbert, *Az esztergomi székeskáptalan a 15. században I: A kanonoki testület és az egyetemjárás* (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 7) (Budapest, MTA Támogatott Kutatócsoportok Irodája, 2015) 113. Kétházi Pálról lásd: C. TÓTH, *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok...* 26, 72, 130. A nagyprépost egyik végrendeleti végrehajtója épp Pécsi Miklós volt.

³⁶ TEKE Zsuzsa, *Egy firenzei kereskedő a Jagelló-korban: Raggione Bontempi*, in *Századok* (2007) 967–990.

³⁷ *Cameralia Documenta Pontificia...* I, 191, n. 328.

De térjünk vissza eredeti témánkhoz, és nézzük meg, mit is tartalmaz Bakos György végrendelete! Először a pénzeszközök számbavétele történt meg. Egy kis vászonzacskóban 62 magyar forintot, 5 kamarai aranydukátot, egy régi – talán római császárkori – aranypénzt (nummum aureum antique mone-te) és egy hozzátétőleg 3 forint értékű aranyrögöt találtak. A készpénz mellett értéket képviselt Pécsi Miklós kanonoktársának az Esztergomi Káptalan ügyében egy 30, illetve egy 6 forintról kiállított kötelezvény is. Megtudjuk azt is, hogy egy helyi római lakos, Ambrosio Tassi megbízta a végrendelezőt egy, a San Celso-kép³⁸ közelében lévő ház ügyének elintézésével. Emiatt Bakos György 20 aranydukátot kapott, amelyből négyet elköltött, kettőt fáradozásai miatt megtartott, viszont – talán mivel az ügy végül elintézetlen maradt – tizennégy dukátot vissza kellett adnia.

Ezt követi a Rómában nála lévő értéktárgyak számbavétele. Ékszereit hét különböző fajtájú drágakő mellett egy zafír és egy karneol, továbbá négy aranygyűrű képviselte.³⁹ Ezután az étkezészeteket vették számba: három nagyobb ezüstpohár – az egyik oldalán egy medve képe látható, a két másik pedig egyforma –, egy kisebb ezüstpohár tetővel, egy aranyozott kehely tetővel, egy képekkel díszített serleg, nyolc hosszú és egy rövid ezüstkanál, valamint egy ezüst villa.⁴⁰ Magyarországon is maradtak értékei: egy ezüst mosdótála⁴¹ volt Pécsi Miklós esztergomi kanonoknál és két ezüstkehely Segesdi Bakos Miklós esztergom-szentgyörgyi kanonoknál.

Ezután értékes ruháit⁴² jegyezték fel: egy skarlát posztóból készült ruhát, három lila színűt,⁴³ amelyből az egyik cobolyprémmel⁴⁴ bélelt, míg a másikat a dél-franciaországi Perpignanból származó posztóból készítették. Ezenkívül számba vettek egy csuklyás köpenyt vagy palástot (mantellus sive cappa), egy

³⁸ A San Celso-kép minden bizonnyal SS. Celso e Giuliano in Banchi közelében lehetett, erről lásd: CLAUSSEN, Peter Cornelius, *Die Kirchen der Stadt Rom im Mittelalter 1050–1300 I: A–F* (Forschungen zur Kunstgeschichte und Christlichen Archäologie 20) (Stuttgart, Franz Steiner, 2002) 265–268.

³⁹ A magyar városi végrendeletekben is a leggyakoribb drágakő a zafír volt, SZENDE Katalin, *Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen* (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 32) (Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2004) 139.

⁴⁰ A villát csak a 17. századtól használták érkezésre, előtte főleg édességekhez, illetve tálaláskor használták, SZENDE, *Otthon a városban...* 187.

⁴¹ Az ezüst mosdótál luxuscikknek számított, Szende Katalin az általa vizsgált polgári végrendeletekből csak rézből készült mosdótálakat gyűjtött ki, SZENDE, *Otthon a városban...* 184–185.

⁴² A végrendeletekben szereplő ruházatról általában lásd: SZENDE, *Otthon a városban...* 148–150. Köszönöm Skorka Renátának a ruhák azonosításában nyújtott segítségét!

⁴³ A pagonatius/pavonatiusra lásd: DU CANGE (DU FRESNE, Charles) et al., *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis VI* (Niort, Favre, 1886) 93, 225.

⁴⁴ DU CANGE (DU FRESNE, Charles) et al., *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis V* (Niort, Favre, 1885) 272.

fekete bársony-, valamint egy vörös atlaszköpenyt vagy köntöst (diplois)⁴⁵ is. Végül az egyéb használati tárgyak következtek. Rómában volt egy lova nyereggel és takaróval, lakóhelyén egy ágy matraccal és ágyneművel, egy láda és egy kard. Könyvtárát saját bevallása szerint tizenkét vagy tizennégy könyv alkotta. Esztergomi házának berendezése is említésre kerül, itt egy óra (horologium),⁴⁶ asztalok, terítők, ágyak, könyvek – amelyek közül Pécsi Miklósnál van Nicolaus de Lyra négy vagy öt kötete⁴⁷ – és bor került felsorolásra.

A KEZDVEZMÉNYEZETTEK

Bakos György elsőszámú kedvezményezettje és örököse testvére, Osgyáni Bakos Osvát. A végrendelet külön kiemeli, hogy a birtokokkal kapcsolatos okleveleket Segesdi Bakos Miklóstól kapja majd meg. Bár a testamentum nem említi, alighanem ő örökölhette esztergomi házát is. Emellett rá hagyta a Segesdi Bakos Miklós kanonoknál lévő egyik ezüstkelyhet és minden pénzt, ami a végrendelet végrehajtása után megmaradt.

Osgyáni Bakos Osvát és György Bakos Pál galgóci és temetvényi várnagynak második, Podhorcsáni Dorottyával kötött házasságából születtek.⁴⁸ Osvát Györggyel ellentétben világi pályát választott. 1500-ban királyi aulikus,⁴⁹ bár úgy tűnik, hogy komolyabb karriert nem tudott elérni.⁵⁰ 1509-ben

⁴⁵ Kétoldalú, gyapjúval bélelt köpeny vagy köntös, jelentésére lásd: FINÁLY Henrik, *A besztercei szöszedet. Latin–magyar nyelvemlék a XV. századból* (Értekezések a Nyelv- és Széptudományok Köréből XVI/1) (Budapest, MTA, 1892) 37; SZAMOTA István, *A schlägli magyar szójegyzék a XV. század első negyedéből* (Budapest, MTA, 1894) 52. Thurzó Szaniszló hagyatékában is feltűnik egy selyemdiplois, WENZEL Gusztáv, *Thurzó Zsigmond, János, Szaniszló és Ferencz. Négy egykorú püspök a Bethlenfalvi Thurzó-családból 1497–1540* (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből 7) (Budapest, MTA, 1878) 38.

⁴⁶ A középkori Magyarországon viszonylag ritka lehetett magánhasználatú óra, a tulajdonosok nagy része nem meglepő módon épp klerikus, CSUKOVITS Enikő, *Órahasználat a középkori Magyarországon*, in *Történelmi Szemle* (1992) 3–4/153–172, itt: 162–165.

⁴⁷ Itt valószínűleg Nicolaus de Lyra *Postilla super totam Bibliam* c. munkájáról lehet szó. Ennek népszerűségéről lásd: SOLYMOSI László, *Könyvhasználat a középkor végén. Könyvkölcsönzés a veszprémi székesegyházi könyvtárban*, in *Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori történetéről...* 34–35.

⁴⁸ NEUMANN Tibor, Bakos Osvát (osgyáni), in *Életrajzi lexikon* (kézirat). Az Osgyáni Bakos családról lásd még: ENGEL Pál, *Magyar Középkori Adattár. Középkori Magyar Genealógia* (PC-CD-ROM; Budapest, Arcanum Digitéka – MTA Történettudományi Intézet, 2001), Hontpázmány nem 1. 2. tábla: Osgyáni (Bakos); KÖRMENDI Tamás, *A Hontpázmány nemzetség címerváltozatai a középkorban*, in *Levéltári Közlemények* (2011) 2/3–77, itt: 47.

⁴⁹ Štátny archiv v Prešove, Pracovisko Archiv Bardejov, Bártfa város levéltára, Középkori gyűjtemény n. 3506. [MNL OL DF, 216302]; IVÁNYI Béla, *Bártfa szabad királyi város levéltára 1319–1526 I* (Budapest, MTA, 1910) 518, n. 3501.

⁵⁰ NEUMANN, Bakos Osvát (osgyáni).

még élt, 1510-ben viszont rokona, Osgyáni Bakos Mátyás végrendeletéből kiderül, hogy örökösök nélkül hunyt el.⁵¹ Nővérei – Margit, Erzsébet és Katalin⁵² – kapták drágaköveit, amelyek elosztását rájuk bízta.

Parlagi Jánosra, valamint annak fiára és örökösire 150 forintot, valamint a Pécsi Miklós kanonoknál lévő ezüst mosdótálat hagyta. Az ő személyét illetően felmerülhetnek a Parlagiak mint befolyásos nemesi család,⁵³ ugyanakkor sem Pál máramarosi ispán,⁵⁴ sem György ajtónállómester,⁵⁵ sem pedig László trencsényi ispán⁵⁶ rokonsága között nem találunk ez időben János nevűt. Amennyiben a testamentumban való szereplés oka nem rokoni kapcsolódás, akkor talán egy korábbi zálogügy jöhet számításba.

A végrendelező bőkezű volt a Rómában vele együtt szolgáló kanonoktársával, Pécsi Miklóssal, aki a négy aranygyűrűt, a medve képével díszített nagyobb ezüstpoharat, a képekkel díszített serleget, egy kisebb ezüstpoharat, a nyolc hosszú ezüstkanalat és az ezüstvillát kapta. Emellett megbízta azzal, hogy adja el római ingóságait, azaz ruháit, lovát, ágyát és könyveit. Még két egyházi személy szerepelt a kedvezményezettek között: Segesdi Bakos Miklós,⁵⁷ a másik végrehajtó – vélhetően fáradozásaiért – két nagyobb ezüstpohárral gazdagodott, míg Kálmáncsehi László váradi nagyprépost egy rövid ezüstkanalat kapott.⁵⁸ Kálmáncsehi László⁵⁹ szereplése rejtélyes, nem tudni, honnan származik ismeretségük. Esetleg egyetemi tanulmányaik⁶⁰ alatt köthettek barátságot, vagy épp Rómában ismerkedtek össze?

⁵¹ Uo. Mátyás Osgyáni Bakos István fia volt, lásd róla: KÖRMENDI, *A Hontpázmány nemzetség...* 47. 1516 márciusában rokona, Osgyáni Bakos Lajos Osvát végrendelete miatt pereskedik az esztergomi szentszéki bíróságon (MNL OL, 64530.). Osgyáni Bakos Lajos egyik perében Bakos György tanúként volt jelen (MNL OL DL, 21161.), Bakos Mátyás végrendelezésénél pedig jelen volt feleségével, Potenciánával együtt (MNL OL DL, 64517.).

⁵² NEUMANN, Bakos Osvát (osgyáni).

⁵³ ENGEL, Parlagi.

⁵⁴ Parlagi Pál máramarosi ispán (1460–1461), C. TÓTH Norbert et al., *Magyarország világi archontológiája 1458–1526 II: Megyék* (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) (Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2017; a továbbiakban: MVA 1458–1526 II) 149.

⁵⁵ Parlagi György szabolcsi ispán, ajtónállómester (1471–1484), C. TÓTH Norbert et al., *Magyarország világi archontológiája 1458–1526 I: Főpapok és bárók* (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) (Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2016) 109; MVA 1458–1526 II, 244.

⁵⁶ Parlagi László trencsényi ispán (1466–1469), MVA 1458–1526 II, 283.

⁵⁷ C. TÓTH, *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok...* 236.

⁵⁸ Lásd: Függelék I.

⁵⁹ KRISTÓF Ilona, *Egyházi középréteg a késő középkori Váradon (1440–1526)* (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 4) (Pécs, Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, 2014) 221.

⁶⁰ Kálmáncsehi László megfordult a bécsi egyetemen (1489) és Ferrarában (1501), Tüskés Anna, *Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365–1526 között* (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 1) (Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltár, 2008) 268; HARASZTI

A testamentumban számos egyházi intézmény tűnik fel. Bakos meglepő módon a magyarok körében kevésbé ismert San Gregorio al Celio bencés monostort⁶¹ választotta nyughelyéül, és ezért a temetés céljára 20, míg a monostorra 10 dukátot hagyományozott. A rómaiak között rendkívül népszerű minorita kolostor, a Santa Maria in Aracoeli⁶² számára 10, míg a magyar pálosok római rendházára, a Santo Stefano Rotondo kolostorára⁶³ 7 dukátot hagyott. A híres és a hazánkból Rómába érkező zarándokok által is nagy számban felkeresett Szentlélek-ispotály (Ospedale di Santo Spirito in Sassia)⁶⁴ is szerepel, 6 dukáttal gazdagodott. A végrendelezőt vélhetően erre az adományra az is inspirálta, hogy IV. Szixtusz pápának az ispotály konfraternitása számára kibocsátott bullája értelmében teljes búcsút nyert. A Szent Péter-bazilika építésére, azaz a Fabrica Sancti Petri számára 6 dukát jutott, amelynek köszönhetően a II. Gyula pápa 1507. február 12-én kiadott *Salvator noster* kezdetű bullája révén szintén teljes bűnbocsánatban részesülhetett.⁶⁵ Az Esztergomi Káptalanra a neki kifizetett járandóságát testálta, míg a káptalan birtokának számító epöli Szűz Mária-egyház számára a Segesdi Bakos Miklós kanonoknál lévő ezüstkelyhet és a 3 dukát értékű aranyrögöt hagyta.

A VÉGRENDELET UTÓÉLETE ÉS ÖSSZEGZÉS

A végrendelet tehát 1508. december 27-én kelt, és Bakos György talán még aznap vagy esetleg másnap, 28-án elhunyt. 1508. december 29-én ugyanis

SZABÓ Péter – KELÉNYI Borbála, *Magyarországi diákok francia, angol, itáliai és német egyetemeken a középkorban 1100–1526* (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 3) (Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltár, 2019) 321.

⁶¹ SENKOVIC, Darko, *S. Gregorio al Celio*, in *Die Kirchen der Stadt Rom im Mittelalter 1050–1300 III: G–L* (Forschungen zur Kunstgeschichte und Christlichen Archäologie 22) (Hrsg. Peter Cornelius Claussen – Daniela Mondini – Darko Senekovic; Stuttgart, Franz Steiner, 2010) 187–213.

⁶² BRANCIA DI APRICENA, Marianna, *Il complesso dell'Aracoeli sul colle Capitolino (IX–XIX)* (Roma, Quasar, 2000).

⁶³ GERŐ László, *A római Santo Stefano Rotondo a magyarok nemzeti temploma* (Budapest, MTA Római Történelmi Bizottsága, 1944); WEINRICH, Lorenz, *Hungarici monasterii ordinis Sancti Pauli primi heremitae de urbe Roma instrumenta et priorum registra* (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 2) (Roma – Budapest, Római Magyar Akadémia Fraknoi Vilmos Történelmi Intézete, 1999).

⁶⁴ BUNYITAY Vince, *A római Szentlélek-Társulat anyakönyve 1446–1523* (Monumenta Vaticana Hungariae I/5) (Budapest, k.n., 1889); CSUKOVITS Enikő, *A római Szentlélek-Társulat magyar tagjai (1446–1523)*, in *Századok* (2000) 211–244.

⁶⁵ ERŐS Katalin Renáta SSND, *A Szent Péter-bazilika építésére hirdett búcsú tanulságai*, in *Micae Mediaevales IX. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról* (szerk. Kovács Enikő et al.; Budapest, ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskola, 2020) 77–92, itt: 78.

Paulo Alessi, a testamentumot lejegyző írnok előtt Pécsi Miklós kanonok hivatalosan is az elhunyt végrendeletének végrehajtója lett.⁶⁶ Pécsi Miklós a következő év elején, 1509. február 20-án az Esztergomi Káptalanhoz küldött levelében azt írta, hogy már korábban tájékoztatta a kanonokokat Bakos haláláról, és ismét új társat kér az ügyek intézéséhez.⁶⁷ A testamentum végrehajtásának utolsó mozzanata 1509. május 16-án következhetett be, amikor Pécsi Miklós kifizette a végrendeletben szereplő Ambrosio Tassi 14 forintját.⁶⁸

Osgyáni Bakos György végrendelete igazolja, hogy az Archivio Notarile Generale Urbano feltárása a római magyar jelenlét kutatásában kiemelten fontos feladat. A Vatikáni Levéltárban lévő forrásoktól eltérő, azokat sokszor kiegészítő forrásokat őriz, amelyek alapján az ott szereplő személyek római jelenléte biztos. Ezenkívül a magyarországi okleveles anyagból amúgy is kevés kanonoki végrendeletet ismerünk – pl. Gosztonyi András esztergom-szentistváni prépostét (1501)⁶⁹ vagy Ládi Demeter veszprémi olvasókanonokét (1532)⁷⁰ –, márpedig az egyházi középregék kutatásában nélkülözhetetlenek a testamentumok a kanonokok kapcsolati hálójának, műveltségének és anyagi kultúrájának megismerése szempontjából.

FÜGGELÉK

1.

Róma, 1508. december 27.

Osgyáni Bakos György végrendelete

Bakos György esztergomi kanonok római lakhelyén, valamint Magyarországon lévő minden vagyonát, tételesen felsorolt ingóságait – ti. pénzt, ékszereket, drágaköveket, ezüstedényeket és étkezészetet, ruhákat, könyveket,

⁶⁶ ASC ANGU, Sez. LXVI, vol. 3, fol. 150r, lásd: Függelék 2.

⁶⁷ „[...] mortem domini Bakos, socii mei, et quod solus ad defensionem causarum vestrarum dominationum minus sufficiens sim, iam dudum eisdem significavi, quare vestre dominationes reverendissime citius de alio socio idoneo provideant, quod nullo pacto solus tantos et tam graves labore subire valeo [...]”: EFMLt, Capsae ecclesiasticorum, Capsa 11, fasc. 1, n. 6 [MNL OL DF, 283902].

⁶⁸ ASC ANGU, Sez. LXVI, vol. 4, fol. 149v, lásd: Függelék 3.

⁶⁹ EFMLt, Lad. 53, fasc. 3, n. 21 [MNL OL DF, 238105]; VÉGH András, *Buda város középkori helyrajza 2* (Monumenta Historica Budapestinensia 16) (Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2008) 135, n. 478.

⁷⁰ BUNYITAY Vince – RAPAICS Raymund – KARÁCSONYI János, *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából II (1530–1534)* (Budapest, Szent István Társulat, 1904) 226–229, n. 192.

továbbá egyéb használati és lakberendezési tárgyakat – testvéreire, Osgyáni Bakos Osvátra és nővéreire, illetve Parlagi Jánosra, Pécsi Miklós esztergomi és Segesdi Bakos Miklós esztergom-szentgyörgyi kanonokra, Kálmáncsehi László váradi nagyprépostra, továbbá a nyughelyéül jelölt San Gregorio al Celio bencés monostorra, a Santa Maria in Aracoeli minorita és a Santo Stefano Rotondo pálos kolostorra, a Szentlélek-ispotályra, a Szent Péter-bazilika építésére, valamint az Esztergomi Káptalanra és az epöli Szűz Mária-egyházra hagyta. Végakarátát Paolo Alessi jegyző vetette papírra, jelen voltak Sebastianus Kemerlmefr kölni egyházmegyei és Iohannes Ewepp utrechti egyházmegyei klerikus, Francisco de Myemmo sigüenzai egyházmegyei, Albertus de Chettu és Iohannes de Osgui esztergomi egyházmegyei laikus. A testamentum végrehajtói Pécsi Miklós esztergomi és Segesdi Bakos Miklós esztergom-szentgyörgyi kanonok.

(Fol. 53r, bal margó: „L”, jobb margó: „Tenetur dominus Paulus de Alexiis”. Fol. 53v, jobb margó: „Georgius Bachius Strigoniensis”. ASC ANGU Sez. LXVI, vol. 110, fol. 53r–54v – reg.)

Millesimo quingentesimo nono die XXVII Decembris in domo habitationis mee in Urbe ego Georgius Bachius canonicus Strigoniensis habui in sacco parvo lineo ducatos Ungaricales sexaginta duos, quinque ducatos auri de camera et unum nummum aureum antique monete et massam auream valoris trium ducatorum vel circa. Dedi domino Nicolao de Quinqueecclesiis⁷¹ socio meo ad causam capituli nostri Strigoniensis ducatos [fol. 53r] largos triginta, etiam exposui in eadem causa capituli circa sex ducatos prout in cedula manu mea scripta. Octo choclearia argentea, unam forcellam argenteam, tria biccheria argentea et unum aliud bicchierium simile cum coperto, unam cuppam deauratam cum coperto, unam tassiam imaginibus elevatam, unum choclear argenteum breve, unum sopherium, unum corniolum et septem alios lapides diversorum generum, unam vestem de scarlatto, unam pagonatiam, unam aliam pagonatiam foderatam pellibus mardollinis, aliam de Perpignano, unum mantellum sive cappam, unam diploidem de velluto nigro, aliam de atlasio rubeo, unum equum cum sella et coperta, lectum cum matarazia, duodecim vel quatuordecim libros, quorum tres habui in pignus, unum gladium, quatuor anulos aureos. Item in partibus unam pelvim argenteam in manibus prefati domini Nicolai socii mei, duas cuppas argenteas in manibus

⁷¹ Pécsi Miklós esztergomi kanonok (1494–1522), az esztergomi székesegyház Szent Margitoltárának igazgatója (1502–1522), C. TÓTH, *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok...* 126, 188–189.

domini Nicolai Bachius de Seggesso⁷² canonici Sancti Georgii de Viridi Campo Strigoniensi. Unum horologium in domo mea et diversa necessaria utensia domus, videlicet linteamina, mensas, lectos, scutellas de stagno, libros et alia huiusmodi. Item apud prefatum Nicolaum socium meum libros Nicolai de Lira⁷³ credo volumina quatuor vel quinque. Item bona hereditaria paterna.

Anno quo supra, cum nil certius morte, et nil incertius hora eius, ideo ego idem Georgius debilis corpore, sanus tamen Dei gratia mente ordino ultimam meam voluntatem, ut sequitur. In primis commendo animam meam Deo omnipotenti suo creatori. Item quidam Ambrosius Tassi dedit mihi viginti ducatos aureos pro sollicitatione unius cause super una domo prope imaginem ad Sanctum Celsum,⁷⁴ de quibus expendi quatuor et ultra et volo, quod sibi restituantur quatuordecim, quia duos computavi pro laboribus meis. Item lego hospitali Sancti Spiritus de Saxia in Burgo⁷⁵ septem^a ducatos aureos largos. Item salarium meum, in quo mihi capitulum in causa sua contra dominum archiepiscopum Strigoniensem mihi iuste obligatum est tam in servitiis in Romana Curia, quam in partibus, eidem capitulo remitto et relaxo. Item sepulturam meam eligo ad Sanctum Gregorium,⁷⁶ et volo, quod expendantur viginti ducati aurei largi pro funeralibus, et eidem monasterio lego ducatos similes decem. ^bItem monasterio fratrum in ara Celi⁷⁷ ducatos similes decem. ^bItem monasterio Sancti Stephani in Celio monte⁷⁸ ducatos similes septem. Item ducatos triginta, quos dedi Nicolao socio meo pro causa capituli, repetet idem Nicolaus a capitulo et disponet de illis pro anima mea iuxta conscientiam^c suam pro missis celebrandis, et in usum pauperum. Idem faciat de dictis sex ducatis vel circa, quos ego exposui pro eodem capitulo. [fol. 53v] Item unam ex duabus cuppis, que sunt in manibus Nicolai Bachius de Seggesso, una cum coperta lego ecclesie Beate Marie in Eppell Vesprimiensis diocesis,⁷⁹ ut fiat unus calix una cum massa aurea, quam hic in Urbe teneo. Aliam cuppam, quam idem Nicolaus habet, lego fratri meo, Oservaldo.⁸⁰ Item maius bicchierium, quod habet ad latus imaginem ursi,

⁷² Segesdi Bakos Miklós esztergom-szentgyörgyi kanonok (1508–1519), C. TÓTH, *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok...* 236.

⁷³ Nicolaus de Lyra (Lyre) (1270k.–1349) ferences szesztes, teológus, *Lexikon für Theologie und Kirche VII* (Hrsg. Josef Höfer – Karl Rahner; Freiburg, Herder, 1962) 992–993.

⁷⁴ Valószínűleg a Chiesa di Ss. Celso e Guiliano közelében, a Ponte negyedben, CLAUSSEN I, 265–268.

⁷⁵ Ospedale di Santo Spirito in Sassia, CSUKOVITS, *A római Szentlélek-Társulat...* 215–216.

⁷⁶ S. Gregorio al Celio, ebben az időben bencés monostor, SENKOVIC, *S. Gregorio al Celio...*

⁷⁷ S. Maria in Aracoeli, minorita kolostor, BRANCIA DI APRICENA.

⁷⁸ S. Stefano Rotondo, GERŐ.

⁷⁹ Epöl az esztergomi székeskáptalan birtoka, lásd: SOLYMOSI, *Az esztergomi székeskáptalan...*, ad indicem.

⁸⁰ Osgyáni Bakos Osvát (1516).

lego dicto Nicolao de Quinqueecclesiis socio meo. Item de tassia imaginibus elevata disponet idem Nicolaus socius meus in causa capituli Strigoniensis pro propina aut alias, prout sibi videbitur, idem faciat de cuppa deaurata. Item duo alia bicchieria maiora, que sunt unius figure, lego Nicolao Bachius de Seggesso prefato. Item brevius coclear argenteum preposito Maradiensi Ladislao.⁸¹ Item de aliis longis coclearibus argenteis et forchetta disponet dictus Nicolaus socius meus de Quinqueecclesiis ad discretionem suam. Lapillos lego sororibus meis et dividant inter se. Item vestes, quas hic habeo, vendet idem Nicolaus socius meus et de pecuniis disponet iuxta discretionem suam, idem faciet cum equo et libris. Item quatuor anulos lego eidem Nicolao socio meo de Quinqueecclesiis. Item de lecto, tabula, cista cum vestibus lineis etiam disponet idem Nicolaus socius meus. Et ante omnia volo, quod de pecuniis, quas idem Nicolaus poterit habere ex rebus supradictis, de quibus volui ipsum disponere ad discretionem suam, ipse solvet ad fabricam Sancti Petri principis apostolorum de Urbe sex ducatos largos, quos eidem fabrice lego. Similiter idem Nicolaus socius meus disponet de quarto bicchierio parvo cum coperto ad discretionem suam. Item volo, quod solvantur Iohanni Parlasi,^d puero aut eius heredibus centum quinquaginta ducati aurei largi dando sibi pelvim argenteam, quam habet Nicolaus socius meus in partem solutionis. Reliquum sibi solvatur de vino, quod habeo in partibus et aliis bonis meis. Et vendet Nicolaus de Quinqueecclesiis socius meus omnia mea utensilia, que habeo in partibus, et vina et alias res in domo mea et disponat de illis pro anima mea ad discretionem suam, vel per alios vendi et disponi faciat satisfacto prius dicto Iohanni Parlasi. In omnibus aliis bonis meis instituo heredem meum universalem, fratrem meum Oservaldum, et volo quod eidem dentur littere concernentes hereditatem et possessiones meas apud Nicolaum Bachius de Seggesso prefatum existentes, et exequutores deputo Nicolaum [fol. 54r] de Quinqueecclesiis socium meum prefatum, qui exequatur hic in Urbe solus, et eundem deputo una cum dicto Nicolao Bachius de Seggesso, qui exequantur in partibus, et quilibet eorum in solidum exequi possit, de scitu tamen et voluntate Nicolai socii mei dictus Nicolaus Bachius disponere poterit. Actum Rome in domo habitationis mee, anno et die prefatis, indictione duodecima, pontificatus domini nostri, domini Iulii pape secundi anno sexto. Et hoc volo et declaro esse meam ultimam voluntatem et testamentum, et quod si non valeat iure testamenti, valeat iure codicillorum aut cuiuscunque alterius ultime voluntatis. Presentibus Sebastiano Kemerlmefr clerico Coloniensis diocesis, Iohanne Ewepp^e clerico Traiectensis diocesis, Francisco de Myimmo laico Seguntino, Alberto de Chettu laico Strigoniensis diocesis et

⁸¹ Kálmáncsehi László váradi nagyprépost (1501–1512), KRISTÓF 221.

Iohanne de Osgui laico eiusdem Strigoniensis diocesis testibus rogatis. Item mandavi dictam meam ultimam voluntatem sigillari sigillo meo proprio et domini Nicolai de Quinqueecclesiis prefati et domini Pauli de Alexiis⁸² de dicta ultima voluntate rogati. Paulus de Alexiis scriptor archivii rogatus. Ludovicus Cecius.⁸³ Conoviensis.⁸⁴

^a Utána kihúzza: „Sancti Petri”. | ^{b-b} A korrektor beszúrása a jobb margón. | ^c A scriptor által javítva, eredetileg: „conscienstiam”. | ^d A scriptor által javítva, eredetileg: „Parlagi”. | ^e A scriptor által javítva, eredetileg: „Twepp”.

2.

Róma, 1508. december 29.

Pécsi Miklós esztergomi kanonok Paolo Alessi jegyző előtt, Zágrábi Olasz Mátyás és Giovanni Battista Angeli jelenlétében kijelenti, hogy kanonoktár-sa, Bakos György végrendeletében őt nevezte meg végrehajtójának, amit ő elfogad.

(A bal margón: „Nicolaus de Quinqueecclesiis”, alatta: „Tenetur dominus Paulus de Alexiis”. ASC ANGU Sez. LXVI, vol. 3, fol. 150r – reg.)

Die 29 Decembris 1509 in domo mei notarii etc. constitutus coram me notario et testibus infrascriptis etc. reverendus pater dominus Nicolaus de Quinqueecclesiis canonicus Strigoniensis, asserens se exequutorem deputatum in testamento quondam Georgii Bachos concanonici sui ecclesie Strigoniensis, quod exequutionem se exequutoriam dicti testamenti intendit acceptare, in quantum se extendant vires rerum et bonorum dicti quondam Georgii, et non aliter et sic sollempniter protestatus extitit in presentia Mathie de Montegricensti alias de Zagrabria⁸⁵ ac ^aIohannis Baptiste^a ser Angeli Sabinensis

⁸² Paolo Alessi (Paulus de Alexiis), scriptor archivii Romane curie (1507–), római kúriai ügyvéd (1511), FRENZ, *Die Kanzlei der Päpste...* 420, n. 1808; DRAGO TEDESCHINI, *Le societates officii...* 493–494.

⁸³ Ludocivo Ceci, római közjegyző (1508–), sollicitator (1525–1528), FRENZ, *Die Kanzlei der Päpste...* 400, n. 1535.

⁸⁴ Luigi de Aprea, corrector archivii Romane curie (1507–1509), presidens annone et mercium (1509–), REHBERG, *I protocollii notarili...* 125–126; Aloisius de Aprea, in FRENZ, *Thomas, Repertorium Officiorum Romane Curie (RORC)*, <https://www.geku.uni-passau.de/histhw/forschung/rorc/conspectus-generalis-personarum-alphabeticus> (2024.10.21.).

⁸⁵ Zágrábi Olasz Mátyás váradi éneklőkanonok (1511, 1520), KRISTÓF 263; valamint C. Tóth Norbert szívélyes közlése, amit köszönök.

diocesis. Paulus de Alexiis⁸⁶ scriptor archivii rogatus. Ludovicus Cecius.⁸⁷ Conoviensis.⁸⁸

^{a-a} Javítva, a kéziratban tévesen: ‘Iohanne Baptista’.

3.

Róma, 1509. május 16.

Pécsi Miklós esztergomi kanonok mint Bakos György esztergomi kanonok végrendeleti végrehajtója római lakóhelyén a megjelent tanúk előtt a testamentum rendelése szerint Ambrasio Tassinak abból a 20 dukátból, amelyet az Györgynek átadott, és amelyből a végrendelkező 6 dukátot fáradozásaiért cserébe magánál tartott, a fennmaradó 14 dukátot visszaadta.

(A bal margón: „1509. Nicolaus de Quinqueecclesiis”, alatta: „Georgius Bachos”, alatta „Ambrosius Tassii”. Jobb margón: „Quitantia”. ASC ANGU Sez. LXVI, vol. 4, fol. 149v – reg.)

Die XVI Maii 1509 dominus Nicolaus de Quinqueecclesiis canonicus Strigoniensis executor testamenti quondam Georgii Bachos canonici Strigoniensis dedit seu restituit iuxta^a ordinationem testamenti dicti Georgii Ambrosio Tassii ducatos aureos largos quatuordecim restantes de similibus ducatis viginti, quos dictus Ambrosius eidem Georgio consignavit ad sollicitandum unam causam suam. Item, quod sex ducati defalcati fuerunt tam pro expensis, quam pro salario seu laboribus dicti Georgii, et dictus Ambrosius^b dictum Nicolaum executorem ac omnes, quorum interesse poterit, de dictis viginti ducatis, quorum sex fuerunt expositi et XIII sibi manualiter per dictum Nicolaum numerati et restituti, quittavit et liberavit. Actum Rome in domo habitationis dicti domini Nicolai presentibus dominis Ludovico Hugonis et Martino Conino clericis Romane et Quinqueecclesiensis diocesis testibus etc. Gerardus Thouret,⁸⁹ Andreas Opporow,⁹⁰ Iohannes Camillottus.⁹¹

^a Javítva, a kéziratban tévesen: „extra”. | ^b Javítva, a kéziratban tévesen: „Georgius”.

⁸⁶ Paolo Alessi.

⁸⁷ Ludovico Ceci.

⁸⁸ Luigi de Aprea.

⁸⁹ Gerardus Thouret, scriptor archivii Romane curie (1508–1522), FRENZ, *Die Kanzlei der Päpste...* 340, n. 858.

⁹⁰ Andreas Opporow (Oporosckii), boroszlói kanonok, DRAGO TEDESCHINI, *Le societates officii...* 493.

⁹¹ Giovanni Camilotti, corrector archivii Romane curie (1507–1509), FRENZ, *Die Kanzlei der Päpste...* 367, n. 1178; DRAGO TEDESCHINI, *Le societates officii...* 505–506.

*** HÁMORI ANTAL

Gaizler Gyula OESSH (1922–1996) orvos-teológus bioetikai munkássága

ÉLETRAJZ

Gaizler Gyula OESSH orvos-teológus, bioetikus, a Keresztény Ökumenikus Baráti Társaság (KÖT) és a Magyar Bioetikai Társaság (MBT) alapító elnöke, a Keresztény Orvosok Magyarországi Társaságának (KOMT) alapító alelnöke, a Jeruzsálemi Szent Sír Lovagrend (Ordo Equestris Sancti Sepulcri Hierosolymitani – OESSH) lovagja, a Pápai Életvédő Akadémia (Pontificia Academia pro Vita) tagja születésének 100. évfordulóját tavaly ünnepeltük. 1922. május 26-án Debrecenben – orvos szülők gyermekeként – született, római katolikus családban; középfokú tanulmányait Nyíregyházán az evangélikus gimnáziumban végezte, 1939-ben kitüntetéses eredménnyel érettségizett; a szovjet hadifogságból hazatérve, 1947-ben kezdte meg egyetemi tanulmányait a Debreceni Orvostudományi Egyetemen, ahol 1953-ban *summa cum laude* minősítéssel szerzett orvosi diplomát; első évfolyamos hallgatóként ismerkedett meg és kötött életre szóló, szentségi házasságot a szintén orvosként végzett Madarász Judittal (1920. október 21. – 2006. március 17.).¹

Gaizler Gyula 1971-ben – párttagság nélkül – az orvostudományok kandidátusa lett; az értekezésének címe: *A nyaki gerincszakasz funkcionális röntgen-vizsgálatáról*; 1978-ban radiológusok által igénybe vehető korengedményes nyugdíjba ment, és beiratkozott a Budapesti Pázmány Péter Római Katolikus Hittudományi Akadémia nappali tagozatos teológus szakára, ahol egyéni tanrenddel folytatta tanulmányait. 1982-ben *summa cum laude* teológiai doktorrá avatták, disszertációjának címe: *A szervátültetés erkölcszteológiai szempontjai*.² Ezután, a gimnáziumi évek tapasztalataiból

¹ Részletesen lásd pl.: NYÉKY Kálmán, *Tudomány és hitvallás. Emlékezés Dr. Gaizler Gyulára*, in *Magyar Bioetikai Szemle* [a továbbiakban: MBSZ] (2006) 3–4/91–92; PRUZSINSZKY József, *Emlékezünk Ac. Prof. D. Dr. Gaizler Gyula OESSH-ra, a Magyar Bioetikai Társaság alapító elnökére*, in MBSZ (2006) 3–4/89; ZÁBORSZKY Magda, *Kettős portré Gaizler Gyuláról és Madarász Juditról*, in MBSZ (2017) 3–4/95–96. Nyéky Kálmán, Gaizler Gyula unokája írja: „Mind a ketten jártak a debreceni Szent Anna templomba. Gaizler Gyula, amikor egy reggeli szentmisén meglátott egy fiatal lányt, így szólt magában: »ha ez a lány kimegy áldozni, ő lesz a feleségem«. A lány áldozott, majd szentmise után egy irányba indultak – az Orvosi Egyetem felé. Megismerkedtek és 1947. december 5-én összeházasodtak”: NYÉKY 92.

² „Az volt a célja, hogy összehozza, azt, amit ő orvosként élt meg azzal, ami egy keresztény orvos erkölcsi kötelessége. Rámutatott, hogy milyen erkölcsi alapon kellene, hogy álljon egy keresz-

is merítve, a keresztények egységéért mélyen elkötelezett római katolikusként 1983 márciusától – a pártállam további figyelmét is magára vonva, egyáltalán nem veszélytelen vállalkozásként – kezdte el szervezni minden hónap első hétfőjére az ökumenikus „6 órai teadélutánokat”, majd az azt követő szerdára a bioetikai témájú összejöveteleket (mindegyiket a Budapest, VI. kerület, Andrássy út 132. szám alatti lakásukra, ’90-es évekbeli személyes élményeim szerint kiváló előadókkal, több tucat résztvevővel). A rendszerváltás környékén az előbbiből a KÖT (1988) és a *Krisztusi Ökumené* füzet, majd 1995-től az *Ökumené* című negyedéves folyóirat,³ az utóbbiból a Krisztusi Bioetikai Központ, 1993-tól az MBT, 1995-től pedig a *Magyar Bioetikai Szemle* (MBSZ) nőtt ki, a ’90-es években évente, egymáshoz kapcsolódó három-háromnapos nemzetközi konferenciákkal,⁴ amelyeket az alapító elnök széles körű (pl. német, francia, orosz, angol, olasz, latin) nyelvtudása is jelentékeny mértékben elősegített. Az *Ökumené* és az MBSZ is őrzi a hétfői és a szerdai előadások, valamint a konferenciák gazdag, értékes anyagát.⁵ Mindebben maximálisan együtt szolgált vele felesége,⁶ aki „mindenben Társa”⁷ volt. Záborszky Magda ekként írt erről az MBSZ 2017/3–4. számában:

Hogy a Gaizler házaspár egyáltalán el tudta végezni az egyetemet, és utána valamelyes pozíciót, tudományos fokozatot tudtak elérni, sőt egy sor igaz ügy felett tudtak bábáskodni (Gyuszi az élvonalban, Jutka hátvédként), Gyuszi különleges alkatán is múltott. Szelíd volt, mint a galamb, és okos, mint a kígyó. Mindenekelőtt azonban a Magasságbeli akarta így, Gyusziék pedig engedelmes eszközként belesimultak ebbe az akaratba.⁸

Gaizler Gyulának 1993-ban a Debreceni Orvostudományi Egyetem címzetes egyetemi tanári címet adományozott; nem sokkal halála előtt, 1996-ban pe-

tény orvos”: NYÉKY 94.

³ Lásd pl.: HÁMORI Antal, *A Keresztény Ökumenikus Baráti Társaságról. Gaizler Gyula és Ullrich Zoltán emlékezete*, in *Magyar Sion* (2014) 142–144.

⁴ Lásd pl.: *Ökumené* (1995) supplementum (Ökumené a családban. KÖT konferencia 1994. október 6–8.) 1–80.

⁵ Az *Ökumené* 1995–2011. évekre vonatkozó repertórium a 2012/1. számban, a Gaizler házaspár otthonában tartott, 1983–1988 közötti előadások jegyzéke a 2009/1. számban olvasható. Az MBSZ-hez lásd. pl.: <http://bioetikai-tarsasag.hu/tartalom.html> (a *Magyar Bioetikai Szemle* tartalomjegyzéke) (2024.10.21.); GAIZLER Gyula, *Bioetikai gondok hazánkban*, in MBSZ (1996) 1/32–36 (az MBT 1994. évi konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett változata).

⁶ Részletesen lásd pl.: MAKÓ János, *Prof. Dr. Gaizler Gyulára emlékezem!*, in MBSZ (2016) 3/4–5; NYÉKY 92–96; PRUZSINSZKY 90; ZÁBORSZKY 96–98.

⁷ Vö. GAIZLER Gyula, *Felelős döntés vagy ítéletvégrehajtás? Orvosetika változó világunkban. Orvosoknak, betegeknek, mindnyájunknak* (Budapest, Szent István Társulat, [1992]) 2; Uő, *A bioetika alapkérdései* (posztumusz; Budapest, Magyar Bioetikai Alapítvány, 1997) 21.

⁸ ZÁBORSZKY 98.

dig Szent II. János Pál pápa a Pápai Életvédő Akadémia (Pontificia Academia pro Vita) tagjává nevezte ki; bioetikát oktatott a Debreceni Orvostudományi Egyetemen, a Haynal Imre Egészségtudományi Egyetemen, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen és a Semmelweis Orvostudományi Egyetemen;⁹ az Egészségügyi Tudományos Tanács Tudományos és Kutatásetikai Bizottságának és az MBSZ Szerkesztőbizottságának is tagja volt.¹⁰

Gaizler Gyula főbb művei (számos magyar és idegen nyelvű publikációja mellett):¹¹ *Mint orvos és mint teológus... Kalandozások az orvostudomány és a filozófia – teológia határterületein* (1989); *Felelős döntés vagy ítéletvégrehajítás? Orvosetika változó világunkban. Orvosoknak, betegeknek, mindnyájunknak* (1992); *A bioetika alapkérdései* (posztumusz, 1997).

MINT ORVOS ÉS MINT TEOLÓGUS

A *Mint orvos és mint teológus* című könyv – „[m]egoldásokat is javasol”-va¹² – „[s]ajátos látásmód”-ot,¹³ interdiszciplinaritást tükröz,¹⁴ s „írója hiszi, hogy van part, akkor is van, ha gyakran köd borítja”.¹⁵ Gál Ferenc írja: „A szerző ebben a könyvben az orvostudomány, a filozófia és a teológia határterületén vizsgálja az emberi életet.”¹⁶ A mű, amely részletes irodalomjegyzéket is közöl,¹⁷ szeretettel átítatva, olvasmányosan, jó pedagógiai érzékkel, közérthetően¹⁸ szól házasságról, családtervezésről, gyermekáldásról, életvédelemről, betegségről, szenvedésről, halálról, felelősségről, emberi méltóságról, boldogságról. Már a felvezető, Általános gondok, elvi kérdések című első fejezetben¹⁹ – megannyi kérdéssel is – érezzük Gaizler Gyula mélyen hitvalló,²⁰ felelősségvállaló életigenlését, orvos-teológusi „hídverés”-ét,²¹ „nehogy

⁹ Lásd pl.: NYÉKY 96–97; PRUZSINSZKY 90.

¹⁰ Lásd pl.: NYÉKY 96; PRUZSINSZKY 90.

¹¹ Lásd pl.: GAIZLER, *A bioetika alapkérdései* 382–384.; GAIZLER Gyula – NYÉKY Kálmán, *Bioetika* (Budapest, Gondolat, 2003) 385.

¹² GAIZLER Gyula, *Mint orvos és mint teológus... Kalandozások az orvostudomány és a filozófia–teológia határterületein* (Budapest, Ecclesia, 1989) 6.

¹³ Uo. 5.

¹⁴ Lásd: uo. 37 (harmadik bekezdés).

¹⁵ Uo. 6.

¹⁶ GÁL Ferenc, *Utószó*, in GAIZLER, *Mint orvos és mint teológus...* 133.

¹⁷ GAIZLER, *Mint orvos és mint teológus...* 137–142.

¹⁸ Vö. pl. uo. 131–132.

¹⁹ Uo. 7–37.

²⁰ Lásd pl.: uo. 32; GAIZLER, *A bioetika alapkérdései* 210–211.

²¹ GAIZLER, *Mint orvos és mint teológus...* 13; lásd még pl.: uo. 31, 35.

szakadékbba zuhanjunk”,²² és „hogyan az emberi élet értékét egyre többen felismerjük”.²³

A következő fejezet²⁴ címében is az élet szeretetéről szól, és a szexualitás, a szerelem témáját is bölcsen tárgyalja. A gyermekáldással kapcsolatos fejezetben²⁵ a „Meg akarja tartani anyuka?”²⁶ helytelen kérdéséről, az emberi élet kezdetéről, a születendő gyermek sorsáról is szó esik; „Sajnos sokan a mindenáron megszabadulás útját választják – nem Isten csodálatos ajándékát látják, nem »áldott állapot«-ról beszélnek, hanem »terhességről«” – írja a szerző;²⁷ és a meddőség súlyos valósága ugyancsak felsejlik.²⁸

A Betegség, szenvedés című fejezet²⁹ a gyógyítás mai problémáit is felöleli. A 95. oldalon Szent II. János Pál pápa *Salvifici doloris* kezdetű apostoli levelét³⁰ is idézve – a szenvedés értelmét, valamint egyebek (pl. a Genfi deklaráció, 1948, 1968)³¹ mellett a hippokratészi esküt³² is érinti. Az utolsó fejezetben³³ a halál körüli etikai kérdések, az „ember-voltnak megfelelő, méltóságteljes halál”,³⁴ az „eutánázia”, a „jó halál”³⁵ dilemmái tárulnak elénk amellet, hogy – gépies világunkban – a „Mikor »tekintjük« halottnak az embert?”³⁶ kérdése is megjelenik.

Az 1989-ben megjelent, szentírási versekkel átszőtt, mély empátiáról, betegségeletről, -szeretetről tanúskodó³⁷ könyvben olvasható:

A Lélek, illetve a szél „ott fúj, ahol akar” (Jn 3, 8). Hol a gazdag kereskedő házában, hol egy éjjeli menedékhelyen. Fújhat otthon vagy a munkahelyen, akár egy püspöki irodában, akár az Egyháziügyi Hivatalban. A Lélek az összekötő erő. Ki-ki saját lelkiismerete – saját jól karbantartott,

²² Uo. 12; vö. pl. uo. 43: „Sorainkat nemcsak óvás-féltés (az is!), hanem elsősorban bizalom kell vezérelje.”

²³ Uo. 24.

²⁴ Uo. 39–60.

²⁵ Uo. 63–84.

²⁶ Uo. 66.

²⁷ Uo. 72.

²⁸ Lásd: uo. 82.

²⁹ Uo. 85–112.

³⁰ II. JÁNOS PÁL, *Salvifici doloris* kezdetű apostoli levél az emberi szenvedés keresztény értelméről (1984. febr. 11.), in *II. János Pál megnyilatkozásai. Pápai Dokumentumok 1978–2005 I–III* (szerk. Diós István; Budapest, Szent István Társulat, 2005) I, 271–302.

³¹ GAIZLER, *Mint orvos és mint teológus...* 109–112 (pl. „Genfi deklaráció [...] Az emberi életet a fogamzástól kezdve a legteljesebb tiszteletben tartom; [...]”: 112).

³² Uo. 105–109.

³³ Uo. 113–127.

³⁴ Uo. 118.

³⁵ Uo. 119.

³⁶ Uo. 122.

³⁷ Lásd: uo. pl. 99–102.

időnként „megfészült” lelkiismerete – szerint tud csak jól, boldogan élni.
A Lélekre figyelve.³⁸

Egyik megjegyzése³⁹ kapcsán eszembe jut, hogy Tarjányi Béla (1942–2021) a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kar Újszövetség Tanszékének tanszékvezető professzoraként még a 2000-es évek közepe táján, mintegy 25 év elmúltával is emlegette a Gaizler Gyula által említett csodával határos gyógyulást, amiről annak idején, nyugdíjas, teológus hallgatóként beszélt az egyetemen.

FELELŐS DÖNTÉS VAGY ÍTELETVÉGREHAJTÁS?

A Felelős döntés vagy ítéletvégrehajtás? című, hasonló stílusban, hitvalló keresztényként megírt könyv által – tovább mélyítve, szélesítve az 1989-ben megjelent művet – például a beteg–orvos kapcsolat, a szexualitás, a családi élet, a gyermekáldás, a családtervezés, a mesterséges megtermékenyítés, a szenvedés, a szervátültetés, a géntechnológia, az életvédelem, az abortusz, az eutanázia, a hospice, az alternatív gyógymódok, a kutatás etikai kérdéskörébe nyerhetünk betekintést.

Gaizler Gyula az Előszóban írja: „E könyvben fő célom az *alapvető* bioetikai problémák és néhány határterületük esszészerű felvázolása, majd az orvosi lehetőségek ismertetése, azok etikai jelentőségének tárgyalása.”⁴⁰ Meggyőződése, hogy „»semleges« etikát nem lehet írni”.⁴¹ Az Általános bevezetésben olvashatjuk: „*Az életet választjuk-e vagy a halált?* Ez lényegileg e kis könyv tartalma.”⁴² „Könyvem egyik fő célja annak bemutatása, hogy az

³⁸ Uo. 26.

³⁹ „Zarándoklat Lourdes-ba, és visszafejlődik egy röntgenfelvétellel kimutatott sarcoma, a legrosszabb indulatú betegségek egyike [...]”: uo. 26–27. Részletesebben: „Ha egy röntgenorvos sarcomás csípőizület röntgenképét látja, tudja, hogy a beteg menthetetlen – jelen tudásunk szerint. Ez a betegség a ráknál rosszabb indulatú. – Ha egy két évvel később készült képét is mutatnak a betegről (aki még él!), a dolog érthetetlen. A döbbenetet igazában az okozza, hogy az újabb képen nyoma nincs a daganatnak. Ha még azt is megtudjuk, hogy a beteg minden gyógymódot megkísérelt, sikertelenül, majd Lourdes-ba is eljutott, és ezután kezdődött az orvosilag megmagyarázhatatlan gyógyulás, akkor nagyon elgondolkozóvá válunk. Mi történt itt?”: uo. 33. „A csodás gyógyulások sokszor a szakember számára is megdöbbentőek. Nehezen lehet közömbösen nézni pl. egy csontszarkómás, rosszindulatú daganatos fiatal katona röntgenképét a lourdes-i orvosi iroda falán gyógyulás előtt és után.”: uo. 93. Vö. GAIZLER, *Felelős döntés...* 127–128.

⁴⁰ Uo. 9.

⁴¹ Uo. 10.

⁴² Uo. 11.

orvos számára döntő fontosságú mindig a betegekkel való törődés, gyógyítás személyközpontú megvalósítása legyen!”⁴³

A könyv Alapelvek című 1. fejezete⁴⁴ – mintegy a citált kérdést már a mű elején megválaszolva – két idézettel kezdődik: „Az emberi életet a fogamzástól kezdve a legteljesebb tiszteletben tartom.” „Válaszd az életet!”⁴⁵ a 17. oldalon pedig ez áll: „Védeni szeretnénk minden emberi életet a fogantatástól a halálig, a természetes halálig.” A szóhasználat jelentőségére is felhívja a figyelmet (pl. „»Megtartja?» kérdezik a *terhességi* [nem *várandós!*] rendelésen”).⁴⁶ Ezt követően, 2. fejezetként – a Függelékben⁴⁷ is szereplő – Dokumentumok ismertetése⁴⁸ következik: pl. a hippokratészi esküszöveg, a „Genfi deklaráció” (1948, 1968), a „Helsinki nyilatkozat” (1964, 1975), a „Sydney-i nyilatkozat” (1968), az „Oslói nyilatkozat” (1970), a „Tokiói nyilatkozat” (1975), a „Hawaii nyilatkozat” (1977).⁴⁹

Az Akit gyógyítunk című 3. fejezet⁵⁰ – mottója: „Salus aegroti suprema lex esto!” („A beteg java legyen a legfőbb törvény!”)⁵¹ – „a betegek szempontjaival, problémáival foglalkozik”⁵² (pl. személyes kapcsolat, empátia, kiszolgáltatottság, beteg-felvilágosítás, műtéti beleegyezés, szabad orvosválasztás, személyiségváltozás, gyászreakció). Az Aki gyógyít című 4. fejezetben⁵³ pedig – számos gyakorlati példával – orvosi személyi tulajdonságok (pl. empátia, emberiség, alkalmazkodóképesség, állandó továbbképzés, személyiségfejlesztés, lelkiismeretesség, titoktartás, gondosság), valamint a hit és a tudás viszonyának kérdései is szóba kerülnek.

⁴³ Uo. 12.

⁴⁴ Uo. 15–20.

⁴⁵ Uo. 15.

⁴⁶ Uo. 20; lásd még: uo. 76: „Ha valaki gyermeket vár, akkor a »terhes« szakrendeléshez kell fordulnia. (Már a neve is rosszat sejtet.) Itt gyakran az az első kérdés: »Megtartja?» Mintha kis nyúlról lenne szó. Sokszor az anya a meglepetéstől alig jut szóhoz, hiszen az ilyen kérdés szinte felhívás az abortuszra. (Előfordult persze az is, hogy egy negyedik gyermekkel várandós cigány anya, azt mondta az orvosnak: Ölje meg a doktor úr a maga fajtáját, az én gyerekeket nem!) Ha kiderül, hogy az anya örül megfogant gyermekének, akkor váratlan átalakulást tapasztalhat. Az orvos teljesen más hangsúllyal felajánlja, hogy meghallgathatják a baba(!) szívhangját. Kiderül, hogy emberkéről van szó, aki 4 vagy 5 hónap múlva megszületik. Tanácsot is kap, hogy ne dohányozzék, és még mi mindenre vigyázzon.”

⁴⁷ Uo. 141–162.

⁴⁸ Uo. 21–23.

⁴⁹ Részletesen lásd: uo. 141–162 [pl. Nürnbergi Kódex (1947) is].

⁵⁰ Uo. 27–37.

⁵¹ Uo. 27. Vö. GAIZLER, *A bioetika alapkérdései* 160: „Orvosok és jogászok számára közös elv: »Salus aegroti – salus personae humanae – suprema lex est!«, de legalább »esto«. A beteg testi-lelki java, üdve, üdvössége legyen legfőbb törvényünk!” (és pl. uo. 258–259).

⁵² GAIZLER, *Felelős döntés...* 27.

⁵³ Uo. 39–63.

A Szexológia dióhéjban című 5. fejezet⁵⁴ néhány problémára (pl. az ún. „próbaházasságra”, a házasságtörésre, a „nyitott házasságra”, a homoszexualitásra, a nemi betegségekre) hívja fel a figyelmet. A családi élet néhány orvostikai szempontja című 6. fejezet⁵⁵ a gyermekáldás, a családtervezés, a meddség és a mesterséges megtermékenyítés témáit „családcentrikusan”,⁵⁶ „a még meg nem születettek”⁵⁷ életét is védve tárgyalja.

A 7. fejezet a Szenvedés,⁵⁸ a 8. fejezet A szervátültetés erkölcsi problémái,⁵⁹ a 9. fejezet az Eugenika etikai problémái⁶⁰ címet viselve érinti az életminőség kérdéskörét. A 10. fejezet – személyes küzdelmekről is beszámolva – az Abortusz. A halál választása,⁶¹ a 11. fejezet az Eutanázia. A halál „választása”. „Halálba segítség”,⁶² a 12. fejezet a Kiséret a halálig. Hospice mozgalom⁶³ címmel jelenik meg. A 13. fejezetben A hit szerepe a gyógyításban és a gyógyulásban,⁶⁴ a 14. fejezetben az Alternatív gyógymódok orvostikai megítélése⁶⁵ témája szerepel, végül Kutatás-etikai kérdések⁶⁶ következnek. A kötetet – Makó János lektor utószavát⁶⁷ és a Függelék⁶⁸ követően – irodalomjegyzék zárja.

Makó János, a Magyar Orvosi Kamara Etikai Kollégiumának elnöke így ír róla:

A szerző megállapításai mögött sok tapasztalat, nagy lexikai tudás, mély humánus és erős hit áll. Nyitott lélekkel, az elfogadás készségével olvassuk e valóban hiánypótló könyv lapjait, hogy etikusabb orvosok, ápolók legyünk, és segítsük a szenvedő embert. A könyv emellett segít megérteni a beteg szolgálatát hivatásukul választottak gondjait is.⁶⁹

⁵⁴ Uo. 67–74.

⁵⁵ Uo. 75–81.

⁵⁶ Uo. 75.

⁵⁷ Uo..

⁵⁸ Uo. 85–88.

⁵⁹ Uo. 89–92.

⁶⁰ Uo. 93–94.

⁶¹ Uo. 97–109; vö. uo. 160–162.

⁶² Uo. 111–116; vö. HÁMORI Antal, *A haldokló, beteg ember életének és méltóságának tisztelete az Egyház tanításában. Az „eutanázia” problémája erkölcssteológiai szempontból, profán szakirodalmi és jogi kitekintéssel* (Erkölcssteológiai Könyvtár 8) (Budapest, JEL, 2009) 86–89.

⁶³ GAIZLER, *Felelős döntés...* 117–121.

⁶⁴ Uo. 125–129.

⁶⁵ Uo. 131–132.

⁶⁶ Uo. 133–138.

⁶⁷ Uo. 139–140.

⁶⁸ Uo. 141–162.

⁶⁹ MAKÓ János, *Utószó*, in GAIZLER, *Felelős döntés...* 140.

A BIOETIKA ALAPKÉRDÉSEI

A bioetika alapkérdései című, szintén közérthetően megírt könyv mottója sem más, mint „Válaszd azért az életet...” (MTörv 30,19c).⁷⁰ Előszót⁷¹ és Bevezetést⁷² követően – az eddigiekhez képest részletesebben, újabb eredményekre, időközben keletkezett forrásokra is kiterjedően – tárgyalja 1.) a bioetika alapelveit, tudományos jellegét, kialakulását,⁷³ 2)–4.) Szent II. János Pál pápa *Evangelium vitae* kezdetű enciklikájának⁷⁴ egyes részei által is az emberi élet szentségét, sérthetetlenségét,⁷⁵ minőségét,⁷⁶ kezdetének és végének meghatározását, annak etikai következményeit,⁷⁷ 5.) a mesterséges megtermékenyítés,⁷⁸ 6.) a genetikai tanácsadás, a génkutatás,⁷⁹ 7.) az abortusz,⁸⁰ 8.) a betegtájékoztató, az orvosi titoktartás,⁸¹ 9.) történetiséggel, valamint embrió- és magzatvédelmi érvekkel a szövet- és szervátültetés,⁸² 10.) a hospice-ra is kitérve az eutanázia, az (asszisztált) öngyilkosság, a túlkezelés,⁸³ 11.) az orvosi kísérletek bioetikai problémáit, kérdéseit,⁸⁴ valamint 12.) az orvosi eskü témáját.⁸⁵

Csak néhány jellegzetes gondolatot emelnénk ki itt. Az Előszó első mondata: „Ahhoz, hogy örülni, szeretni, sőt akár vitatkozni, haragudni tudjunk, először *élni* kell.”⁸⁶ A 118. oldalon szerepel: „Meggyőződésem, hogy emberi,

⁷⁰ GAIZLER, *A bioetika alapkérdései* 3; lásd még pl.: uo. 119, 213.

⁷¹ Uo. 17–21.

⁷² Uo. 23–25.

⁷³ Uo. 27–53.

⁷⁴ Lásd: II. JÁNOS PÁL, *Evangelium vitae kezdetű enciklika az élet védelméről* (1995. márc. 25.) (Pápai Megnyilatkozások XXVI) (ford. Diós István; Budapest, Szent István Társulat, 1995; a továbbiakban: EV) 152.

⁷⁵ GAIZLER, *A bioetika alapkérdései* 55–64.

⁷⁶ Uo. 65–70.

⁷⁷ Uo. 71–90 (lásd pl. 71: „A krisztusi, perszonalista nézetek szerint az ember a fogantatástól személy a természetes halálig, az ahhoz tartozó jogokkal együtt.” „A bioetika, mint erről többször szó volt, az élet etikai kérdéseivel foglalkozó tudomány.”; uo. 141: „A bioetika az élet etikai kérdéseivel foglalkozó tudomány.”).

⁷⁸ Uo. 91–100.

⁷⁹ Uo. 101–107.

⁸⁰ Uo. 109–131 (128–131: idézve EV-pontok).

⁸¹ Uo. 133–160.

⁸² Uo. 161–199 (az embrió-, magzatvédelmi érvekhez lásd pl.: uo. 190).

⁸³ Uo. 201–237 (218–220, 224–226: idézve EV-pontok).

⁸⁴ Uo. 239–250.

⁸⁵ Uo. 251–266. A könyv 13. fejezetét *Személyi és anyagi elosztás (allocatio). Osztó igazságosság. Etikai dilemmák* címmel (267–296) Kovács József, 14. fejezetét *Környezetvédelem, felelősség, etika* címmel (297–305) JANCÓS Gábor írta; a 307–369. oldalakon Függelék (pl. orvosi eszköz-vegekkel, nyilatkozatokkal, MOK EK-állásfoglalásokkal), a 371–415. oldalakon Irodalomjegyzék, a 417–422. oldalakon Név- és tárgymutató található.

⁸⁶ Uo. 17 (vö. pl. uo. 19, második-harmadik bekezdés, 23, első mondat).

védendő élet keletkezik a két sejt egyesülésekor.” A 202. oldalon pedig ezt olvashatjuk: „Mindenképpen el kell választanunk a »halálíg kísérést« a »halálba segítéstől!«”⁸⁷

Kopp Mária írja *Ajánlásában*:

Gaizler Gyula professzor breviáriumot írt, alapművet, amelyet mindenkinek, nem csupán orvosoknak, hanem tanároknak, politikusoknak, papoknak, minden gimnazistának naponta forgatnia kellene, hogy soha ne felejtkezzünk el azokról a kérdésekről, amelyek a legfontosabbak. Ugyanakkor kitűnő tankönyv és tudományos áttekintés ez a kötet, teljes, az ókort is felölelő irodalomjegyzékkel, forrásmegjelöléssel, áttekinthető, didaktikus szerkezettel. [...] Gaizler Gyula professzor postumus kötete visszahozta őt közénk, azt az embert, aki az értékek, az erkölcs, az etika apostola egy olyan világban, amelynek éppen ilyen apostolokra van a legnagyobb szüksége.⁸⁸

BÚCSÚ

Gaizler Gyula földi pályafutása 1996. november 22-én, Budapesten hirtelen, gyors lefutású betegségben, szentségekkel megerősítve ért véget, hatása azonban ma is tart; életművével, igaz, önzetlen szeretetével jelentősen hozzájárult a bioetika hazai művelésének helyes irányú megalapozásához és terjedéséhez, s a keresztények egységéért végzett bátor szolgálata is példaértékű. Bioetikai munkássága kéz a kézben járt az ökumenével – az igazságért való bátor kiállását személyesen is módomból volt megtapasztalni.⁸⁹

A nemzetközileg is elismert, alázatos tudós az *Ökumené* 1996/1. számában (a 22. Krisztusi Ökumené füzetben) a következőket írta:

A Szentlélek eljövételére készülünk. A Kereszthalál sötétsége, majd a Feltámadás öröme után eltöltötte az első tanítványokat a Lélek Ereje. Itt állunk mi, kései tanítványok. Szenvedés és öröm után mégis telve elkeseredéssel, reménytelenséggel. Mintha a „halál kultúrája” győzne az „élet kultúrája” felett. Az ökumené szelleme is sokak szerint éppen csak pislákol. Pedig mi már tudjuk, hogy Krisztus köztünk van. Tudjuk,

⁸⁷ Lásd még pl.: uo. 210.

⁸⁸ KOPP Mária, *Ajánlás*, in GAIZLER, *A bioetika alapkérdései* 5–6.

⁸⁹ PRUZSINSZKY József, az MBT alapító főtárgya, a KÖT választmányi tagja írja Gaizler Gyulára emlékezve, halálának 10. évfordulója alkalmából: „Szüntelen tudományos igazságkeresése soha nem öncélúan történik, hanem felelősségtudatból és szeretetből fakad. Sikeresen harcol az interdiszciplináris bioetika hazai megismertetéséért és elterjesztéséért. [...] Szüntelen azon fáradozott, hogy a bioetikát minél több egyetemen oktassák keresztény szemléletben.”: PRUZSINSZKY 90; lásd még pl.: NYÉKY 91: „A tudomány és a hitvallás egy irányba, az igazságban való összefogás felé mutatott egész életében. Temetésén egymás mellett ment mögötte egy katolikus és egy református püspök, és egy evangélikus teológus professzor. [...]”.

hisszük, hogy Ő az Élet Ura. Tudjuk, hogy azért jött, hogy életet, reményt adjon. Tudjuk, hogy egységben, szeretetben akar látni bennünket. Tudjuk, hisszük, hogy csak hozzá kell fordulnunk, hogy erőt kaphassunk Tőle. Mindennapjaink húznak mindnyájunkat az erőtlenség felé. Kapaszkodunk-e a mi Urunk segítő kezébe? Kérjük-e, hogy küldje el Lelkét, adjon Erőt, segítséget. Tudnunk kell, hogy nemcsak evilági erők ellen kell küzdenünk. „Ellenségetek az ördög, mint ordító oroszlán körül jár, keresvén, kit nyeljen el.” (v. ö. 1 Pét 5,8b) Meg kell hát fognunk egymás kezét is, hogy bírjuk.

Posztumusz kötetének eme öt rövid mondatával és feleségének, Madarász Juditnak e műbe 1997 karácsonyán írt szavaival zárnám: „Az erkölcsi újjáépítés nem diadalmenet, sohasem volt az. A szűk út nem széles, nehéz szakaszok is bőven akadnak. »Aki követni akar, vegye fel keresztjét...« Ki-ki a sajátját. Lehetnek ezek intellektuális kereszttek, a meg nem értés keresztjei, a háttérbe szorításoké, a kinevetéseké.”⁹⁰ A feleség válasza: „[...] a munkát folytatni kell!”

⁹⁰ GAIZLER, *A bioetika alapkérdései* 119.

◆◆◆ RUZSA GYÖRGY

Az ikon előlapja és hátlapja

Megjegyzések egy ismeretlen, aranyozott ezüst borítású
Kazanyi Istenszülő ikonhoz

AZ ISTENSZÜLŐ KAZANYI IKONJA

Először vessünk egy pillantást az ősi Kazanyi Istenszülő ikonra és annak ikonográfiájára! A Kazanyi Istenszülő, helyesebben az Istenszülő kazanyi ikonja (oroszul Казанская Богоматерь, Казанская Богородица, Казанская икона Божией Матери) a hodégétria, vagyis az útmutató ikonográfiai típus egyik orosz eredetű változata. A vállképben ábrázolt Istenszülő gyermekét a baljában tarja, kezei nem láthatóak. A kis Jézust frontálisan jelenítik meg, jobbajával áldást oszt, balját a himation eltakarja.

Az ősi ikont 1579-ben találta meg egy kilenc éves kislány anyjával Kazany városban, egy tűzvész után, a hamuban. Ezután az ikonnal kapcsolatban számos csodás gyógyulást jegyeztek fel. Az ikon megtalálásának helyén női kolostort építettek. Ez az ikon 1904-ben a kolostorból nyomtalanul eltűnt.¹

Egy nagyobb méretű Kazanyi Istenszülő ikonról is van tudomásunk, mely 1612-ben a moszkvaiak győzelmét segítette. Ezt az ikont a 18. század elején Moszkvából Szentpétervárra vitték. Tiszteletére épült Szentpéterváron a 19. század elején az Andrej N. Voronyihin tervezte híres Kazanyi Miasszonyunk-székesegyház. (Ebben a hatalmas székesegyházban a kommunizmus éve alatt ateista múzeum működött.)

Fontos megemlíteni, hogy az Istenszülő kazanyi ikonjának a Volga-vidék festői tradíciójához köthető, a 18. század elején vagy közepén készült másolatát egy ideig a Vatikánban őrizték. Az ikont még a szovjet hatóságok adhatták el külföldre, ahol magángyűjteménybe került, majd bemutatták az 1964-es New York-i világkiállításon. Később egy jótékony egyesület megvásárolta ezt a nagy becsben tartott ikont, és átadta Fatima zarándoktemplomának, mely odaajándékozta a merénylet sérüléseiből gyógyuló II. János Pál pápának.² Ezt az ikont 2004-ben ünnepélyes keretek között átadták az Orosz Pravoszláv Egyháznak. Az Istenszülő kazanyi ikonjának egy további másolatát 2011. április 7-én a Jurij Gagarin nevű űrhajó a Nemzetközi Űrállomásra

¹ *Святотатство в монастыре, in Казанскія Губернскія Ведомости* (3 июля 1904) 2.

² ЧУГРЕЕВА, Наталия Николаевна, *Какая Казанская икона Богородицы в Ватикане?*, in *Русский Дом* (2001) 4. sz., <http://www.russdom.ru/oldsayte/2001/20010408.html> (2024.10.02.).

juttatta el. Valószínű, hogy a Kazanyi Istenszülő a legtöbb másolatban létező orosz ikon.³

Itt bemutatott ikonunk kiótban, vagyis üveges ikontartó szekrénykében helyezkedik el⁴ (1. kép). A rendkívül magas mesterségbeli és művészi szintű, 1899 és 1908 között készült, aranyozott ezüst borító alkotója N G (H Г) ismeretlen moszkvai mester. Lent zománc feliratot látunk: „КАЗАНСКИЖ ПР.БЦЫ”, azaz „Kazanyi Tisztaságos Istenszülő”.⁵ Különleges ikonunk hátlapja is. Ám mielőtt rátérnénk ennek bemutatására, érdemes egy kicsit foglalkoznunk az egyébként kevésbé kutatott, de igen sok értékes információval szolgáló ikonhátlapok kérdésével is.

AZ IKONHÁTLAPOK ÉRDEKESSÉGEI

Az orosz ikonok hátlapján gyakran találkozunk „sponka”-val, vagyis hevederrel, mely rendszerint a táblába mélyítve elhelyezett merevítő lécs, amely biztosítja, hogy az ikontábla ne vetemedjék meg. Gyakran festéket is felvisznek az ikontábla hátlapjára, hogy védje a pára és a nedvesség behatolásától. Ez is az ikontábla meghajlásának, vetemedésének megakadályozását szolgálja. Néha nemcsak egyszerű festékfelvitelről van szó, hanem ide is festett ábrázolás kerül. Minket azonban most nem a technikai kérdések érdekelnek, hanem az ikon hátlapján lévő feliratok.

Az ikonok hátlapján (zatil) gyakran különös bekarcolásokat látunk. Ezek sokszor szögletes betűformák, melyeket hegyes tárgygal, szöggel karcoltak be. Gyakran a tulajdonos nevét találjuk itt, és annak a szentnek vagy ün-

³ Vö. pl. Павлович, Г.[?] А., *Казанская икона Богородицы и Казанский собор на Красной площади в Москве*, in *Культура средневековой Москвы. XIV–XVII вв.* (Москва, Наука, 1995) 225–249; ПРЕОБРАЖЕНСКИЙ, Александр Сергеевич, *Новые сведения о ранней истории почитания Казанской иконы Богородицы и её древнейших списках*, in *Чудотворный Казанский образ Богородицы в судьбах России и мировой цивилизации. Сборник докладов участников научно-просветительских чтений* (Казань, Центр инновационных технологий, 2019) 295–429.

⁴ Az Istenszülő Kazanyi ikonja. Aranyozott ezüst borítója: N G (H Г) ismeretlen moszkvai mester, 1899 és 1908 között. Fa, ezüst, aranyozott ezüst, zománc, mérete: 22,2×17,7 cm (kióttal: 29,5×25 cm). A szerző tulajdonában (ltsz. RU 168).

⁵ Ötvösjegyek: Lent: 1./ Ovális pajzsban 84 zolotnyik ezüst finomsági fok, balra forduló női fej kokosnyikkal (speciális orosz női fejdíszel), továbbá nehezen olvasható И Л (I L) monogram, mely Ivan Szergejevics Lebedkin (Иван Сергеевич Лебедин) moszkvai ellenőrző mestert jelöli, aki kinevezését 1899-ben kapta. Ezt a mesterjegyet 1899 és 1908 között használták. 2./ H Г (N G) ismeretlen moszkvai mester jele. A zománc felirat közepén: 1./ H Г (N G). 2./ Kör alakú pajzsban balra forduló női fej kokosnyikkal: ismeretlen ellenőrző mester jele. Az Istenszülő nimbuszának bal oldalán: 1./ H Г (N G). 2./ Ovális pajzsban 84 zolotnyik ezüst finomsági fok, balra forduló női fej kokosnyikkal, И Л (I L) monogram.

1. kép: AZ ISTENSZÜLŐ KAZANYI IKONJA
Aranyozott ezüst borítója: N G (H Γ)
ismeretlen moszkvai mester, 1899 és 1908 között.
Fa, ezüst, aranyozott ezüst, zománc. 22,2×17,7 cm, kióttal: 29,5×25 cm

nepek a megnevezését, akit vagy amit az ikon ábrázol. Van olyan eset is, amikor az ábrázolás témáját maga a pápa is megjelölte – néha olajos kortot is használt – ezzel elismerve az ábrázolás hitelességét. Azt jelezte, hogy a hívők imádkozhattak az ikon előtt. Bizonyos esetekben hosszabb, festékekkel írott szöveget is találunk itt, mely a tulajdonos nevén kívül még néhány fontos családi adatot is rögzített. Különösen ritkán a felirat az ikonfestőt is megnevezte. Olykor néhány szakrális esemény adatait is megtalálhatjuk az ikonhátlap feliratában.

Különleges figyelmet érdemel például egy Római Szent Antalt ábrázoló orosz ikon (2. kép) hátlapjának ceruzával írott felirata⁶ (3. kép):

1910 г. декабря 21 дня
 Освящена сия икона при мощах
 пр. АНТОНІЯ, и возложена въ
 раку пр. на время

Fent a felszentelés dátuma: 1910. december 21. Alatta a felszentelési szöveg: „Ezt az ikont Szent Antonyij [Antal] hamvainál szentelték fel, és egy időre a szent ereklyetartójába helyezték.”⁷

Egy másik ikon, amely igen jelentős ikonhátlap-felirattal büszkélkedhet, Jakov Tkacsov műve, és Szent Ioaszaf belgorodi püspököt ábrázolja.⁸ Az ikon hátlapján lévő felirat: „[Az ikon] a Voronyezsi Kormányzóság L. Sz. Viszkovszkij birtokán élő Gácsen tulajdona.” Ezután másfajta, szabályosabb írásképpel a következőket olvashatjuk: „Ez az ikon 1912. április 12-én készült. Unokám Ioaszaf 1910. október 28-án este 8 órakor született Belgorod városá-

⁶ Római Szent Antal. Orosz ikon, 1900 körül. Fa, mérete: 26,5×22 cm. A szerző tulajdonában (Itsz. RU 122). Részletesebben: RUSZA György, *Egy nyugati származású szent ábrázolása ismeretlen orosz ikonon. Adalékok Római Szent Antal ikonográfijához*, in *Pannonhalmi Szemle* (2020) 2/107–110.

⁷ Ekkor még senki sem gondolta, hogy hamarosan, a kommunizmus szervezett vallásellenes tevékenysége keretében a szent koporsóját feltörik, és a hamvakat eltüntetik. Római Szent Antal, orosz nevén Antonyij Rimljanyin (Антоний Римлянин) 1147-ben halt meg. Valószínűleg 1067 körül született, feltehetően nem Rómában, hanem valahol nyugaton, római katolikus környezetben. Hagiógráfiájában ugyanis arról olvashatunk, hogy három nap alatt jutott Novgorod földjére. Életrajza azt is megemlíti, hogy éjjel-nappal imádkozott a tengerparton, egy kővön állva, majd nagy vihar kerekedett, és a szentet a kővel együtt a Volhov folyó partjára sodorta. A megérkezés pontos dátuma is szerepel: 1106. szeptember 5.

⁸ Jakov Tkacsov: Szent Ioaszaf belgorodi püspök, 1912. (Hátlapján felirat: „[...] Сей Образъ написанъ 1912 г. [...] образъ писалъ Яковъ Ткачовъ [...]”). Fa, mérete: 16×11,1 cm. A szerző tulajdonában (Itsz. RU 30). Szent Ioaszaf belgorodi püspökről lásd többek között: Жиленков, Александр Иванович, *Письменное наследие святителя Иоасафа (Горленко) в культурно-историческом контексте Нового и Новейшего времени* (Белгород, НИУ «БелГУ», 2013).

2. kép: RÓMAI SZENT ANTAL
Orosz ikon, 1900 körül. Fa. 26,5×22 cm

ban. A Szávina faluban álló Treszvetyityelszkája⁹-templomban keresztelték meg. Az ikont Jakov Tkacsov festette unokája számára. [Szent Ioaszaf] hamvainak bemutatása 1910. szeptember 4-én volt Belgorod városában.”

⁹ A három szent hierarcháról (egyházatyáról) elnevezett.

3. kép: A RÓMAI SZENT ANTAL-IKON HÁTLAGJA A FELIRATTAL

Szent Ioaszaf belgorodi és obojányi püspök Prilukiban (Poltvai Kormányzóság) 1705. szeptember 8-án született, és Grajvoron faluban (Belgorodi Kormányzóság) 1754. december 10-én halt meg. Szent Ioaszaf 1727-ben lett szerzetes. Kijevi akadémiai tanulmányainak befejezése után az akadémián maradt tanárként. 1748. június 2-án szentelték Belgorod és Obojány püspökévé a szentpétervári Szent Péter és Szent Pál-székesegyházban. 1911-ben kanonizálták. Emléknapja december 10. (23.) és szeptember 4. (17.). Ez utóbbi időpontot említi az ikon hátlapján lévő felirat. Ebben a szövegben az 1910-es évszám is figyelemre méltó. Ugyanis ekkor kezdték kiépíteni a szent sírhelyét és fölé a baldachint a Szentháromság-székesegyházban Vlagyimir Alekszandrovics Pokrovszkij (1871–1931) tervei alapján, aki korának egyik legismertebb építész volt. Ő tervezte a híres lipcsei Szent Alexios-tempломot is. A sírhely építési munkálatai 1911-ben fejeződtek be. Sajnos ez az építmény elpusztult.

Kivételesen a szakrális vonatkozások mellett naiv, megmosolyogtató, praktikus gondolkodásra utaló szövegekre is bukkanhatunk a hátlapon. Pusztán az érdekesség kedvéért idézzük Ilia Brodlakovics ikonfestő 1666-ban készült Trónoló Krisztus ikonjának feliratát. „Mi Sztahunok: Iván és apám és feleségem, Mária ezt az ikont örök üdvösségünkre vettük Ilás [Illés] cimborától, munkácsi festőtől, adtunk érte egy kan disznót. Ily módon egy másikat ősszel tartozunk adni, hogy hat aranyat érjen, és ha nem adnánk disznót, pénzben tartozunk megadni a hat aranyat a megbeszélte Szent Mihály gyülekezete napján ugyanez 1666. évben.” Az ikon egykor M. O. Korin moszkvai gyűjteményében volt.¹⁰

4. kép: AZ ISTENSZÜLŐ KAZANYI IKONJÁNAK HÁTLAGJA A FELIRATTAL

¹⁰ *Исторія українського мистецтва 1–6* (Київ, к.п., 1967–1968) 6, 194. Idézi: PUSKÁS Bernadett, *Feliratos ikonok a munkácsi püspökség 17. századi emlékégyében*, in *Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára. Essays in Honour of Mária Prokopp* (szerk. Tüskés Anna; Budapest, CentrArt Egyesület, 2009) 189, 191.

Ezek után térjünk vissza a bemutatásra kerülő Kazanyi Istenszülő ikonhoz s annak különleges hátlap-feliratához (4. kép)! Ezüstlapra vésvé a következő olvashatjuk orosz nyelven: „Ljubov Petrovna Geraszimovának, házasságkötésének emlékére. 1899. január 15. N. Hohlovtól.” Ezen az ezüstlapon a következő ötvösjegyeket találjuk: 1./ Két részből álló pajzsban 84 zolotnyik finomsági fok és a sárkányt legyőző Szent György. Ezt az ötvösjegyet az 1880-as években használták Moszkvában. 2./ O (alig látható) és K betűk. Talán Oreszt Fedorovics Kurljukov (Орест Федорович Курлюков) ezüstartyákat készítő gyártulajdonost jelöli, akinek gyára 1884 és 1916 között működött Moszkvában. Ilyen kicsiny, egyszerű ezüstlapot szokatlan ily részletesen ötvösjeggyel jelölni. Feltehetően másodlagos felhasználású töredékről van szó, eredetileg talán egy tálcá vagy szelence része lehetett.

AZ IKONBORÍTÓKRÓL

Érdeemes röviden kitérni az ikonborítókra is. Ezek egy részét a legkiválóbb orosz ötvösök készítették leggyakrabban ezüsből vagy aranyozott ezüsből, igen ritkán pedig aranyból. Néhányan elleneztek e műtárgyak készítését, mert eltakarja az alattuk levő festett részeket. Sokan viszont az ikonborítást az ikon iránti kiemelt tisztelet jelének tekintették. Hangsúlyozták, hogy az ikon borításának ragyogása a belőle kiáradó égi, nem anyagi fényt szimbolizálja. Hivatkoztak forrásként a Szentírásra, mely szerint a Frigyláda arannyal volt borítva. Mózes második könyvében, vagyis a Kivonulás könyvében a következőket olvashatjuk: „Borítsd meg azt [a Frigyládát] tiszta arannyal, belül is, kívül is megborítsd azt, és csinálj reá köröskörül arany pártázatot” (Kiv 25,11).

Minket most elsősorban az ikonborítókon lévő feliratok érdekelnek. Ezek rendszerint rövid szövegek vagy rövidítések, és az ábrázolt szentet vagy szent jelenetet nevezik meg. Véséssel, poncolással, domborítással, niellóval, zománcozással készültek, vagy éppen egyszerű préseléssel. Gyakran külön gyártották e zománcozott feliratokat, és később erősítették az ikonborítóhoz. Ezt figyelhetjük meg a bemutatott Kazanyi Istenszülő ikonon is.

Az ikonborítókkal kapcsolatban meg kell még ismerkednünk a venyec, a koruna, a rjászno, a cátá, a drobnyica és a zápona fogalmával. A venyec (венец) dicsfényt jelent, melyet az ikonborítóra erősítenek rendszerint ún. füles kapoccsal. Ritkábban előfordul az is, ha az ikonon nincs ikonborító, akkor közvetlenül a festett felületen helyezik el. A koruna (коруна) a korona (корона) szóból származik. Fogazatos vagy áttört díszítés, a dicsfény felső részén helyezkedik el. A rjászno (рясно) függődísz az ikonborítón, a nim-

buszhoz kapcsolódik, és az arc két oldalán csüng. A kifejezés egy orosz női ékszerből származik, mely rendszerint gyöngysorból készült, és a fejfedőhöz erősítették. Kétoldalt, a halánték mentén függött. (Egyébként Kelet-Szibéria egyes régióiban – például Irkutszkban és környékén – a ribiszke fürtjét is néha rjásznónak nevezik.) Az arc körüli dísz negyedik eleme a cátá (цата). Félhold alakú, gallérszerű fémdísz, melyet a venyec alsó két végéhez kapcsolnak. Általában magas szakrális uralkodói méltóságot, főpapi rangot jelöl. A szó óorosz formája cjáta (цята), mely a latin centus, vagyis aprópénz szóból származik.

Az ikonborítóhoz még más rátétes elemek is kapcsolódhatnak, melyek szinte bármely részén elhelyezkedhetnek. Ezek közül kiemelkedik a drobnyica (дробница), mely különböző formájú, gyakran figurális ábrázolással ellátott dísz. Rendszerint ezüstből vagy zománcból készül. (Az evangéliumok könyvek borítójának hasonló, rátétes díszeit is így nevezik.) A zápona (запона) pedig gombszerű, kisméretű dísz, melyet gyakran csavarral erősítenek föl (vö. запонка: gallérgomb, kézelőgomb).

Ha egy olyan ikon előtt imádkozunk, amelynek előlapján csillogó ikonborító van, jusson eszünkbe Irina Sztjerligova néhány szava. Az ikonborítók legnagyobb kutatója találóan mutatott rá egy korai ikonnal kapcsolatban a fémborítás teológiai jellegére: „A veretes borítás sugározza a szent apostolok testének ragyogását és romolhatatlanságát.”¹¹

¹¹ СТЕРЛИГОВА, Ирина Анатольевна, *О значении драгоценного убора в почитании святых, in Чудотворная икона в Византии и Древней Руси* (Moskva, Martis, 1996) 129.

Pére François Potez
AZ ÖRÖM SÚLYA

Papnak lenni napjainkban

Potez atya reményt hoz paptestvérei számára, megerősíti őket hivatásukban, emlékeztetve annak csodálatos örömére és komolyságára. Ám megszólítja a híveket is: „E sorokat olvasva laikus testvéreimnek lehetőségük lenne jobban megismerni a papi életet, sőt, talán ösztönözné őket, hogy némi megértéssel, irgalmas jóindulattal viseltessenek azok iránt a teljesen átlagos férfiak iránt, akiket Isten arra választott ki, hogy egészen különleges kegyelmek hordozói legyenek.”

138 oldal, puhafedezés. Ára: 2400 Ft

Elmer István
BELESIMULNI A TEREMTÉS RENDJÉBE

*Bíró László püspök, Mester Sándor sebész főorvos
és Wittmann István belgyógyász-professzor
gondolatai betegségről, gyógyításról*

A püspök atya gondolatai segítenek, hogyan tekintsük életünk természetes részének a megpróbáltatásokat, amelyek azáltal gazdagíthatnak, hogy közelebb visznek a jézusi szabadításhoz.

360 oldal, keménytáblás. Ára: 3900 Ft

ÉLET A KLASSZIKUSOK KERTJEIBEN

Adamik Tamás klasszika-filológussal Simon Erika beszélget

Adamik Tamás az ELTE Bölcsészettudományi Kar Latin Tanszékének professzora és vezetőjeként csodálatosan gazdag életművet hozott létre: hiánypótló módon megírta a latin irodalom korszakainak történetét és jelentős kutatói és műfordítói munkát végzett. A Stephanus-díjas professzor kalandos, alkotó életének epizódjait eleveníti fel e könyv lapjain. Beszélgetőtársa Simon Erika latin-történelem szakos középiskolai tanár, szerkesztő, húsz interjúkötet szerzője.

142 oldal, keménytáblás. Ára: 2900 Ft

RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda
1364 Budapest, Pf. 277. • TELEFON: 318-6957
szitkonyvek.hu

NÉMETH László Imre, *Magyar egyházi hírek 1975–1984, ahogy Mester István látta Rómából* (Budapest, METEM, 2024) 204 o.

A Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, ismertebb nevén a METEM kiadásában 2024 elején jelent meg egy karcsú, kétszáz oldalas forráskiadvány *Magyar egyházi hírek 1975–1984, ahogy Mester István látta Rómából* címmel. A magyar papi emigráció egyik jeles alakjának, Mester Istvánnak a vatikáni diplomatakarriert befutott Kada Lajossal folytatott levelezéséből szemelvényez: azokat a bekezdéseket közli, jegyzeteli és magyarázza, amelyek tartalma illik a kötet címébe, azaz amelyekben a levelezők határokon innen és túli értelemben magyar vonatkozású, katolikus egyházi információkat osztanak meg egymás között tíz esztendőn át. A forrásközlés egyirányú, legalábbis abban az értelemben, hogy alapját csak a Mestertől Kadához írott levelek képezik, a Kadától Mesterhez írottak közül – ha egyáltalán fennmaradtak – nem szerepel egy sem, tartalmuk csak áttételesen jelenik meg.

A levelezés két főszereplője, Mester István és Kada Lajos annak a magyar papi nemzedéknek a tagjai, amely a történelem viharai közepette vállalták az Úr követését és az egyház szolgálatát. Életrajzukat a kötetet összeállító Németh László Imre igen alaposan, szakszerűen és érdekesen vázolja fel, aminek köszönhetően két kivételes intelligenciájú, rendkívüli egyházi ember barátsága és ügyszeretete világlik ki a sorokból. Mester a „nagy októberi forradalom” évében, 1917-ben született, azon belül is egy mágikus napon, augusztus 20-án. 1947 nyarától Rómában élt, és 1984-ben bekövetkezett haláláig egyszer sem térhetett vissza hazájába. A nála hét évvel fiatalabb Kada Lajost 1946-ban Mindszenty József küldte ki Rómába a Collegium Germanicum et Hungaricumba. Itt bármikor megismerkedhettek, de közelebbi kapcsolatba 1951-ben kerültek: Mester ekkor lett a magyar püspöki kar ágense, valamint a Pápai Magyar Intézet (PMI) ideiglenes (1953-tól kinevezett helyettes) vezetője, Kada pedig, miután befejezte tanulmányait a Pápai Gergely Egyetemen, az intézmény egyik lakója volt. 1953-ban Zágon is ideköltözött. A közös fedél közös munkához vezetett: Kada annak a Zágon Józsefnek a titkára lett, aki a PMI régenseként Mester felettese volt. Zágon és Kada is

jól ismerték egymást, legalább 1950 óta, amikor Zágón a külföldön élő magyarok apostoli vizitátoraként Rómába költözött, és Kadát kinevezte olaszországi lelkésznek, amivel együttjárt a Magyar Nemzeti Bizottmány római irodájában a menekültügyi előadói poszt is. Hármójuk – Zágón, Mester és Kada – életfonalala halálukig összefonódott. A közös klerikusi élet 1955-ben annyiban változott, hogy Kada – mivel beiratkozott a Diplomáciai Akadémiára – kiköltözött a Pápai Magyar Intézetből.

Az intézmény eredetileg a Római Magyar Akadémia egyik részlegeként alakult meg, majd 1940-ben vált önállóvá. 1949 és 1964 között a magyar hatóságok megpróbálták felszámolni, de lakóit az olasz rendőrség – pápai jellegére, vagyis önálló jogi személyiségére hivatkozva – mindig megvédte a kilakoltatástól. A magyar kormány és az Apostoli Szentszék 1964. szeptember 15-én aláírt részleges megállapodása következtében azonban a magyar püspöki kar vette át mint a magyar papok felsőfokú római tanulmányi kollégiumát, de cserébe az emigráns papoknak – így Zágónak és Mesternek is – el kellett hagynia az épületet. Az 1975 és 1984 között írt levelekben már ritkán esik szó a Pápai Magyar Intézetéről, amely nem csupán a római egyetemeken tanuló magyarországi papok intézményévé, hanem egyúttal valóságos magyar hírszerző központtá is vált.

A PMI-ből történt távozás utáni években mindhárman jelentős szerepet vállaltak a Szent István Zarándokház létrehozásában; Zágón 1975-ben bekövetkezett halála után Mester rendezte felettese és barátja hagyatékát, majd az időközben Pakisztántól Argentínáig szolgáló, komoly diplomáciai karriert befutott Kada vette át a stafétát az elhunyt Mestertől az 1965-ben alapított Szent István Alapítvány élén.

A külszolgálatba rendelt Kada Lajossal mind Zágón József, mind Mester István rendszeresen váltott levelet. Ezek zöme fennmaradt, gondozásukat és publikálásukat Németh László Imre vállalta magára. Ő akár a neves triász negyedik tagja is lehetne: Zágón késői utódaként 1998 és 2011 között a Pápai Magyar Intézet rektora volt Rómában, ezzel párhuzamosan – akárcsak Mester István – ágensként képviselte a Magyar Katolikus Püspöki Konferenciát, majd 2011-től 2020-ig ő vezette a Szent István Házat Rómában, és itt ismerkedett meg elődei irathagyatékával. Évek szívós munkájával feldolgozta és szemelvényezve kiadta a Zágón–Kada és a Mester–Kada levelezést. Előbbi történetéről a *Mindszenty megvalósult álma. A Santo Stefano Rotondo és a Szent István Ház* című, 2009-ben megjelent kötetében bővebben is írt, a levelekből az Archívnet oldalain publikált.¹ Ez a mostani kötet a Mester István

¹ NÉMETH László Imre, Mindszenty József alakja és ügye Zágón József Kada Lajosnak írt leveleiben (1962–1971) I–II, in ArchívNet 23 (2023) 1. és 2. szám, <https://www.archivnet.hu/mindszenty-jozsef-alakja-es-ugye-zagon-jozsef-kada-lajosnak-irt-leveleiben-1962-1971-i>

és Kada Lajos közötti levelezés 150 sorszámozott tételből álló halmazából (Mestertől 138, Kadától 12 levélből) emeli ki a magyar vonatkozású híreket. A válogatás egyszerre előny és hátrány: ezzel az olvasót szigorúan a magyar egyházi hírek mezsgyéjén vezeti, tehát nem terheli számára ismeretlen személyek még ismeretlenebb történéseivel, a kihagyást jelző kapcsos zárójelek ugyanakkor kíváncsiságot és hiányérzetet generálnak, vajon mi mindenről váltottak még szót a levelezőpartnerek? És az egyháztörténetben kicsit is járatos olvasó szinte sajnálja, hogy kíváncsiságát nem olthatja a levelek maradtalan elolvasásával.

Igényes, ám kissé zavaró a dokumentumok kétféle (összes és a kötetben publikált) sorszámozása, de némi odafigyeléssel a korreláció megfejthető. Németh László felvilágosítása szerint egy levél a feldolgozás során tévedésből két sorszámot is kapott, ez magyaráz egy apró eltérést (ugyanis a 28–31. oldalon található, időrendet követő Mester–Kada levéllista a 138. sorszámmal zárul, viszont a közreadó Németh László a 21. oldalon a Mester–Kada levelezés együttes számát 137-nek írja, ami a valós adat). Ebből a levélegyüttesből 116-ban van szó magyar egyházi hírekről. Az évenkénti bontás (23. oldal) összege viszont csak 115-öt tesz ki, ami három elütésből adódik: 1979-ből és 1980-ból nem 17-17, hanem 16, illetve 18, 1983-ból pedig nem 13, hanem 14 levélből került részlet a publikált gyűjteménybe. Így jön csak ki a helyes végeredmény, mert a közölt források valóban 116 levélből származnak.

A jegyzeteket olvasván tűnik ki igazán Németh László alapossága: maximálisan igyekezett megfejteni minden levélbeli utalást, akár személyre, intézményre vagy eseményre is vonatkozzon. Ez hatalmas munka még egy vékonyabb kötet esetében is. Nem egy megoldáshoz jól jött az a vatikáni helyismeret, amivel legtöbbszörünk nem, viszont Németh László rendelkezik. Az igényes forráskiadás nehezített pályájáról árulkodik, hogy Németh László már 2002-ben közzétette első olyan tanulmányát, amelyben támaszkodik Mester leveleire.² Következésképp több mint két évtizeden át forgatta, izlelgette, gondozta ezeket a különleges iratokat, mire lépésről lépésre eljuttatta azokat arra az állapotra, hogy érettnek érezte publikálásukat.

Fókuszáljunk erre a 116 levélre, pontosabban az azokból közölt részletekre! Az egyháztörténésznek kifejezett inycenségek, az érdeklődőnek izgalmas beavatások egy meghatározó emigráns pap tájékozódásába, kapcsolataiba, befolyásába. Nem olcsó kíváncsiságról van szó, Németh László gondosan kigyomláta a szenzitív és netán kegyeletsértő mondatokat (ha voltak a

resz#_ftnref21; https://www.archivnet.hu/mindszenty-jozsef-alakja-es-ugye-zagon-jozsef-kada-lajosnak-irt-leveleiben-1962-1971-ii-resz#_ftnref21 (2024.10.22.).

² NÉMETH László Imre, *Adalékok a római magyar lelkeség történetéhez. Első rész: 1945–1963*, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* (2002) 1–4/197–228.

levelekben egyáltalán), és kizárólag a történetileg releváns híreket emelte ki. Mester bennfentessége kétségtelen, ám az is érzékelhető, hogy az 1960-as évek derekáiig kulcsszerepet játszó, a magyar állambiztonságot hadra fogó és a Szentszéket véleményével befolyásolni képes Mester István lassan kiszorult a kúriai fősodorból.

A levelekben, természetüknél fogva, rengeteg apró-cseprő ügy vagy épp világesemény merül fel, amelyekhez Mester gyakran fűz belső, a sajtóból nemigen ismerhető értesüléseket. Ahogy például a lengyel Wojtyła pápává választásakor (1978) írja: „a meglepetéstől alig tudtam felocsúdni”, ahogy sok olasz is, és hogy a lelkes hangok közé apatikusak is vegyültek, Lékai bíboros kifejezetten „le van törve”, még a pápai meghallgatásra sem ment el, állítólag mert elaludt... (33. és 34. dokumentum). Hogy a számtalan hír mellett mégis milyen kérdések foglalkoztatták a leginkább Mestert, arról Németh László remek bevezetője ad eligazítást. Első helyen említi – mivel érintettsége okán Mestert felettébb érdekelte – a külföldi magyarok püspökének ügyét, a személy kiválasztását, a kinevezést, annak évekig tartó elhúzódását. Igen érdekes bepillantást nyerni az apró, olykor személyes mozzanatokba, és láthatjuk, miként is formálódnak emberi sorsok, milyen kényszerkanyarok lassítják a régóta vágyott kinevezést. Végül Irányi Lászlóra, az Egyesült Államokban élő piarista provinciálisra esett a választás (97. dokumentum). Olyan részleteket tudhatunk meg, amelyekkel hivatalos dokumentumokban nem találkozni, hogy aztán a mozaikok szépen összeilleszkedjenek. Azok a történések is tanulságosak, amelyek Ádám Györgynek, a Nyugaton működő magyar lelkészek főlelkészének 1978-ban bekövetkezett halála után sorjáznak. A Szentszék Ádámot elfogadta az emigráns magyarság képviselőjének, ám az utódlási folyamat nehézkesnek és lassúnak bizonyult. Mester igen részletesen beszámol a részletekről, köztük Bácsváry Róbert jezsuita megválasztásáról és megfúrásáról (akit ő maga azzal együtt bizakodóan várt, hogy nem magyarországi, hanem bácskai, azaz jugoszláviai származású volt).

Másik visszatérő téma a magyarországi püspökök személye és kinevezése, köztük is elsőként Lékai László esztergomi érseké. Mester leveleiből visszatükröződik a kezdeti bizalom, a várakozás, majd a változások elmaradása és az érsek túlzott lojalitása miatti csalódás. A kinevezések menete 1964-ben a részleges megállapodással vett fordulatot, amennyiben a magyar államnak informális „beleszólást” engedett a püspökök kiválasztásába, márpedig a diktatórikus pártállam nyilván előnyben részesítette a beszerzéssel zsarolhatókat, mint a függetleneket. Ez a felismerés Mester averzióját a pártállammal szemben kitörölhetetlenné tette. Minden egyes kinevezést körbelengett a gyanú: kinek az embere, megbízható „elvtárs” vagy az egyházhoz hűségese? Az 1980. január 3-ai keltezésű levelében (53. dokumentum) Mester – talán

freudi elszólásból, talán szimpla tévesztésből – az „ÁVO és a püspökjelöltek” közötti tárgyalásokat említ, holott nem a politikai rendőrség, hanem az igen hasonló rövidítésű Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) koordinálta a folyamatot. Mester véleménye a kinevezéseknél szorgoskodó pápai diplomatakról meglehetősen lesújtó, kivált a VI. Pál részéről 1973-ban a kelet-közép-európai országokkal fenntartott kapcsolatok javításáért felelős nunciusként különleges feladatkörrel felruházott diplomatáról: „Poggi meg van győződve, hogy szabadon nevez, pedig azok az emberek, akik közül választhat, már előre vannak preparálva” (75. dokumentum); „az kezd benyomássá válni, hogy Poggi nem becsületes ember” (91. dokumentum). A püspökjelölésről kiszivárgott hírekből mindenesetre levonta a lényegében helytálló következtetést: még 1980-ban is csak olyan papból lehet Magyarországon püspök, aki együttműködik az állami hatóságokkal. Épp ezért is feltűnő, hogy a magyarországi papok kapcsán legfeljebb békepapsági működést jelez Kadának, de kerüli, hogy magyar állambiztonsági háttérrel feltételezzék bármelyik paptestvéréről. (Vagy a békepapokat – és ha így volt, akkor méltatlanul – egy az egyben ügynököknek is gondolta?) Például meglehetősen együttérzéssel tesz említést Fábián Árpád szombathelyi püspök látogatásáról 1976. október 17-ei levelében: „Itt van szegény Fábián Árpád. Ő sejteti miért, de nem sejteti, hogy *depositio* lehetősége előtt áll. Most engem felkeresett és egy óráig ült nálam: be akarta mutatni, hogy ő egészséges” (11. dokumentum). Fábián ekkor még csak szűk két éve volt püspök (1975. január 7-én nevezték ki), de legalább hat éve, azaz miután 1969-ben kinevezték a Pápai Magyar Intézet rektorának, „Beron”, illetve „Alfonz” fedőnéven a magyar állambiztonsági szerveknek dolgozott. Végül nem igazolódott be Mester – a levélben nem részletezett – információja, Fábiánt Róma nem tette le székéből, egészségét a Gemelli klinikán helyrehozták, és 1986-ban (mindössze 60 évesen) bekövetkezett haláláig püspök maradhatott. Mester Ijjas József kalocsai érsek megszarolhatóságáról vagy nem tudott, vagy nem akart tudni, mindenesetre nem írt róla, ám jellemgyengességéről igen. Amikor az előírásoknak megfelelően 75 évesen benyújtotta lemondását, roppant mód letörte, hogy azt el is fogadták. „Szegény, alig lát már, de hát persze a hatalom édes” – jegyzi meg némi maliciával Mester (14. dokumentum).

Mester együttérzéssel említi Pauka László esztergomi főegyházmegyés pap 1977. február 4-én történt öngyilkosságát (20. dokumentum). Abból, hogy ezt Mester megírta Kadának, holott nyilván egyikük sem ismerte személyesen az áldozatot, egy másik elemzési szint következett: Mester nem szőtt összeesküvés-elméletet, de magyarázatként a rendszer atmoszféráját hozta fel (hangsúlyozva, hogy nem bázisközösségi tagságról volt szó). Azt már Németh László jegyzetéből tudjuk, hogy a tragédia azért következett

be, mert a fiatal pap nem tudta elviselni a belügy zaklatását. Érthető, hogy Mester szinte viszolyog a „rendszer embereitől”, emiatt többnyire távol tartja magát fogadásoktól, protokolláris érintkezésektől, ám utóbb már meg sem hívják. A híreket idővel nem hivatalból vagy diplomáciai „pletykákából” rakja össze, hanem a vasfüggönyön túlról érkezők nem túl népes társaságának elbeszéléseiből és a nyugati sajtóból. Ezek a hírek, ha nem is taglózzák le, de elkedvetlenítik: „Hát semmi nem változott” – állapítja meg egy ilyen beszélgetés után (11. dokumentum).

Visszatérően, tizennégy levelében is érinti a hetvenes években egyre népsezerűbb bázisközösségeket. A Bulányi György piarista nevével fémjelzett katókombacsoportokban eleinte csak a vallásszabadsággal visszaélő államhatalom mesterkedését látta, utóbb azonban már árnyaltabban kezelte a kérdést, és a Bulányi nézeteit teológiai szempontból elhajlónak minősítő véleményről is írt Kadának, amit ő maga eleinte nem is akart elhinni (88. dokumentum). Számos izgalmas témát lehetne még megnevezni, mint például az 1958-ban alapított Burg Kastl-i gimnázium és internátus ügyét, Mesternek a 2003-ban boldoggá avatott Batthyány-Strattmann László ügyében kifejtett munkáját³ vagy épp a Szent István Ház gondjait.

A magunk részéről a levelek apropóján az életút egy másik dimenzióját említenénk. Nyilvánvaló, hogy Mester István élete végéig fenntartással fogadta a magyar állam és a katolikus egyház közötti, 1963-tól induló tárgyalásokat. Az ügynevezett Ostpolitik, a magyar kormány és a Szentszék között 1964-ben megkötött részleges megállapodás megítélése az emigráción belül, sőt a vatikáni diplomáciához fűződő kapcsolatokban is idővel vízvázalstonak bizonyult. Mester István (és Zágon József) válasza kizárólag a tagadás lehetett. Érthető. Korai emigráns éveiket a sztálinista diktatúra egyik alapvető célja, a katolikus egyház, vagyis a diktatúrával egyedül szembeszegülő szervezet megroppantása és ellenállásának széttagozása szötte át, aminek egy szeletét képezte a papi emigráció állambiztonsági megfigyelése, hogy azzal egyrészt feltérképezzék az emigráción belüli mozgásokat és erőviszonyokat, másrészt felmérjék az emigráció Szentszékre gyakorolt befolyását, és információkat szerezzenek a Szentszék politikai elképzeléseiről. Mester ennek a harcnak egy párhuzamos frontján, Rómában állt helyt, a maga eszközeivel küzdött és akadályozta meg többedmagával a Pápai Magyar Intézet felszámolását. Ám a megállapodásnak köszönhetően távoznia kellett a PMI épületéből, míg mások saját véleményük igazolását látták a fejleményekben.

Ezekben a levelekben nincs szó beszerzési kísérletekről, holott tudjuk, hogy az emigráns papságot is megkörnyékeztek, hiszen gyorsan beigazoló-

³ A levelekből merített adatokat Németh László összegezte, lásd: *Adalékok egy boldoggá avatási eljárás történetéhez*, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* (2004) 1–2/201–216.

dott, hogy a diplomáciai kapcsolatok de facto megszűnése 1945-ben öngóllá vált. A hírszerzés, a felderítés és általában az állambiztonság ezért kitüntetett figyelemmel kísérte az emigráció működését. Kada behálózása például már 1951 őszén megindult: egy Gaspere Fortini – fedőnéven „Bissoni” – nevű újságíró révén sikerült valamennyire megközelíteni a Caritas Internationale nevű segélyszervezet irodáját, amelyről úgy vélték, hogy a Vatikán titkos hírszerző központja. Ekkor vették tervbe, hogy az ott dolgozó fiatal emigráns magyar papokat, köztük Kada Lajost is, be kellene szervezni – tegyük hozzá: sikertelenül.

Mester esetében is hiába kutattak elsősorban erkölcsi és gazdasági botlásai után, megbízható, zsarolásra alkalmas adatot nem találtak, végül a beszerzési terveket fel kellett adni. Ám enélkül is volt mód adatokhoz jutni: „civil” ügynökök vagy a technika révén, a PMI épületében például több lehallgató-készülék is működött. A bizalmatlanság azonban beivódott a zsigerekbe, feltétel nélkül megbízni csak szűk körben mertek: egymásban. Befolyásuk másfél évtizeden át töretlen, a magyar katolikus egyházat 15 éven át az emigráció képviselte a Szentszéknél. 1963-ban rögzítette egy állambiztonsági jelentés, hogy „talán a leglényegesebb dolog az lenne, ha a Vatikánnal a magyar egyházmegyék ügyvivője se, Mester, egy emigráns lenne, mert egészen lehetetlen, hogy amikor a magyar püspökök az állam és az egyház viszonyában fennálló ügyeket tárgyalja a Vatikán hivatalaival, akkor ezt olyan ember látja el, és készítse elő, aki ennek a konzolidációnak a legmélyebb ellensége.”⁴ Mindezek tükrében érthető, hogy csökkenteni próbálták az emigráció befolyását és elérni Mester István kikapcsolását. Mester felmentésére 1964 májusában került sor, de az emigráció befolyását ezzel sem sikerült lenullázní. Így az állambiztonság hosszú távú feladata maradt, hogy a magyar emigráns papok befolyását a szentszéki döntéshozatalra megakadályozza, ellensúlyozza vagy legalábbis semlegesítse. A forráskötet alapján azt mondhatjuk, mégsem volt teljesen sikertelen az állambiztonság törekvése, és az emigráció, személy szerint Mester István befolyása megcsappant, amire ő maga is utal Kadának.

A 116 szemelvényezett levelet egy függelék egészíti ki, amelyben három újabb Mester-levél kapott helyet: II. János Pál pápához 1978. november 5-én, Keresztes Sándorhoz 1979. május 3-án és Magyar Ferenchez 1976. május 6-án. Utóbbi egy helyreigazítás az *Új Ember*ben megjelent cikkhez, amely szerint a Pápai Magyar Intézet működése 1945-től 1964-ig szünetelt. Keresztes Sándornak, akit személyesen nem ismert, egy pápához küldendő beadvány tervére válaszolt: „A Pápa maga egy személyben nem tud minden problémával foglalkozni, akkor is, ha mindenről, s különösen a keleti problémáról

⁴ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 3.1.5. O-14.963/5. „Canale.” 69. Kecskeméti fn. ügynök jelentése, Bp., 1963. jan. 23.

tudni akar”(148. o.), ám ettől még kielemezte a beadványtervezet részeit a csángó magyarok kérdéséről a latin(!) szertartású román egyház megszervezéséig (a közös erőfeszítések 1991-ben értek be, amikor a pápa érseki rangra emelte Gyulafehérvárt). A harmadik dokumentum a legizgalmasabb: Mester Istvánnak a pápához intézett memoranduma a magyar katolikus egyház helyzetéről és problémáiról, amelyet az eredeti olasz nyelvről Németh László Imre ültetett át magyarra. Mester a püspökök állami befolyásoltságú kinevezéséről, a püspöki kormányzás törvényi akadályairól, amiket értesülései szerint a Szentszék is tudomásul vett az 1964-es megállapodásban, a hitoktatás mélypontjáról, a papság megosztottságáról, a kisközösségekről írt, összegezve a leveleiben is megfogalmazott álláspontját, kételyeit és aggodalmait.

A Tisztelt Olvasó ezzel az igen gondosan összeállított kötettel tanulságos és izgalmas olvasnivalót vehet kezébe közelmúltunk egyik meghatározó emigráns papjának, Mester Istvánnak az irományaiból, akinek levélpapírján megelevenednek tisztviselők, diplomaták, teológusok, papok és diákok a maguk gyarlóságaival, barátságaikkal és ellenszenveikkel – háttérben a 20. századi magyar egyháztörténelem ismert vagy épp kevésbé nyilvános, mégis jelentős történéseivel.

Balogh Margit

TUSOR Péter, *Libro delle ordinazioni del Pontificio Collegio Germanico-Ungarico. Ordinazioni degli Alunni dai Paesi della Sacra Corona d’Ungheria (1599–1713)* (Collectanea Vaticana Hungariae II/11) (Budapest – Roma, Gondolat – HUN-REN-PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, 2024) 275 o.*

2024 áprilisában került bemutatásra egy műhelyszeminárium keretében Tusor Péter történész professzor (PPKE BTK) legújabb könyve a Collectanea Vaticana Hungariae II. osztálya 11. köteteként. A kétnyelvű (olasz és magyar) kötet címe: *Libro delle ordinazioni del Pontificio Collegio Germanico-Ungarico. Ordinazioni degli Alunni dai Paesi della Sacra Corona d’Ungheria (1599–1713)*, azaz *A római Német–Magyar Kollégium szentelési anyakönyve. A magyarországi hallgatók szentelési bejegyzései (1599–1713)*. A kötet ajánlása a Collegium Germanicum et Hungaricum egykori növendéke, a Központi Papnevelő Intézet jelenlegi rektora, Martos Levente Balázs esztergom-budapesti segédpüspök püspökké szentelésének első évfordulójára szól.

* Az ismertetés a PPKE BTK TDI, valamint HUN-REN-PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport keretén belül készült.

A forráskiadvány két nagyobb részre bontható. Az első részben a forrásközlést megelőző bevezető először olasz, majd magyar nyelven került közlésre. Ennek első fejezetében historiográfiai áttekintést ad a szerző, ezzel együtt átfogó képet is szolgáltat a Collegium Germanicum et Hungaricum történetéről. Vázolja, hogy a szakirodalom milyen módon kutatta eddig a híres római intézmény történetét, az ott végzett növendékekre vonatkozó információkat. Magyar részről Veress Endre foglalkozott ugyan az intézmény-nyel, de az anyakönyvvel kapcsolatos publikációi nem tekinthetők teljességre törekvőknek. Német szemszögből Peter Schmidt alapos elemzéssel bővítette az intézmény történetének megismerését, a magyar növendékekre azonban nem tért ki. Ezt a hiányt igyekszik pótolni Tusor Péter a jelen kötettel. A bevezető második fejezetében a szerző elemzi a szentelési anyakönyvet. A forráskritikai fejtegetéseket követően tér ki arra, hogy milyen jellegű információk nyerhetők a matriculából. Minden esetben kiderül a felszentelő püspökök neve (leggyakrabban a római bíboros vikárius helyettese, azaz a vicegerente – feltéve, hogy püspökké van már szentelve), valamint a felszentelés helyszíne (többnyire a lateráni bazilika), s hogy milyen egyházi rendet kap meg az illető növendék.

Végezetül a szerző a közlési szempontokat tárja az olvasó elé. Külön kiemelésre kerültek a magyar Szent Korona országaiból származó növendékekre vonatkozó szentelési bejegyzések. A személyek beazonosítása terén a Hierarchia Catholica kötetei és a Veress-féle matrikulakiadás nyújtott segítséget. *Nota bene*, a jelen forrásközlő kötet nem egy az egyben teszi közzé a szentelési anyakönyv minden egyes adatát, hanem „csak” az említett, magyar szempontból releváns és a további hazai kutatásokat is segítő és kiegészítő információk szerepelnek benne. A legrégebb bejegyzés 1599. március 26-ai, a legfrissebb 1713. december 17-én keletkezett. Biográfiák készítéséhez, a meglévő adatok pontosításához különösen fontos forrásértékkel rendelkeznek ezek a most közölt bejegyzések, amelyek a proszopográfiai kutatások szempontjából is nagy jelentőséggel bírnak. Számos pap szentelési dátuma és körülménye válik így a nagyobb kutatói nyilvánosság számára is elérhetővé.

Az olasz és magyar nyelven közölt bevezetőt követi a fent említett szempontok alapján a latin nyelvű forrásközlés, a bejegyzések publikálása. A forráskiadványt bibliográfia, rövidítésjegyzék, részletes névmutató, végezetül pedig angol nyelvű rezümé zárja. A kora újkori és újkori egyháztörténet kutatói minden bizonnyal jól tudják hasznosítani a Tusor Péter által közölt információkat munkájuk során.

Sági György

BÁRÁNY Zsófia, „*Lelke mélyén szabad röptű szellem.*” *Lonovics József, egy magyar főpap a reformok világában* (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések) (Budapest, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Országos Széchényi Könyvtár, 2024) 296 + XX o.

A HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete és az Országos Széchényi Könyvtár kiadásában megjelent kötet Bárány Zsófia 2017-ben, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen megvédett doktori disszertációjának átdolgozott változata. A mű – miként címe is jelzi – a 19. századi Magyarország egyik kiemelkedő püspökéről, Lonovics Józsefről szól. Jóllehet meglehetősen alaposan kirajzolódik belőle a főpap életpályája, a kötet mégsem tekinthető klasszikus értelemben vett életrajzi monográfiának. Középpontjában tudniillik Lonovics 1840–1841. évi római diplomáciai küldetése áll, melynek célja általában a Habsburg Monarchia, illetve a Magyar Királyság területén a katolikus egyház és az állam között a jozefinista egyházpolitikai gyakorlat nyomán számos ponton feszültté váló viszony javítása volt, egészen konkrétan pedig a katolikusok és nem katolikusok közötti egyes házasságoknak a Trienti Zsinat által meghatározott formától eltérő gyakorlatának engedélyeztetése.

A kötet fő érdekessége éppen abban áll, hogy az állam–egyház viszonynak, pontosabban az állami és egyházi hatóságok által egyaránt szabályozni kívánt, a világi és a lelki szféra határain mozgó egyes ügyeknek ezen az első ránézésre periferikusnak látszó kérdésén, a egyes házasságok ügyén keresztül valójában a 19. század legtöbb kulcskérdése – mint cseppben a tenger – vizsgálható. Kirajzolódik belőle a szabadságjogokat és azon belül a vallás-szabadság jogát elutasító intranzigens katolikus álláspont és a francia forradalom nyomán létrejött politikai renddel kiegyezést kereső liberális katolikus nézetek közötti feszültség, továbbá tetten érhetőek a mind nagyobb teret hódító nemzeti eszmék képviselői és a transznacionális katolikus egyház között kibontakozó konfliktusok, valamint a társadalmi élet minden szegmensét ellenőrizni törekvő, 18. század végén megszületett modern állam szuverenitásigénye és az államhatárokon átnyúló, római központú katolicizmus fejének egyetemes jurisdikciója összeegyeztetésének nehézsége. Lonovics Józsefnek ebben az összetett konfliktusmezőben kellett a különböző – a katolikus egyház, a magyar nemzet és a Habsburg államhatalom iránti – lojalitások kényes egyensúlyát megtalálnia a egyes házasságokról szóló viták megoldásakor. Azaz olyan megoldást kieszközölni római tárgyalásai során, amely miközben nem ütközik a katolikus tanokkal és az állam jogrendje számára is elfogadha-

tó, alkalmas a nemzetet megosztó katolikus–protestáns viszályok feloldására is.

Bárány Zsófia Lonovics római küldetésének történetét két irányból közelíti meg. A kötet első nagy egységében széles körű forrásfeltárássra és a korábbi – meglehetősen bőséges – szakirodalom eredményeire támaszkodva előbb a főpap 1840 előtti életútját tekinti át. Az életrajzi portré Lonovics tanulóéveit, egyházi-társadalmi szocializációját, Pyrker egri érsek mellett szerzett diplomáciai-egyházkormányzati tapasztalatait, a magyar országgyűlésben az egri káptalan követeként a konzervatív-liberális reformkori követelések közepette az egyház jogainak és még inkább tanainak védelmében a liberális katolicizmus érvrendszerét felhasználó tevékenységét, majd csanádi püspöki működésének lényegesebb elemeit ismerteti.

A kötet második, a kissé félrevezető, A diplomata 1840–41-ben címet viselő egységének első felében a szerző újabb irányból közelít Lonovics küldetéséhez. A kiküldetés főszereplőjének életútja után itt ismerjük meg a tágabb egyházpolitikai kontextust és a diplomáciai út kiváltó okait: a jozefinista szemléletű egyházpolitikai gyakorlat következményeit, a katolicizmus 19. századi liberális és konzervatív irányzatainak fő képviselőit és jellemzőit, valamint a magyar reformországgyűlések már Bécsnek is fejtörést okozó mind határozottabb követeléseit a vegyes házasságok protestánsok számára sérelmes szabályozásának megváltoztatására. Azaz azt az összetett helyzetet, amelynek feloldására Metternich a pápával való közvetlen tárgyalásokat tartotta szükségesnek.

A második egység központi része foglalkozik a mű elsődleges tárgyával: a római küldetés lefolyásával. A rendkívül aprólékos történeti rekonstrukció hazai, bécsi és vatikáni források segítségével beszéli el Lonovics meglehetősen hosszúra nyúlt római tárgyalásainak minden részletét. A csanádi püspök ezek során sikeresen megértette XVI. Gergely pápával és munkatársaival, hogy Magyarországon a katolikusok és protestánsok közötti társadalmi béke megőrzése érdekében feltétlenül szükség van a vegyes házasságok ügyében – a katolikus tanokat nem érintő – engedményekre. Lonovics mindenesetre – jelentős részben az egyházmegyéjében nagy számban jelen lévő keleti rítusú hívekkel szerzett tapasztalatára támaszkodva – nem tartotta elegendőnek az *assistencia passiva* alkalmazásának lehetővé tételét. Azzal érvelt, hogy az ortodox egyház házasságértelmezése szerint a házasság szentségének kiszolgáltatásában kulcsszerepet játszik a pap áldása, így az unió érdekeire tekintettel nem szerencsés, ha túlzott hangsúlyt kap a katolikus egyház ama tanítása, hogy a házasság szentségének kiszolgáltatója nem a pap. Ennek ellenére a Szentszék által kínált engedmény végül éppen az *assistencia passiva* elfogadásában állt. A pápa által 1841. április 30-i keltezéssel

kiadott *Quas vestras* kezdetű brève ugyanis megengedte, hogy a reverzális nélkül kötött vegyes házasságok a katolikus pap passzív közreműködésével történjenek, a Luigi Lambruschini bíboros államtitkár által jegyzett, ugyanaznap kelt instrukció pedig, miközben engedélyezte a reverzális nélküli vegyes házasságok háromszori hirdetését, érvényesnek ismerte el a nem katolikus pap előtt, trienti forma nélkül kötött házasságokat. Ezzel a protestánsok számára elfogadható kompromisszum született, amely néhány évtizedre háttérbe szorította a vegyes házasságok körüli magyarországi vitákat.

A második nagy szerkezeti egység végén, miközben vázlatosan áttekinti Lonovics életének 1841 utáni alakulását, a szerző külön számba veszi, milyen megoldást nyertek azok az egyház szabadságának tágítását célzó további témák (mint pl. a Szentszék és a püspökök közötti szabad kommunikáció vagy éppen papnövendékek tanulmányainak engedélyezése a Collegium Germanicum et Hungaricumban), amelyeket a csanádi püspök első római küldetése során – jóllehet szerepeltek a tárgyalások napirendjén – nem sikerült maradéktalanul megoldani.

Barány Zsófia széles forrásbázisra építve foglalja össze Lonovics életpályájának fő momentumait és ismerteti 1840–1841. évi római kiküldetésének történetét. A korábbi szakmunkáktól eltérően egyúttal nagy teret szentel az események korabeli sajtóvisszhangjának is. Az új kutatási eredményeket bemutató mű olvasása ugyanakkor többször komoly próba elé állítja az olvasót: a rendkívüli részletgazdagság, valamint a narrációt megtörő exkurzusok közepette (ilyen pl. a Lonovics-küldetés eredményeit tárgyaló fejezet elején a főpap naplójának forrásértékéről szóló eszmefuttatás) nem mindig egyszerű az események, illetve a szerző gondolatmenetének logikáját nyomon követni. Ennek az az egyik vélhető oka, hogy a források gyakran túlon túl deskriptív módon kerülnek ismertetésre. Következésképpen amikor egy-egy forrás tartalmáról az adott kútfő keletkezésének kronológiai helyén olvashatunk, váratlanul bukkannak fel korábban nem – vagy a szövegben sokkal előbb – közölt információk, komolyan nehezítve az összefüggések megértését. Az 1839–40-es országgyűlés vallásügyi vitáinak tárgyalásakor például Széchenyi egyik felszólalásának ismertetése kapcsán szinte előzmény nélkül kerül elő, hogy április 11-én „össztűz alá került” a (korábban nem említett, és közelebbről meg nem határozott) kiküldetés terve (150. o.). Hamarosan pedig Ludovico Altieri bécsi nuncius egy Rómába küldött jelentése alapján arról értesülünk, hogy a nuncius „meglepetten vette tudomásul Metternichtől, hogy a Monarchia vegyes házasságainak rendezése ügyében [...] az államkancellár megkapta a kívánt lehetőséget a pápától” (151. o.). A Széchenyi-felszólalásra vonatkozó történeti reflexió után azonban egyáltalán nem világos, milyen, a pápától kapott lehetőségéről van itt szó. Csak egy oldallal később kezd össze-

állni a kép: „Április 11-én fordulat történt az ügyben, mivel a pápa elfogadta a püspökküldés lehetőségét a kérdés [ti. magyarországi vallásügyi viták] rendezése érdekében” (152. o.). A szerző számára nyilvánvaló összefüggéseket itt – és több más helyen is – szerencsésebb lett volna a kellő mélységű háttérismeretekkel nem feltétlenül rendelkező olvasó számára is világosabban megfogalmazni.

Az igényes kivitelű, nem csupán a szakmunkákban immár elengedhetetlen névmutatót, hanem egy Lonovics személyéhez és küldetéséhez kapcsolódó színes képmellékletet is tartalmazó kötet mindazonáltal fontos mérföldkő a magyar egyháztörténet-írásban viszonylag mostohán kezelt 19. század történeti folyamatainak alaposabb megismerésében. Lonovics József püspök alakját, eszmevilágát és tevékenységét, illetve a vallásszabadság és azon belül a egyes házasságok ügyét övező vitákat árnyaltan bemutató mű sikeresen kelti fel az érdeklődést e korszak egyháztörténete iránt, és inspirál további kutatásokra.

Fejérdy András

KONDOROSI Noémi, *Angyali prédikáció. Svéd Szent Brigitta látomásos elmélkedése Szűz Mária életéről* (h.n., k.n., 2024) 134 o.

Hiánypótló kötet látott nemrégiben napvilágot Kondorosi Noéminek köszönhetően, aki nem kevesebbre vállalkozott, mint hogy közelebb hozza a magyar teológiai közegehez Svéd Szent Brigitta (1303–1373) feleség, anya, majd szerzetesnő és szerzetesrend-alapító alakját. Ennek a középkori női szentnek a személyét és működését annak ellenére fedi némi homály hazánkban,¹ hogy Európa egyik társvédőszentjeként tiszteli a katolikus Egyház, és liturgikus napja (július 23.) ünnep rangban szerepel az egyházi naptárban. Egyébként a középkori keresztény misztika iránt élénkülő érdeklődés figyelhető meg, aminek egyik biztos jele, hogy néhány éve megalakult a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen a Szent II. János Pál Pápa Kutatóközpont, azon belül is a Katolikus Misztika Kutatócsoport.

Kondorosi Noémi fordította, jegyzetekkel látta el, illetve kiegészítette a Svéd Szent Brigitta örökségéhez tartozó, *Angyali prédikáció* nevet viselő

¹ Tudomásom szerint összesen három kötet hozható közvetlen kapcsolatba Svéd Szent Brigittával magyar nyelven. SVÉD SZENT BRIGITTA, *Mennyei kinyilatkoztatások* (ford. Kőrösiné Merkl Hilda; Budapest, Kairosz, 2016); HELLSTRÖM, Hans, *Svéd Szent Brigitta. Európa ismeretlen védőszenkje* (ford. Kőrösiné Merkl Hilda; Budapest, Új Ember – Magyar Kurír, 2021); SAHLIN, Clarie Lynn, *Svéd Szent Brigitta, Európa társvédőszenkje* (ford. Gaál Imre; Szeged, Bába, 2008).

látomáscsoportot. A kötet izgalmas felütéssel hívja fel magára a figyelmet: „Egy elveszett szöveget tart most kezében az olvasó: a Brigitta-rendi apácák középkori zsolozsmaolvasmányait, amelyet az 1500-as években szem elől tévesztettünk” (7). Az elmékedéseket egy angyal diktálta a szentnek, innen az elnevezés (*Sermo Angelicus*), mely összesen 21 elmékedést tartalmaz: a hét minden napjára hármat. Ezeket a szövegeket liturgikus használatra szánták, mégpedig a nővérek éjszakai zsolozsmájának (*matutinum*) keretei között hangoztak el.

Mi mondanivalója lehet számunkra egy 700 évvel ezelőtt élt női misztikusnak? Miért tarthatnak érdeklődésre számot ezek a szövegek részünkről? Egyrészt az Egyház komoly vizsgálatokat követően hitelesnek találta Brigitta tapasztalatait, melyek értelmezésénél fontos szempont a műfajuk figyelembevétele. Másrészt a katolikus hívek körében létezik egy olyan Mária-tisztelet, ami helytelen teológiai hangsúlynak, túlzásnak, illetve félreértésnek tekinthető és a katolikus hittel összeegyeztethetetlen. Ennek a gyengéd megtisztításához hozzájárulhatnak Svéd Szent Brigitta látomásai, aki figyelmét a Szent Szűzre fordítja, de ezt teljes mértékben katolikus józansággal teszi. Az első olvasmány például egy magával ragadó trinitológiai fejtegetéssel kezdődik, amelynek csak a végén tűnik fel Isten Anyja.

A szövegek egyértelműen a misztika körébe tartoznak, továbbá rövidek, rendkívül gondolatgazdagok, és mély spirituális tartalommal bírnak. A napi olvasmányok mindig egy összegzéssel kezdődnek, melyet rövid könyörgés követ, majd sorban következnek az elmékedések. A szöveg végigtekint a teremtéstől kezdve nagy vonalakban az ószövetségi üdvtörténeten és folytatódik az újszövetségi korban egészen Mária mennybevételéig. Az angyali prédikációk kiemelkedően alapos biblikus háttérrel rendelkeznek (ami mellett fontos megemlíteni dogmatikai karakterüket is), továbbá bizonyos elemeik apokrif hátterű szövegekre utalnak (pl. Szent Anna és Szent Joachim mint a Szent Szűz szülei, illetve az egyik elmékedés kapcsán a fordító megjegyzi, hogy „itt valószínűleg arra az apokrif irodalomban szereplő elképzelésre utal az angyal, hogy a szentek töltik be a bukott angyalok helyét, és így kiegészítik az angyalok hiányossá vált sorait” [132, lvi végjegyzet]). Érdekes, hogy ezekben a látomásokban egyetlen alkalommal sem találkozunk Szent József alakjával.

„[Az Angyali prédikáció] teológiailag messze megelőzte a korát, mert két Mária-dogma csak a 19–20. században nyerte el végleges szövegezését. Brigitta korában még tartott a teológiai reflexió ezekről a témákról” (112). Meglátásom szerint ez a szempont nem tekinthető kiemelkedő jelentőségűnek a szövegekkel kapcsolatban, hiszen annak ellenére, hogy az említett két Mária-dogma (*Szeplőtelen Fogantatás, 1854; Szűz Mária mennybevétele, 1950*)

csak az újkorban került kimondásra, ezek a hittitkok már korábban is részét képezték az Egyház hitének valamilyen formában. Mivel ez egy komoly terjedelmű életmű kis darabja (Brigitta több mint 700 látomása olvasható a *Mennyei kinyilatkoztatások* című könyvében) igazi újdonságuk és jelentőségük értékelése még nyitott kérdésnek tűnik számunkra. Ezzel együtt igaz a megállapítás, miszerint „az Angyali prédikáció tematikájában illett az érett középkor máriás áhítatába. Szokatlan volt azonban, hogy Mária élete felől értelmezte a megváltás művét, illetve az is, hogy sokféle érzelmet írt le” (uo.).

A látomások „hangulata” nagyban hasonlít az ókeresztény kor atyáinak szentírás-magyarázatahoz, melyre itt csak egy példát hozok a vasárnapi második olvasmányból. „Mária, te, a teremtmények legkiválóbbika, Istennel voltál, mielőtt megalkotott volna, ahogy a bárka Noéval volt, amint az építés terveit tudatták vele, még mielőtt befejezte volna, amit parancsoltak neki. [...] Noé örvendett a bárkának, már mielőtt megépítette volna. Isten örvendett neked, Szent Szűz, mielőtt megalkotott téged. Noé ujjongott, hogy bárkája olyan erősnek épül, hogy semmilyen vihar támadása nem törheti össze. Isten ujjongott, hogy tested olyan erős és erényes, hogy semmilyen fáradhatatlan gonoszság, ami csak a pokolban létezik, nem tudja azt bűnre hajlítani” (20). Talán ez az, ami igazán magával ragadó Brigitta látomásaiban: a forma, a képek használata és azok magyarázata. Természetesen ez nem tekinthető teljesen új eljárásnak, mégis következetes alkalmazása a Szent Szűz életével kapcsolatban gazdag spirituális erőteret kínál az ezeket a szövegeket figyelmesen olvasók számára. Mindezzel együtt Kondorosi Noémi nem hallgatja el azt sem, hogy „Brigitta szövegeiben gyakori a képletes beszéd mint retorikai eszköz, de ez időnként nehezen követhető képekhez vezet” (129, xxiv. végjegyzet).

A kötet jelentősen hozzájárul Svéd Szent Brigitta lelkiességének magyar nyelven való igényes megismertetéséhez. A kiadás hátránya, hogy nem az eredeti szövegek alapján készült, hanem egy 2015-ben publikált angol kiadást vett alapul. Szokatlannak hat továbbá a fordítás szövegéhez kapcsolódó magyarító jegyzetek római számokkal való jelölése, valamint kissé nehézkessé teszi használatukat azok végjegyzetként való szerepeltetése. Mindenesetre megállapítható, hogy a fordítást kiegészítő és megvilágító magyarító jegyzetek segítséget jelentenek a szentírási anyagban kevésbé tájékozott olvasó számára is. A fordító érzékenységét és felkészültségét bizonyítja az egyik látomással kapcsolatban szereplő megjegyzése: „A szövegen belül hol a szőlő és a szőlőskert bibliai képi világát használja Szent Brigitta, hol a magas fa képét. A szőlő azonban nem fa, és az olvasókat zavarta a két kép keveredése. A magyar fordításban ezért az eredeti szövegtől eltérve az ültetvény szóra

cseréltem a szőlőskertet, amikor a fa képe megjelent a szövegben” (uo., xxi végjegyzet).

Az *Angyali prédikáció* szövege mellett szerepel a kötetben Alfonso de Jaén prológusa is, ami az *Angyali prédikáció*hoz készült és a Szűz kiválóságáról szól. Ezeket a fordításokat arányosan és alkalmasan kiegészíti Kondorosi Noémi három rövid, lényegre törő írása. Az első Svéd Szent Brigitta életét mutatja be az olvasónak, a második az *Angyali prédikáció* keletkezéstörténetébe vezet be. Ezeket talán szerencsésebb lett volna a fordított szövegek elé helyezni. A harmadik írás összefoglalja a katolikus Egyháznak a Szent Szűzre vonatkozó tanítását. Mindhárom szöveg hozzájárul a látomások helyes koordinátarendszerben való értelmezéséhez. A kiadás keményfedeles, kifejezetten igényes megjelenésű, melyet számos színes középkori műalkotást ábrázoló kép tesz még vonzóbbá.

A fordítás ténye, a színvonalas magyarzatok, valamint a kötet tartalmát megvilágító összefoglalások komoly eredmények, és nagyban hozzájárulnak ennek a homályba vesző középkori szent nőnek, valamint a katolikus misztikának az (újra)felfedezéséhez. Bízunk benne, hogy a mostani kötetet további, egyre elmélyülő kutatói munka követi!

Juhász Pál Balázs

RUZSA György, *A Szoloveckij-sziget szentjei. Szent Zoszima és Szent Szavvatyij hagiográfiája és ikonográfiája különös tekintettel a fémikonokra* (Budapest, Panorama Rossica, 2022) 75 o.

Ruzsa György professzornak ez a nemrég megjelent könyve számos meglepetést és különös értéket foglal magában. Mindenekelőtt arra figyelhetünk fel, hogy e Magyarországon ismeretlen vagy alig ismert két szent milyen sok fémikonon szerepel, s ők, akik az igen távoli északon éltek, mily nagy szerepet játszottak az orosz egyháztörténelemben. Számomra – a középkori ikonográfia kutatójaként – meglepő az is, hogy a középkori ikonográfiában gyökerező ábrázolásaik, mily sok – látszólag apró – részlettel gazdagodtak, s rendkívül sok kompozícióban szerepeltek.

A szerző részletesen bemutatja és elemzi a Bogoljubovoi Istenanya Szent Zoszima és Szent Szavvatyij életének jeleneteivel 1545-ben megfestett nagy méretű ikont. E képsorokból is alaposan megismerhetjük a két szent küzdelmes életét a Fehér-tengeren lévő Szoloveckij-szigeten. Szent Szavvatyij itt remetelakot épített, Szent Zoszima pedig kolostort alapított.

Egyébként később a kolostor szerzetesei az orosz ortodox egyház kettészakadása során a szakadárok (óhitűek) mellé álltak, és elleneztek az egyházi reformokat. Ám 1675-ben a reformereknek sikerült meghódítani a kolostort, majd számos vezetőt kivégeztek. Az óhitűek ezért is ábrázolják igen gyakran e kolostort fémikonjaikon.

A sziget nagyon sok emberi szenvedés helyszíne volt. A kommunizmus éveiben a kolostor falai között hatalmas börtön működött. Itt raboskodott Pavel Florenszkij (1882–1937) pravoszláv pap, a nagy ikonkutató és Dmitrij Lihacsov (1906–1999) akadémikus is, akit mi elsősorban filológusként ismerünk, de a középkori festészet kutatójaként is értékes tanulmányokat írt. Ruzsa György Dmitrij Lihacsov munkásságát is bemutatja, igaz lábjegyzében, de nagyon részletesen. Ő kezdeményezte még 1966-ban, hogy a kolostorral kapcsolatban széles körű kutatásokat végezzenek. Mindenképpen meg kell említeni, hogy később igen megbecsült, világhírű kutató lett, a szovjet csillagászok még egy kisbolygót is elneveztek róla (2877 Likhachev-1969 TR2). Ám a kommunista vezetés gyakran támadta vallásos szemléletét, a brezsnyevi érában egyszer egy liftben félholtra verték a KGB-sek.

De térjünk vissza a könyvben oly érzékletesen és sokszor újszerűen bemutatott ikonográfiai kérdésekhez! Szent Zoszimát és Szent Szavvatyijt mindig együtt ábrázolják, megtaláljuk alakjaikat a fára festett hagiografikus ikonokon, a rézöntvény Deészisz-ábrázolásokon, különböző triptichonokon, gyakori a Jézus Krisztus „a Jóságos Hallgatás”-ikonon is, de még Szent Miklós-ikonokon is láthatjuk őket. Érdemes elmélyednünk a szerző vezetésével e különböző, értékes ábrázolásokban, leírásokban és értelmezésekben. Mind ebben nagy segítséget nyújt a számos nagy méretű és igen jó minőségű illusztráció.

Ruzsa György egyik fő kutatási területe éppen a bizánci és a posztbizánci kor ikonográfiája és ikonológiája. Részletesen foglalkozott e kérdéssel a *Képes ikonlexikonban* (2012) és különösen *Az ikon. Teológia, esztétika, ikonográfia, ikonológia, technika* című (2012) nagy könyvében. Nem hagyhatom említés nélkül egy fontos, éppen magyar vonatkozású igen alapos tanulmányát, mely immáron fél évszázada a *Vigilia* katolikus folyóirat 1974/7. számában jelent meg. Itt elsőként írt a 11. században, Kijevben élt magyar származású szent, Magyar Mózes ikonográfiájáról.

Ruzsa György professzor könyve nemcsak a régi orosz művészet kutatása szempontjából fontos, de haszonnal és bizonyára érdeklődéssel fogják olvasni mindazok, akik az egyházművészetet kutatják, vagy aziránt komolyan érdeklődnek.

Prokopp Mária

BEVEZETŐ GONDOLATOK A „KÉPGALÉRIA” KIÁLLÍTÁSHOZ
Esztergom, Keresztény Múzeum, 2024. május 4.

Idősebb Plinius Természetráj című művének XXXV. könyvét a festészetnek, a neves festőknek szentelte.¹ Ez az igen terjedelmes egység számos ókori személyt felvonultat, ám kiemelkedik öt művész, akinek a munkássága a festészet művészi kánonjának tekinthető: Apollodórosz, Zeuxisz, Parrhasiosz, Euphranór és Apellész. A kétdimenziós képalkotás inventarának Kimónt és Ariszteidészt tekinti Plinius, az ötös kánon utolsó két tagjában pedig azt tiszteli, „aki összegezte [contulit] és egyben kiteljesítette a mesterséget”.² A kezdet és a vég között áll Zeuxisz és Parrhasiosz, akik valódi kiválóságok voltak. Az előbbi végtelenre duzzadt vagyonával kérkedett a legkülönbözőbb módokon, az utóbbi pedig alkotásának ékessége okán „magát életművésznek és a művészet fejedelmének nevezte”.³ Azonban épp e két férfi öntudata és gőgje vezetett el az antikvitás egyik legfurcsább és legegységesebb versenyéhez: a festészeti tusához. Plinius leírása⁴ szerint Zeuxisz olyan valóság-hű szőlőfürtöt festett, hogy az arra repülő madarak mind rászálltak, s enni akartak az édes szemekből. Úgy érezhette, ezzel már meg is nyerte a versenyt. Ekkor odafordult vetélytársához, Parrhasioszhoz, akinek a festményén még mindig rajta volt a lepel, a függöny, s kérte, távolítsa el azt, hogy mindenki láthassa, amit alkotott. Ekkor derült ki: az ecsettel festett vászon volt a műalkotás. „Zeuxisz, aki maga is illuzionista volt, érzékcsalódás áldozatává lett.”⁵ Plinius egységes fejlődési ívet lát a festészet, a kétdimenziós képalkotás történetében, amely egyre tökéletesebb, részletgazdagabb valóságmásolatokat hoz létre. A tökéletes kép olyan, hogy a szemlélő végül összetéveszti azt a valósággal.

Ugyan a festésztörténet nem feltétlenül osztozik ezen meglátásban, s minden korszakban előhoz olyan stíluságazatokat, amelyek szürreálisra, absztraktra vagy éppenséggel onirikusra cserélik a realist, végső soron mégis újra és újra a valóság kapujában áll meg s küzd az azon való belépéssel, legyen szó a perspektíva megannyiszor fel- és újra felfedezéséről, a test megismeréséről és háromdimenzióssá változtatásáról, árnyékról és fényről, kontrasztról és arányról, szimmetriáról és kompozícióról. A jó kép bevon,

¹ Magyarul: IDŐSEBB PLINIUS, *Természetráj. Az ásványokról és a művészetekről (XXXIII–XXXVII)* (ford., jegyz. és névmagyarázatok Darab Ágnes – Gesztelyi Tamás; Budapest, Enciklopédia, 2001).

² DARAB, Ágnes, *A természet története. Plinius Természetrájának anekdotikus elbeszélésmódja* (Budapest, Gondolat, 2020) 210, <https://real.mtak.hu/133815/1/Plinius.pdf> (2024.04.29.).

³ Uo. 212.

⁴ *Természetráj XXXV*, 65.

⁵ NORDHOFEN, Eckhard, *Az ikon – válasz a képtilalomra*, in *Communio* (2022) 3–4/57–67.

s olykor épp azáltal teszi meg ezt, hogy valóságossá teszi a mesterségeset, plasztikussá és kézzelfoghatóvá a képzeletbelit. Aki időt rászánva szemléli a római II Gesù-templomban Baciccia döbbenetes erejű mennyezeti freskóját, Jézus nevének a diadalát, átélheti ezt a csodát: egyszerre azon kapja magát, hogy megnyílt fölötte az ég, a mennyei karok fel- s alá járnak a térben, a felhők behömpölyögnek a boltozaton, s az alakok kilépnek a vakolat síkjából. (Csak zárójelben jegyezzük meg: valóban erről van szó, ugyanis a művész ötvözte a festészetet a relief-technikával és a szobrászattal, ily módon állandó mozgásban-váltásban vagyunk a kettő- és a háromdimenziós megoldások között.) Giuseppe D'Acunto és Stefano Zoerle⁶ épp abban látja Baciccia erejét, hogy a Giacomo Barozzi da Vignola által megkezdett, majd tanítványa, Giacomo Della Porta tervei szerint befejezett építészeti térbe (amelyet az első barokk épületnek tartunk, s amely szigorú matematikai arányossággal épült fel, tiszta mértékek és arányosságok mentén, matematikai egzaktussággal szervezve a templom architektúráját) nyitja bele egy fenséges illúzióval a mennyet, ahol a földi épület valóságának pontosan az ellentettjét látjuk: tobzódást, áradást, örvénylést, a számokba fogható arányok eltűnését s dús életözönlést. Újfajta, már-már extrém illúzió ez: tökéletes képmása annak, amit nem látunk, mégpedig olyan szinten, hogy emellett súlytalanná és erőtlenné, kicsivé és szegénnyé válik a valóság, amelyben fizikailag benne állunk, amelyet ténylegesen látunk.

Ez a helyzet radikálisan megváltozott a 19. században, amikor színre léptek a mesterséges képalkotó technológiák. A festészet realizmusának a helyébe a fénykép realizmusa lépett, s ez minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy az emberi kéz által megfestett alkotások korábban nem ismert útkeresésbe kezdtek: hol a helyük akkor, amikor legtökéletesebb megvalósulásukban is elmaradnak egy jól elkattintott fénykép valóságghűségétől? A hiperrealizmus ugyan felmutatja a kézmozdulatok tökélyét s az alkotó elme és test kimagasló kvalitását, ám a meghökkentő felismerésen túl – „Hiszen ez festmény, nem fotó!” – mégiscsak úgy véljük: a kép művészi mivoltának nem feltétlenül a tökéletes illuzórikusság vagy valóságmásolás az ismérve.

Furcsamód a fotó kapcsán is így véljük. Amikor első ízben találkozott fajunk a technológia ezen vívmányával, megrémültünk. Ezt az érzést mára már elfeledtük, de nemcsak a bennszülöttek rettegtek a kamerától, hanem őseink közül is sokan. A megalkotott kép hibátlan másodpéldánysága mintha az őseredetiből rabolt volna el valamit: életerőt, energiát, szellemet, lelket... A fizikai leképezés a leképezett valóság tolvaja, gondolták sokan. Mára talán

⁶ Lásd: D'ACUNTO, Giuseppe – ZOERLE, Stefano, *Il Trionfo del nome di Gesù: realtà, illusione e allusioni nella scenografia di Giovan Battista Gaulli*, in *Roma anamorfica. Prospettiva e illusionismo in epoca barocca* (szerk. Agostino De Rosa; Canterano, Aracne, 2019) 175–189.

túljutottunk az atavisztikus viszolygáson, ám Susan Sontagnak mégis igaza van, amikor rávilágít arra, hogy valami végleg megváltozott:

A fényképezés olyan lehetőségek birtokában van, amelyeket semmi más képkalkoló rendszer nem élvezett, mert – a korábbiaktól eltérően – nem függ a kép készítőjétől. Bármilyen gondal avatkozik is be a fényképező a beállításba és a kép készítésének folyamatába, az továbbra is optikai-kémiai (vagy elektronikus) folyamat, melynek lefolyása automatikus. Az erre a célra szolgáló gépezetek továbbra is elkerülhetetlenül tökéletesedni fognak, hogy még részletesebb s így még használhatóbb leképezéseket készítsenek a valóságról. E képek mechanikus genezise és az általuk képviselt hatalom tökéletes azonosága kép és valóság új viszonyát eredményezi.⁷

Hogy milyen ez a viszony? Nem pusztán arról a problematikáról van szó, amelyről Suárez Miranda számol be *Viajes de Varones Prudentes* [Bölcs férfiak utazásai] című művében, A tudomány pontosságáról szóló fejezetben⁸ – ez egy fiktív kötet, amelyet Jorge Luis Borges írt 1946-ban, s azóta több kiadásban is napvilágot látott.⁹ Az alapmeglátás ez: a valóság tökéletes másolatának pont olyan kiterjedésűnek kellene lennie, mint a valóságnak magának – vagyis a birodalom térképe le kell hogy fedje a birodalom teljes területét. Az ebből következő anomáliákkal Umberto Eco tételesen szembenézett, levonva három végkövetkeztetést melyek közül a második így szól: „Attól a pillanattól fogva, hogy a térképet létrehozta, a birodalom ábrázolhatatlanná válik.”¹⁰ Miért? Mert a tökéletes képmás végül része lenne a leképezett valóságnak, s a valóság nem tudná valósként megélni magát az immár realitást nyert s illetően módon beléje olvadt másolata nélkül.¹¹ Susan Sontag így vélekedik erről a problematikáról: „A képmás hatásáról alkotott primitív felfogás abból a feltevésből indul ki, hogy a kép tulajdonságai azonosak a valóságos tárgyával, mi viszont hajlunk rá, hogy a valóságos tárgyat ruházzuk fel a kép tulajdonságaival.”¹² Ma már nem a képnek kell igazolnia magát azzal, hogy hűségesen adja vissza a valóságot; hanem a valóság áll a kép mérlegén: ami nincs lefényképezve, ami nem jelenik meg képként, az nem is létezhet valóságosan.

A sajtófotó ilyen értelemben jóval több, mint illusztráció a szöveghez vagy a szavak célba jutását megkönnyíteni hivatott tükröződés. A kép válik magá-

⁷ SONTAG, Susan, *A fényképezésről* (Budapest, Európa, 1999) 179.

⁸ (Lérida, 1658) V. könyv, XLV. fejezet.

⁹ Magyarul: BORGES, Jorge Luis, *A tudomány pontosságáról* (ford. Scholz László), in Uő, *A homály dicsérete. Költemények* (Budapest, Európa, 2000) 81.

¹⁰ Eco, Umberto, *Arról, hogy miért nem készíthető el a birodalom térképe egy az egyben*, in Uő, *Bábeli beszélgetések. Minimálnapló* (Budapest, Európa, 2015) 243–256, itt: 255.

¹¹ Lásd: uo. 256.

¹² SONTAG 179.

vá az üzenetté, amelyet a szavak magyaráznak. Susan Sontag már 1973-ban arról elmélkedett, hogy a fényképezés eloldott minket mindennemű meghatározottságtól és korláttól: nincs jelentősége, milyen távolságra vagyunk a fotó tárgyától, vagy hogy az a tárgy mennyire nagy, illetve kicsi, igazából már fényre sincs szükség, hiszen a csillagászatban elég az infravörös sugárzás; a hologram meghódította a harmadik térdimenziót, egyre gyorsabbá vált a képkötés (gondoljunk csak a Polaroid gépek forradalmára!), mígnem eljött a pillanattól való eloldódás a filmben mint a mozgás leképezésében, s színre lépett az egyidejűség (mint például a televíziós élő közvetítések esetében): „A technika a fényképezést az emberi magatartás megfejtésének, előrejelzésének és befolyásolásának páratlan eszközüvé tette.”¹³ Ma már nem kérdés, hogy hírt kép nélkül nem közlünk, s senki nem gondolná azt, hogy a fotós kevésbé fontos vagy értékes tagja a szerkesztőségnek, mint az újságíró. Kép és szöveg különválaszthatatlan szimbiózisa valósult meg, akár még annak a lehetőségét is előrevetítve, hogy – Umberto Eco gondolatával élve – az új középkor tárul fel előttünk,¹⁴ ahol szavak helyett ismét képekkel kommunikálunk, s a képgalériák válnak az új Biblia pauperummá.

Az ókor végén, a középkor hajnalán a keresztény szakrális művészet lelépett a mimészis, az utánzó valóságmásolás idealizált útjáról, amelynek lenyomatát kínálta Plinius Maior anekdotikus elbeszélése. A felszínes és felületes történetírást a gazdasági nehézségekkel, a társadalmi viharokkal kapcsolata össze, amelyekből egyenes ágon eredeztette a kézműves készség, művészi színvonal zuhanását. Ez a mindenestül materialista szemlélet nem vette figyelembe azt, amire Eckhard Nordhofen éles szemmel és teológiai érzékkel rámutat:

A mimézis hátrahagyásának ebben a kontextusban más oka kellett, hogy legyen. Az ikonon lehet leginkább felismerni azt a nagyfokú szándékolttságot, amellyel búcsút vettek a hellenista illuzionista művészetektől. Nem lehet nem észre venni a „mást akarás” szándékát. A megmutatni kívánt Szent oly módon adott, hogy bár felmutatásra kerül az ősképe, ám úgy, hogy azt nem lehet összekeverni a képmással. Egyenesen akadályozzák a mimétikus illúziót. Tudatosan élnek az elidegenítés stíluseszközeivel.¹⁵

A Szent mindig másmilyen. Ezért nem lehet a leképezés ugyanolyanságával megjeleníteni. A teret az arany tölti ki, s nem a mesterien megalkotott

¹³ Uo.

¹⁴ Lásd: Eco, Umberto, *Új középkor* (Budapest, Európa, 1992, 2002, 2008), különösen is az első két fejezet nyújt e gondolatba betekintést: Utazás a hipervalóságban (5–16) és Az új középkor (17–47), nem feledve, hogy mindez kihat arra, miként viszonyulunk ahhoz, Ami szent (48–55).

¹⁵ NORDHOFEN 66.

környezet-másolat. A test, a ruházat, a haj, minden, de minden „díszítéssé” válik, elidegenítést szolgáló nem-azonossággá – így tárul fel a sacrum.

Mihez kezdjen most a katolikus sajtófotós? Munkássága szolgálat, ezer-féleképpen. Szolgálja az egyház kommunikációját, evangéliumhirdetését, kulturális és társadalmi szövetbe való belefalonódását. Ugyanakkor azt kellene közvetítenie, amit ha tökéletesen lefényképez, éppen ezáltal szüntet meg. A legszakraálisabb pillanatok fotóin az ember mutatkozik meg képmásszerűen, vagy valóban a Szent fénylik át és fel? A pap kézfeje, a miseruha szövete, az oltárterítő, az ostya anyaga, a liturgikus edények kidolgozottsága alkalmas-e arra, hogy közvetítse az eucharisztikus Jelenléletet? Aki gyorsan válaszol, vagy így, vagy úgy e kérdésekre, az valószínűleg nem értette meg, mi a tét, mi az a végtelenül fontos és súlyos kérdés, amiről itt szó van. Egy új korban, az újfajta képiség érájában ösvényt keresünk a lábunk alá. Tökéletesség és tökéletlenség feszültségében, a leképezés és a leképezhetetlenség ellentmondásában vergődünk. A „Képgaléria”-t nézegetve sok mindent megláthatunk: ismerős arcokat, együtt átélt eseményeket, érzelmeket, ki tudja, mit még. A kérdés az, hogy megmutatkozik-e végül az, ami nem látható? Ha a kép csupán kép, s mint kép viszonyul a valósághoz, az kevés lesz számunkra. A Szent nem mutatkozik meg így, hiszen lényege szerint nem fényképezhető. Akkor hát kommunikálható-e egyáltalán a fénykép segítségével? A meg-megálló, el-elgondolkodó képnézegetés, az élmény, amit e tárlat nyújthat, legyen ösztönzés ahhoz, hogy birkózzunk mindezzel, egy olyan választ keresve, amelyben erő van. Talán úgy járunk majd, mint Jákob a Jabbok folyó gázlójánál: győzni nem tudunk a szemközti Valóságon, ám lehet, hogy végül mégis áldottnak érezzük majd magunkat.

Török Csaba

◆◆◆ SZÁMUNK SZERZŐI

Balogh Margit történész, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont főigazgató-helyettese, a Történettudományi Intézet tudományos tanácsadója

Chvála Márton Tibor egyház- és eszmetörténész, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának hallgatója, a Magyar Aquinói Szent Tamás Társaság tagja

Erdő Péter bíboros, esztergom-budapesti érsek, teológus, kánonjogász, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja

Fejérdy András történész, teológus, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem docense, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettese, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottságának elnöke

Hámori Antal jogász, kánonjogász, a Budapesti Gazdasági Egyetem docense

Juhász Pál Balázs teológus, az Apor Vilmos Katolikus Főiskola adjunktusa

Knapp Éva irodalomtörténész, könyvtörténész, a Magyar Tudományos Akadémia doktora

Kovács Kristóf, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának hallgatója

Mészáros Andor irodalomtörténész, bohemista, az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense, a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány ügyvezetője

Nemes Gábor történész, levéltáros, a Győri Egyházmegyei Gyűjteményi Központ vezetője, a HUN-REN–PPKE–PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport tudományos főmunkatársa

Németh László Imre teológus, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye papja

Prokopp Mária művészettörténész, az Eötvös Loránd Tudományegyetem professor emeritusa

Ruzsa György művészettörténész, professor emeritus, a Magyar Tudományos Akadémia doktora

Sági György történész, a HUN-REN–PPKE–PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport tudományos segédmunkatársa

Török Csaba teológus, az Esztergomi Hittudományi Főiskola egyetemi tanára

◆◆ KRÓNKA

KONFERENCIÁK, TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS ESEMÉNYEK A SZENT ADALBERT KÖZPONTBAN

◆◆ 2024

- május 3–4.** Mindszenty-zarándoklat
- május 23.** *Balla András* fotóművész Esztergom város díszpolgárává avatása
- június 13.** „Ferenc gazdasága – The Economy of Francesco” szakmai nap *Maria Dolores Sanchez Galera* vezetésével a Keresztény Társadalmi Elvek a Gazdaságban képzés keretében
- június 13–16.** „Walking together in Europe caring for justice and peace” – az UNIAPAC Europe (Union Internationale des Associations Patronales Catholiques) lelkigyakorlata keresztény vállalkozóknak *Martin Maier SJ* vezetésével
- június 14.** Az Esztergomi Hittudományi Főiskola évzáró ünnepe
- június 30.**
– **július 5.** II. Teremtésvédelmi Nyári Egyetem a Katolikus Pedagógiai Intézet és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Szent II. János Pál Pápa Kutatóközpont szervezésében
- augusztus 31.** A megújuló esztergomi bazilika megáldása – fogadás
- szeptember 4–6.** A Mathias Corvinus Collegium képzése
- szeptember 16.** Az Esztergomi Hittudományi Főiskola tanévnyitó ünnepe
- szeptember 17.** A Magyar Sion gondolat építészeti megvalósítása a reformkor kezdetén. Rudnay Sándor hercegprímás” c. konferencia az Ars Sacra Fesztivál keretében
- szeptember 20–22.** A Mathias Corvinus Collegium képzése

- október 16–18.** „Isten Fiának hitében élek” – XIV. Nemzeti Kateketikai Kongresszus a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia szervezésében
- november 7.** „»Rózsa a liliomok között«. Esztergom »rubintként ragyogó, csodás művű« középkori székesegyháza” c. kiállítás megnyitója. Köszöntőt mondott *Martos Levente Balázs* és *Vincze Máté*, a kiállítást bemutatta *Buzás Gergely* és *Hegedűs András*.
- november 9.** Az Esztergom-Bajóti Karitászi Régió 30 éves jubileumi ünnepe
- november 25–27.** Országos Lelkipásztori-Teológiai Napok az Országos Lelkipásztori Intézet szervezésében

◆◆◆ TARTALOM

Käfer István emlékére	199
ERDŐ PÉTER	
A megváltás katolikus értelmezéséről	203
CHVÁLA MÁRTON TIBOR	
A Filioque-vita hagyományos apológiája. Az ökumenikus párbeszédet megelőző egyháztörténeti érvek áttekintése	213
KNAPP ÉVA	
Ünnepi beszédek Szent István királyról a nagyszombati Ósrégi Szemináriumban	225
NÉMETH LÁSZLÓ IMRE	
Paskai László bíboros Historia domus sorozata, 1987–1998	249
KOVÁCS KRISTÓF	
A magyar nyelv a magyarországi szlovén etnikai régió egyházi életében	261
<i>Közlemények</i>	
NEMES GÁBOR	
„Rómát látni és meghalni”. Osgyáni Bakos György esztergomi kanonok végrendelete, 1508	283
HÁMORI ANTAL	
Gaizler Gyula OESSH (1922–1996) orvos-teológus bioetikai munkássága	299
RUZSA GYÖRGY	
Az ikon előlapja és hátlapja. Megjegyzések egy ismeretlen, aranyozott ezüst borítású Kazanyi Istenszülő ikonhoz	309
<i>Szemle</i>	319
<i>Számunk szerzői</i>	341
<i>Krónika</i>	342

◆◆◆ OBSAH

Na pamiatku Istvána Käfera	199
PÉTER ERDŐ	
O katolíckom výklade spasenia	203
MÁRTON TIBOR CHVÁLA	
Tradičná apológia sporu o „filioque”. Prehľad argumentov cirkevných dejín predchádzajúcich ekumenickému dialógu	213
ÉVA KNAPP	
Slávnostné prejavy o sv. Štefanovi, kráľovi v Starom knažskom seminári v Trnave	225
LÁSZLÓ IMRE NÉMETH	
Séria historia domus kardinála Lászlóa Paskaia, 1987–1998	249
KRISTÓF KOVÁCS	
Maďarský jazyk v cirkevnom živote slovinského etnického regiónu Uhorska	261
<i>Správy</i>	
GÁBOR NEMES	
„Vidieť Rím a zomrieť”. Testament ostrihonského kanonika, Juraja Bakosa Osgyániho, 1508	283
ANTAL HÁMORI	
Bioetické dielo lekára-teológa Gyulu Gaizlera OESSH (1922–1996)	299
GYÖRGY RUZSA	
Predná a zadná strana ikony. Poznámky o jednej, zatiaľ neznámej ikone Matky Božej Kazanskej, pokrytej pozláteným striebrom . . .	309
<i>Pohľady</i>	319
<i>Autori príspevkov</i>	341
<i>Kronika</i>	342

◆◆◆ CONTENTS

In Memory of István Käfer	199
PÉTER ERDŐ	
On the Catholic Interpretation of Redemption	203
MÁRTON TIBOR CHVÁLA	
The Traditional Apology of the Filioque Debate. An Overview of Historical Arguments before the Ecumenical Dialogue	213
ÉVA KNAPP	
Festal Speeches on King St. Stephen in the Ancient Seminary of Trnava	225
LÁSZLÓ IMRE NÉMETH	
Cardinal László Paskai's Series of <i>Historia Domus</i> , 1987–1998	249
KRISTÓF KOVÁCS	
Hungarian Language in the Ecclesiastical Life of the Slovene Ethnic Region in Hungary	261
<i>Communications</i>	
GÁBOR NEMES	
“See Rome and Die”. The Will of György Bakos of Osgyán, Canon of Esztergom, 1508	283
ANTAL HÁMORI	
The Bioethical Activity of Gyula Gaizler OESSH (1922–1996), Doctor and Theologian	299
GYÖRGY RUZSA	
Front and Reverse Side of the Icon. Notes on an Unknown Icon with Silver-gilt Covering of Our Lady of Kazan	309
<i>Review</i>	319
<i>Authors of the Present Issue</i>	341
<i>Chronicle</i>	342